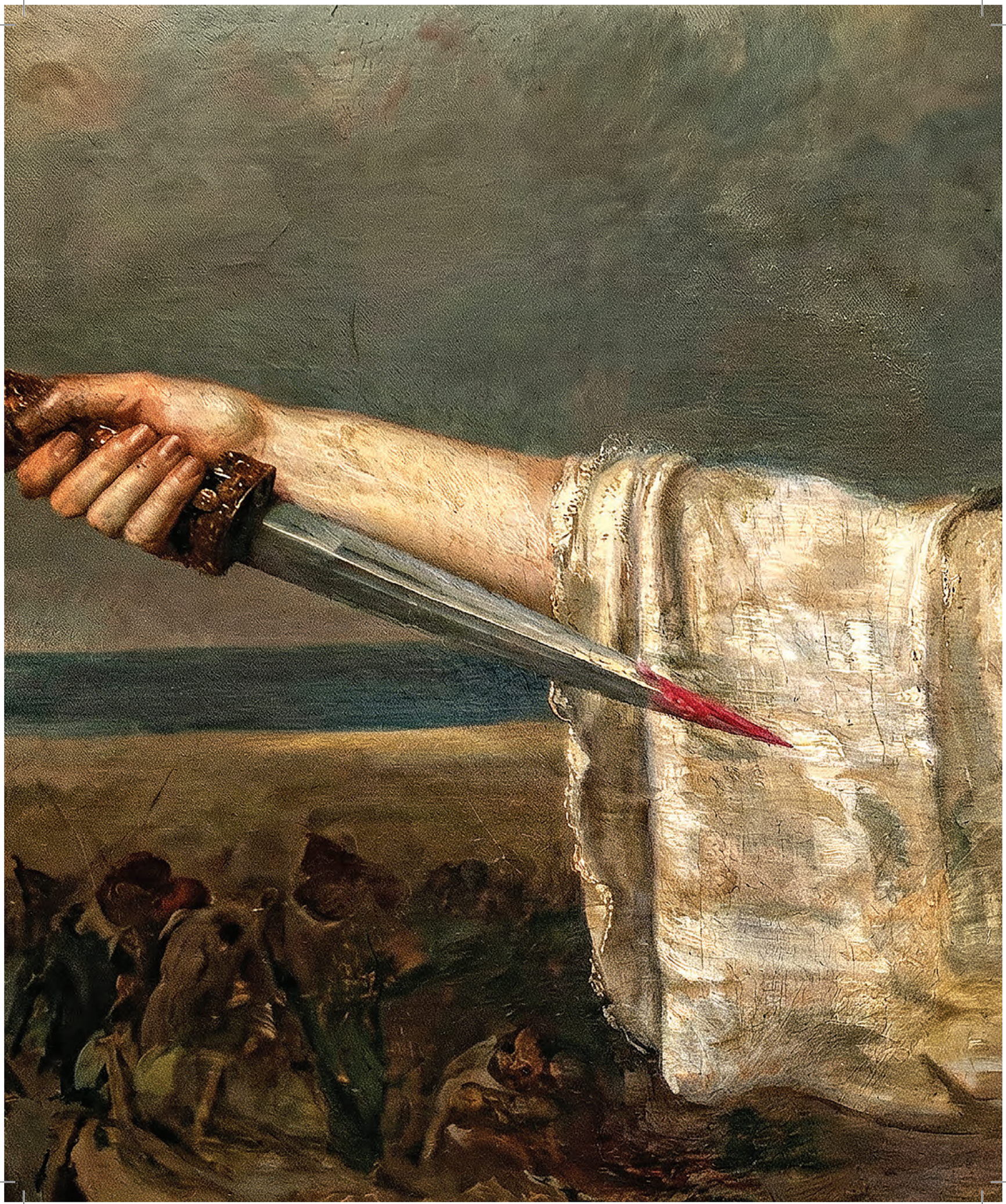
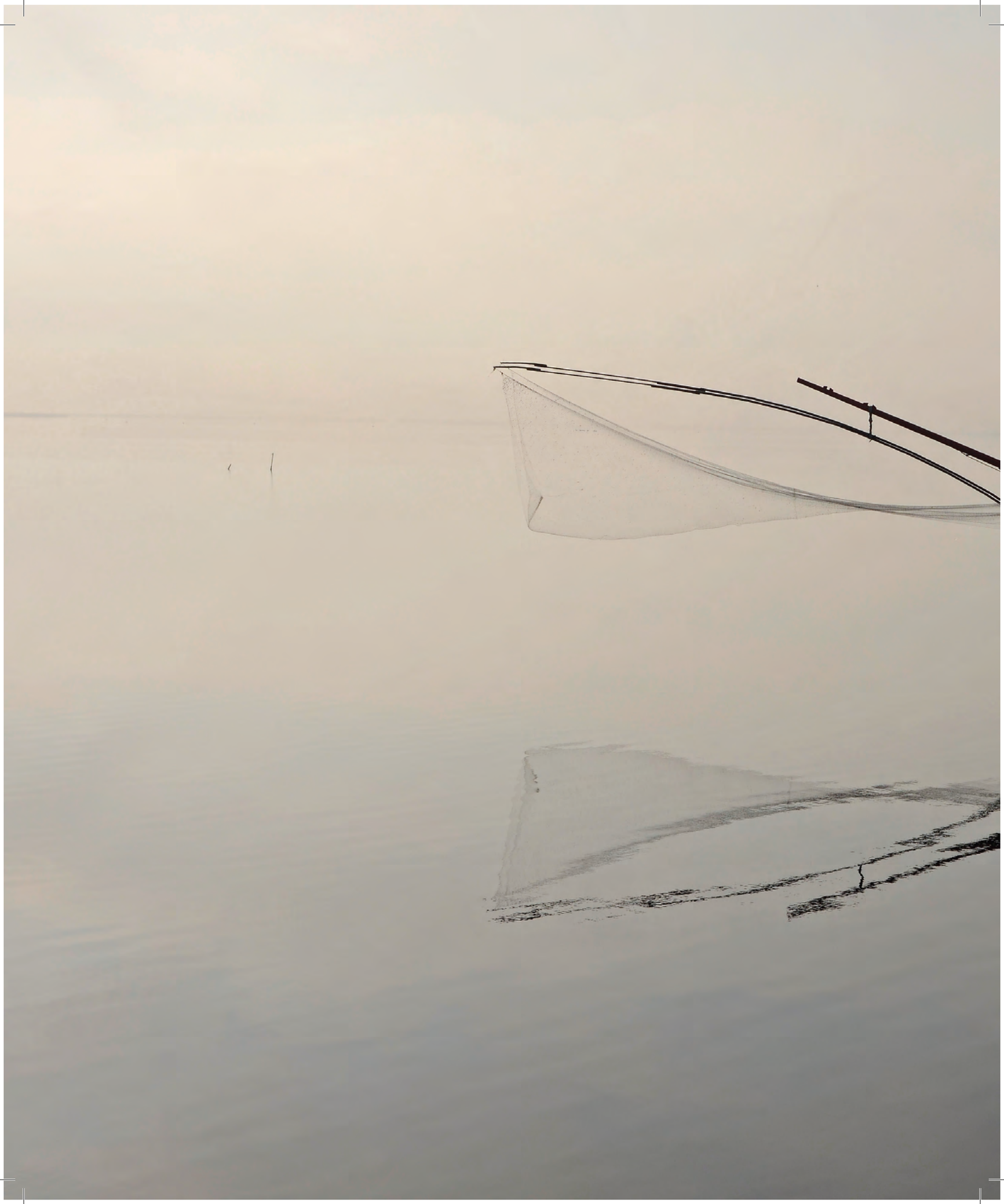
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ
1826-2026
ΤΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΟΞΑΣ

Γενναιότητα
Αυτοθυσία
Πίστη
Μνήμη
Θάρρος
Αδελφοσύνη
Ηθος
Αλτρουισμός
Υπέρβαση
Ελευθερία
Αυταπάρνηση
Φρόνημα
Τιμή
Ομόνοια
Κληρονομιά
Αλληλεγγύη
Ιδρώτας

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ
1826-2026
ΤΟΠΟΣ
ΤΗΣ ΔΟΞΑΣ

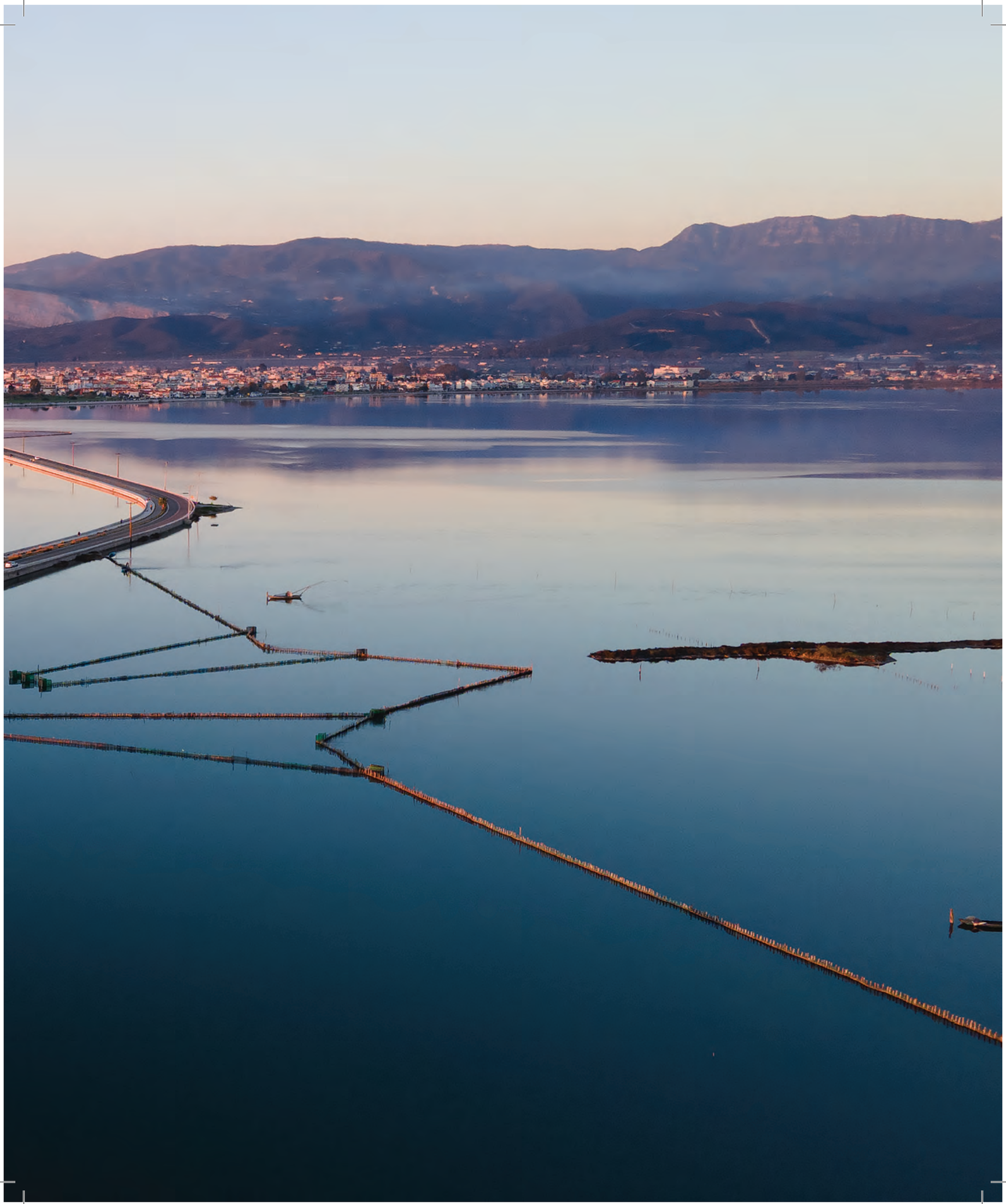

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΕΥΧΑΡΙΣΤΕΙ ΘΕΡΜΑ ΤΗ ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ ΝΙΚΗΤΑ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ
ΓΙΑ ΤΗ ΧΟΡΗΓΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΤΟΥ ΕΠΕΤΕΙΑΚΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 1826-2026 ΤΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΟΞΑΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ
Σπυρίδων Διαμαντόπουλος
Νίκος Τόμπρος
Σπύρος Βλαχόπουλος
Κωνσταντίνος Βελέντζας, Νίκη Δελαπόρτα
Θοδωρής Κουτσογιάννης
Ιωάννης Τσόλκας
Γιώργος Αποστολάκος
Παντελής Μπουκάλας
Παναγιώτης Α. Κατσούλης
Ροδάνθη Φλώρου
Νίκος Κορδόσης
Άντζελα Καραπάνου
Δέσποινα Κανελλή, Δήμητρα Καρέτσου
Σισία Ρούσση
Σύλλογος Πανηγυριστών Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου «Ο Άη Συμιός»
Νίκος Αλιάγας

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Θοδωρής Κουτσογιάννης

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
Βουλή των Ελλήνων
Νίκος Αλιάγας
Γιώργος Αποστολάκος
Αλέξανδρος Παναγιωτόπουλος – Messolonghi by Locals
Θύμιος Πρεσβύτης
Συλλογή Αγγελάκου
Σταύρος Ψηρούκης (ΕΠΜΑΣ)
Φωτογραφικό αρχείο Peak design

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Θύμιος Πρεσβύτης, Peak design

ΠΑΡΑΓΩΓΗ
Διεύθυνση Εκδόσεων και Εκτυπώσεων
της Βουλής των Ελλήνων

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
© 2026

ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΝ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ Κ΄ ΤΕΧΝΗΣ
ΕΠΙ ΔΗΜΑΡΧΟΥ
ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ
ΕΝ ΕΤΕΙ 1932

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

17 **Σπυρίδων Διαμαντόπουλος**
Στον τόπο της δόξας 200 χρόνια μετά

21 ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΩΝ

23 **Νίκος Τόμπρος**
Μεσολόγγι: Η Μακρά Πολιορκία και η ηρωική Έξοδος

39 **Σπύρος Βλαχόπουλος**
Τα Ελληνικά Χρονικά στο πολιορκημένο Μεσολόγγι

49 **Κωνσταντίνος Βελέντζας, Νίκη Δελαπόρτα**
Η Έξοδος του Μεσολογγίου και ο διαρκής Φιλελληνισμός

63 **Θοδωρής Κουτσογιάννης**
Το Μεσολόγγι της αυτοθυσίας στις εικαστικές τέχνες

99 **Ιωάννης Τσόλκας**
Το Μεσολόγγι στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία

109 **Γιώργος Αποστολάκος**
Ο Κήπος των Ηρώων στο Μεσολόγγι

125 ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

127 **Παντελής Μπουκάλας**
Το Μεσολόγγι και οι ποιητές του

139 **Παναγιώτης Α. Κατσούλης**
Μεσολόγγι-Τόπος Ξεχωριστών Μουσειακών Συλλογών

147 **Ροδάνθη Φλώρου**
Γνωρίζοντας την Βυρωνική Εταιρεία Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου

157 **Νίκος Κορδόσης**
Το Ιστορικό Μουσείο «Διέξοδος» και η Αναγέννηση της Μνήμης

167 **Άντζελα Καραπάνου**
Το Μουσείο Οικογενείας Τρικούπη

181 **Δέσποινα Κανελλή, Δήμητρα Καρέτσου**
Το Μουσείο Άλατος του Μεσολογγίου

197 **Σισία Ρούσση**
Η κιβωτός της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου

213 **Σύλλογος Πανηγυριστών Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου «Ο Άη Συμιός»**
Η μνήμη της Εξόδου μέσα από το πανηγύρι του Αη Συμιού

225 **Νίκος Αλιάγας**
Το Μεσολόγγι της συλλογικής συνείδησης

Σπυρίδων Διαμαντόπουλος
Δήμαρχος Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου

ΣΤΟΝ ΤΟΠΟ ΤΗΣ ΔΟΞΑΣ 200 ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ

Η συμπλήρωση Διακοσίων Ετών από την Έξοδο του Μεσολογγίου αποτελεί κορυφαίο σημείο ιστορικής αναφοράς για τον νεότερο Ελληνισμό. Η Έξοδος των Ελευθέρων Πολιορκημένων, τον Απρίλιο του 1826, δεν υπήρξε απλώς ένα επεισόδιο της Ελληνικής Επανάστασης· υπήρξε γεγονός που επηρέασε καθοριστικά την πορεία της.

Σε μία περίοδο κατά την οποία ο Αγώνας βρισκόταν σε κρίσιμο σημείο, η συνειδητή επιλογή της θυσίας από τους πολιορκημένους μετέβαλε ριζικά το ηθικό και πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο εξελισσόταν η ελληνική υπόθεση.

Η Έξοδος προσέδωσε στην Επανάσταση χαρακτήρα υπερεθνικό. Η πράξη της συλλογικής αυτοθυσίας, ως ύστατη διεκδίκηση της ελευθερίας, συγκλόνισε την ευρωπαϊκή και αμερικανική κοινή γνώμη, ενίσχυσε τα φιλελληνικά κινήματα και επέδρασε ουσιαστικά στη μεταστροφή της διπλωματικής στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων. Το Μεσολόγγι κατέστη σύμβολο αγώνα υπέρ της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενώ η Έξοδος αναγνωρίστηκε ως μία από τις κατεξοχήν ηθικές νίκες της Ελληνικής Επανάστασης, με συνέπειες που υπερέβησαν το στενό πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Η απήχηση του γεγονότος υπήρξε άμεση και διαρκής. Η ευρωπαϊκή τέχνη, η λογοτεχνία και ο δημόσιος λόγος του 19ου αιώνα ενσωμάτωσαν το Μεσολόγγι στη συλλογική συνείδηση της εποχής ως τόπο ελευθερίας και αντίστασης. Έτσι, η μνήμη της Εξόδου υπερέβη τα όρια της τοπικής ιστορίας και κατέστη τμήμα της ευρωπαϊκής ιστορικής συνείδησης.

Το παρόν επετειακό λεύκωμα εκδίδεται στο πλαίσιο της Διακοσιοστής Επετείου της Εξόδου ως πράξη ιστορικής ευθύνης. Σκοπός του δεν είναι να υποκαταστήσει την επιστημονική έρευνα, αλλά να συγκεντρώσει τεκμήρια, μαρτυρίες και ερμηνείες που αναδεικνύουν τη σύνθετη φυσιογνωμία του γεγονότος και τη διαχρονική του σημασία. Με σεβασμό προς τις πηγές και με μέριμνα για τη μετάδοση της γνώσης, επιχειρεί να αποτελέσει εργαλείο κατανόησης για τον σύγχρονο αναγνώστη και βάση αναφοράς για τις επόμενες γενιές.

Η έκδοση αυτή εγγράφεται συνειδητά στη συνέχεια της παρακαταθήκης που κατέθεσε το Μεσολόγγι κατά την εκατονταετηρίδα της Εξόδου. Όπως τότε, έτσι και σήμερα, η Ιερή Πόλη αναλαμβάνει την ευθύνη της διαφύλαξης και ερμηνείας της ιστορικής μνήμης, προσεγγίζοντας το παρελθόν με νηφαλιότητα και τεκμηρίωση. Το λεύκωμα αυτό αποτελεί μία ακόμη συμβολή στη συλλογική προσπάθεια κατανόησης και μετάδοσης της ιστορικής εμπειρίας.

Διακόσια χρόνια μετά, η Έξοδος εξακολουθεί να υπενθυμίζει ότι η ελευθερία συγκροτείται μέσα από επιλογές με κόστος. Το Μεσολόγγι παραμένει τόπος μνήμης και αναφοράς, όχι μόνο για την εθνική ιστορία, αλλά και για την ευρύτερη ευρωπαϊκή ιστορική εμπειρία. Η παρούσα έκδοση φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως διαρκής μαρτυρία αυτής της ιστορικής συνέχειας και ως παρακαταθήκη προς το μέλλον.

ΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΩΝ

DÉFENSE DE MISSOLONGHI

Omer Pacha espérait enfin s'emparer de Missolonghi en profitant du moment où la cloche des fêtes de Noël appellerait les Grecs dans le temple pour le service divin; mais Marcos Botzaris instruit de cette ruse, posta ses troupes derrière les r
et lorsque les Turcs arrivèrent à l'assaut munis de leurs échelles, ils furent reçus par un feu si terrible qu'ils culbutèrent tous dans les fossés de la ville où périt l'élite des Gardes Musulmanes.

Νίκος Τόμπρος
Αναπληρωτής καθηγητής Πολιτικής Ιστορίας,
Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ: η ΜΑΚΡΑ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ Η ΗΡΩΙΚΗ ΕΞΟΔΟΣ

9 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1825
10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1826

Η τρίτη Πολιορκία του Μεσολογγίου, λόγω των ποιοτικών και ποσοτικών της χαρακτηριστικών, πραγματοποιήθηκε σε δύο διαδοχικές χρονικές περιόδους (Απρίλιος-Δεκέμβριος 1825, Δεκέμβριος 1825 – Απρίλιος 1826) και διήρκεσε σχεδόν ένα έτος. Η προαναφερθείσα στρατιωτική επιχείρηση εντάσσεται στο πλαίσιο εκστρατείας των Οθωμανών για εξουδετέρωση της οποιασδήποτε επαναστατικής εστίας στον ελλαδικό χώρο και κυρίως στη δυτική Στερεά Ελλάδα.

Alphonse Marie de Neuville (σχεδιαστής)
Regnier, Bettanier, Morlon (χαράκτες)
Υπεράσπιση του Μεσολογγίου, 1865
χρωμολιθογραφία, 50 × 64 εκ.
Αθήνα, Συλλογή Νικήτα Σταυρινάκη

Κομβικό σημείο για την υλοποίηση του στόχου αυτού ήταν η άλωση του Μεσολογγίου, καθώς η πόλη αυτή είχε καταστεί το προπύργιο των επαναστατικών ενεργειών στην ευρύτερη περιοχή της.

Επιπρόσθετα η πόλη, που είχε οικοδομηθεί σε στρατηγικής σημασίας θέση και διέθετε φυσική οχύρωση, αφού περιβαλλόταν από λιμνοθάλασσα, επέτρεπε σε όποιον την κατείχε να έχει πρόσβαση στην Ήπειρο, να ελέγχει την είσοδο του Κορινθιακού κόλπου και την επικοινωνία με την Πελοπόννησο και τα Ιόνια Νησιά, γεγονός που του εξασφάλιζε αυτάρκεια σε τρόφιμα και πολεμοφόδια. Όσο μάλιστα η Πάτρα τελούσε υπό την κυριότητα των Οθωμανών, το Μεσολόγγι ήταν η μοναδική πύλη εισόδου στην ηπειρωτική Ελλάδα όλων όσων έρχονταν από τη Δύση. Κατά συνέπεια αν ο εχθρός κυρίευε την πόλη, θα μπορούσε να κινηθεί ανεμπόδιστα προς τα ανατολικά και τα νότια και να καταπνίξει κάθε επαναστατική δραστηριότητα στο διάβα του.

Ιθύνων νους και αρχηγός της όλης εκστρατείας, η προετοιμασία της οποίας υπήρξε πολύμηνη (Δεκέμβριος 1824 – Μάρτιος 1825), ήταν ο σερασκέρης της Ρούμελης Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς ή Κιουταχής. Ο Οθωμανός στρατιωτικός ευελπιστούσε ότι με τα οικονομικά μέσα που διέθετε, τα στρατεύματά του, τη διορατικότητα και το οργανωτικό του πνεύμα θα μπορούσε να έχει – εύκολα και σύντομα – η εκστρατεία αίσιο αποτέλεσμα. Η επικείμενη στρατιωτική επιχείρηση θορύβησε ιδιαίτερα τους Ρουμελιώτες, εξαναγκάζοντας όσους από τους οπλαρχηγούς τους ήταν στην Πελοπόννησο, για να συνδράμουν εκεί τον αγώνα των Μοραϊτών κατά του Ιμπραήμ πασά, να επιστρέψουν άμεσα στη Στερεά, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την νέα οθωμανική απειλή. Οι υπόλοιποι οπλαρχηγοί (Αθανάσιος Ραζηκότσικας, Νότης Μπότσαρης, Γρηγόρης Λιακατάς, Ιωάννης Σούκας, Νικόλαος Στουρνάρας, Δημήτριος Μακρής, Δήμος Τσέλιος, Ανδρέας Ίσκος, Μήτρος Δεληγεωργόπουλος) με 2.000–3.000 ενόπλους οχυρώθηκαν στο Μεσολόγγι και το Ανατολικό (Αιτωλικό) και ανέμεναν εκεί τις οθωμανικές δυνάμεις.

Η πολιορκία υπό την ηγεσία του Μεχμέτ Ρεσίτ πασά (Απρίλιος – Δεκέμβριος 1825)

Η εχθρική εμπροσθοφυλακή, αποτελούμενη από 6.000 περίπου πεζούς και ιππείς, έφτασε στις παρυφές του Μεσολογγίου στις 9 Απριλίου. Οι στρατιωτικές δυνάμεις του Μεχμέτ Ρεσίτ πασά, αποτελούμενες από σχεδόν 35.000 στρατιώτες, 3.000 εργάτες και 12.000 άτομα επιμελητείας, στρατοπέδευσαν σε απόσταση ασφαλείας από τα μεσολογγίτικα πυροβόλα και περιέβαλαν το στρατόπεδό τους με τάφρο, για να προστατευθούν από ενδεχόμενες επιθέσεις των υπερασπιστών της πόλης. Ο Κιουταχής, έχοντας αίσθηση του στρατηγικού βάθους που απαιτούσε μια πολιορκία, φρόντισε να εξασφαλίσει τα νώτα του και τους δρόμους επικοινωνίας με την Άρτα. Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό υλοτόμησε τα δένδρα στις διαβάσεις του Μακρυνόρους, για να μην αποτελούν χώρους ενέδρας. Επιπλέον εγκατέστησε στις διαβάσεις 2.000 ενόπλους για την φύλαξή τους. Συγχρόνως κατασκεύασε από την Άρτα έως το Μεσολόγγι, ανά 5–10 χιλιόμετρα, οχυρά. Στο Βραχώρι (Αγρίνιο) τοποθέτησε το ιππικό του, για να αποτρέψει την εξέγερση των πλησιόχωρων επαρχιών, και απέστειλε 10.000 στρατιώτες με σκοπό να καταλάβουν τα Σάλωνα (Άμφισσα) και γενικότερα την περιοχή της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας.

Στις 20 Απριλίου 1825 το σύνολο των στρατιωτικών δυ-

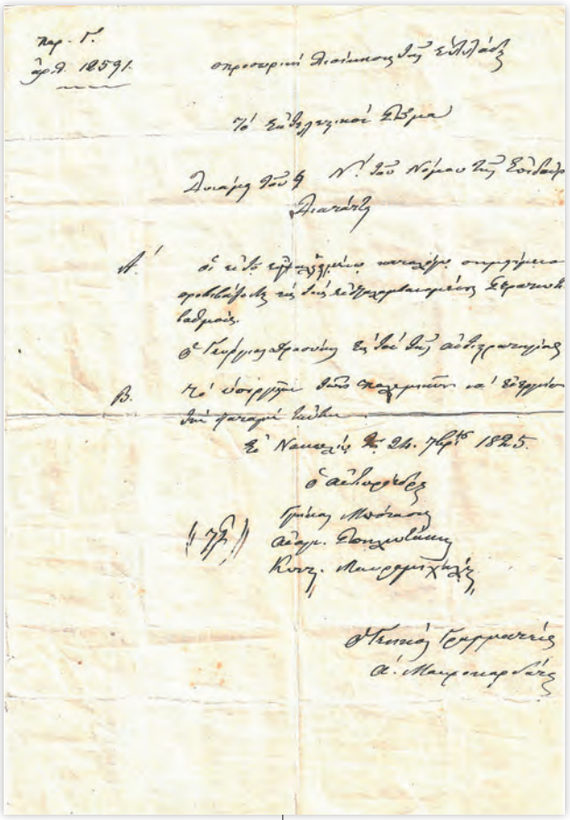
W. Purser (σχεδιαστής) – **E. Finden** (χαράκτης)
Άποψη του Μεσολογγίου
επιζωγραφισμένη λιθογραφία, 15 × 18 εκ.
Αθήνα, Συλλογή Νικήτα Σταυρινάκη

νάμεων του Κιουταχή βρισκόταν πλέον στο Μεσολόγγι. Κατ' ουσίαν η πολιορκία ξεκίνησε τρεις ημέρες αργότερα, όταν η πόλη είχε αποκλειστεί από τον εχθρό. Στα τέλη Απριλίου οι Οθωμανοί ξεκίνησαν – με ελάχιστα μέσα – τον βομβαρδισμό του Μεσολογγίου (28 Απριλίου 1825). Από την πλευρά τους οι υπερασπιστές του ανταπέδιδαν τα πυρά και ενίσχυαν τις οχυρώσεις τους. Αν και οι αντίπαλες στρατιωτικές δυνάμεις απείχαν μεταξύ τους αρχικά περίπου 500–600 μέτρα, σταδιακά η απόσταση αυτή μειώθηκε σημαντικά, αφού ο εχθρός συνέχισε να κατασκευάζει όλο και εγγύτερα προς το φρούριο νέα χαρακώματα.

Έναν μήνα ύστερα από την έναρξη της πολιορκίας (10 Μαΐου 1825) ελληνικός στολίσκος διέσπασε τον εχθρικό αποκλεισμό και εφοδίασε τους πολιορκημένους με τρόφιμα και πολεμοφόδια. Επιπρόσθετα η ελληνική κυβέρνηση φρόντισε για την πολιτική διοίκηση της πόλης. Απέστειλε εκεί τριμελή επιτροπή βουλευτών (12 Απριλίου 1825), αποτελούμενη από τους Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο, Γεώργιο Καναβό και Δημήτριο Θέμελη, η οποία αντικατέστησε την προϋπάρχουσα δημογεροντία (Κωνσταντίνος Μεταξάς, Αλέξιος Βλαχόπουλος, Λεωνίδας Παπαδάκης), προκειμένου να φροντίσει τα της πολιορκίας. Στο πλαίσιο επίσης της αναπτέρωσης του ηθικού των Μεσολογγιτών, η κυβέρνηση απέσπασε από το στρατόπεδο των Σαλώνων 3.000 περίπου στρατιώτες, υπό τη διοίκηση των Γεώργιου Καραϊσκάκη και Κίτσου Τζαβέλλα, και συγκρότησε νέο στρατόπεδο στη Δερβέκιστα. Πράγματι η εν λόγω κίνηση ενίσχυσε ψυχολογικά τους πολιορκημένους και συνέβαλε στο να πραγματοποιήσουν μια σειρά από συνεχείς επιθέσεις κατά του εχθρού στη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών (Ιούνιος – Ιούλιος), οι οποίες του προκάλεσαν σημαντικότατες απώλειες στο έμψυχο δυναμικό του. Ενδεικτική είναι η επίθεση που πραγματοποίησαν οι Έλληνες στις 20 Ιουνίου 1825, όταν μέλη της μεσολογγίτικης φρουράς εξήλθαν ξιφήρη από την πόλη. Κατέστρεψαν τότε πολλά από τα εχθρικά χαρακώματα και υφάρπαξαν αρκετά λάφυρα. Το ίδιο χρονικό διάστημα τις στρατιωτικές δυνάμεις του Μεσολογγίου ενίσχυσαν οι Ηπειρώτες οπλαρχηγοί Γεώργιος Κίτσος και Γεώργιος Βάγιας με 250 άνδρες.

Οι Οθωμανοί από την πλευρά τους προέβησαν σε σφοδρούς κανονιοβολισμούς εναντίον των προμαχώνων Τερρίμπιλε (Φραγκλίνου), Μακρή και των Γερμανών (Μονταλαμπέρτ ή Νόρμαν) και πραγματοποίησαν αλλεπάλληλες επιθέσεις στην πόλη. Μία εξ αυτών σημειώθηκε την 21η Ιουλίου, στην οποία συμμετείχαν περισσότεροι από 20.000 Οθωμανοί. Την ώρα της επίθεσης εχθρικά πλοία βομβάρδιζαν τα παραθαλάσσια κανονιοστάσια. Οι ελληνικές δυνάμεις αντιστάθηκαν σθεναρά με συνέπεια να εξαναγκαστούν οι επιτιθέμενοι, ύστερα από δυόμιση ώρες σκληρών συγκρούσεων, να επιστρέψουν και πάλι στα χαρακώματά τους και να αποσύρουν τα πλοία τους. Το τίμημα στον εχθρό από τη συγκεκριμένη επίθεση υπήρξε βαρύτατο, 1.500 περίπου νεκροί και τραυματίες. Αντίθετα οι απώλειες στις ελληνικές δυνάμεις ήταν ελάχιστες.

Δύο ημέρες αργότερα ακολούθησε ναυμαχία μπροστά από το Μεσολόγγι (23 Ιουλίου 1825), στην οποία επικράτησε ο ελληνικός στόλος, αναγκάζοντας τον εχθρικό να άρει τον ναυτικό αποκλεισμό της πόλης και να τραπεί σε φυγή. Ωστόσο η απόπειρα των Ελλήνων να θέσουν τους αντιπάλους τους μεταξύ πυρών (25 Ιουλίου 1825), από τους υπερασπιστές της πόλης που πραγματοποίησαν έξοδο και τις δυνάμεις του Γ. Καραϊσκάκη που έκαναν επίθεση, κατέληξαν σε αποτυχία λόγω έλλειψης συντονισμού και αδράνειας σε ορισμένα ελληνικά σώματα. Την ίδια περίοδο οι υπερασπιστές της πόλης απέρριψαν δύο φορές αντίστοιχες προτάσεις του Κιουταχή για παράδοσή τους με όρους. Τους επόμενους μήνες (Αύγουστος - Δεκέμβριος 1825) ο βομβαρδισμός του Μεσολογγίου

συνεχίστηκε αμείωτος, προκαλώντας σημαντικότατες φθορές στους προμαχώνες του φρουρίου. Ωστόσο σύντομα η ζυγαριά άρχισε να γέρνει υπέρ των Ελλήνων, αφού από τη μία πλευρά ενισχύθηκε η φρουρά του Μεσολογγίου, ενώ από την άλλη μειώνονταν συνεχώς οι δυνάμεις των πολιορκητών. Συγκεκριμένα, στις 7 Αυγούστου ελληνικά πλοία μετέφεραν στην πολιορκημένη πόλη 1.200 περίπου άνδρες υπό την ηγεσία των Κίτσου Τζαβέλλα, Χρίστου Φωτομάρα και Γεωργάκη Βαλτινού. Έναν μήνα αργότερα (13 Σεπτεμβρίου 1825) εντάχθηκαν στους πολιορκημένους ο Κώστας Σιαδήμας με 70 στρατιώτες, ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρου με άλλους τόσους και 150 στρατιώτες υπό τη διοίκηση διαφόρων οπλαρχηγών (π.χ. Βασίλης Πάτζης). Αντίθετα, στο στρατόπεδο του Κιουταχή ολόκληρα αλβανικά σώματα ατάκτων άρχισαν να λιποτακτούν λόγω των κακουχιών και των στερήσεων που είχαν υποστεί.

Διαφοροποιήσεις σημειώθηκαν τότε και στη μορφή των στρατιωτικών επιχειρήσεων, οι οποίες μετατράπηκαν σε πόλεμο χαρακωμάτων. Η πρωτοβουλία των επιθετικών κινήσεων είχε περιέλθει πια στους πολιορκημένους. Στις αρχές φθινοπώρου – με την έναρξη των βροχοπτώσεων - η κατάσταση στο οθωμανικό στρατόπεδο επιδεινώθηκε σημαντικά, αφού τα οχυρωματικά έργα (χαρακώματα, τάφροι κ.λπ.) συνεχώς πλημμύριζαν. Σύντομα οι πολιορκητές (6 Οκτωβρίου 1825), ταλαιπωρημένοι από τη διαβίωσή τους στην ύπαιθρο, εξαναγκάστηκαν να αποσυρθούν στην πρώτη γραμμή αφετηρίας τους, από όπου συνέχισαν να βομβαρδίζουν αραιά την πόλη. Κατ' ουσίαν η πολιορκία είχε μετατραπεί σε ένα είδος διακριτικής επιτήρησης του Μεσολογγίου. Οι συγκεκριμένες εξελίξεις έδωσαν τη δυνατότητα στους πολιορκημένους να επισκευάσουν τα οχυρωματικά έργα του φρουρίου, να ανοίξουν και πάλι τις τάφρους και να επαναφέρουν τους προμαχώνες στην πρότερη μορφή τους. Ταυτόχρονα οχύρωσαν τα δύο νησίδια, που βρίσκονταν νότια της πολιορκημένης πόλης, την Κλείσοβα και τον Ανεμόμυλο. Ας επισημανθεί πάντως ότι η χαλάρωση της πολιορκίας δημιούργησε ταυτόχρονα και επισιτιστικά προβλήματα, καθώς αυξήθηκαν οι κάτοικοι της πόλης ύστερα από την επιστροφή μελών από οικογένειες των υπερασπιστών που είχαν καταφύγει στον Κάλαμο στις αρχές της πολιορκίας (Απρίλιος-Ιούνιος 1825).

Δεύτερη φάση της πολιορκίας (Δεκέμβριος 1825 – Απρίλιος 1826)

Η αναποτελεσματικότητα του Μεχμέτ Ρεσίτ πασά να αλώσει – ύστερα από αρκετούς μήνες πολιορκίας – το Μεσολόγγι οδήγησε την Υψηλή Πύλη στο να ζητήσει τη συνδρομή του Ιμπραήμ πασά για την κατάκτηση της πόλης. Ο Αιγύπτιος στρατηγός αποδέχθηκε άμεσα την πρό-

Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος (Ναύπλιο 24 Σεπτεμβρίου 1825).
Προβιβασμός στο βαθμό του Αντιστράτηγου του Γεωργίου Δροσίνη ή Καραγιώργου
Κηφισιά, Μουσείο Γεωργίου Δροσίνη

σκληση. Στις αρχές Νοεμβρίου (6.11.1825) ο ενωμένος οθωμανοαιγυπτιακός στόλος εμφανίστηκε στα παράλια της δυτικής Στερεάς Ελλάδας. Ωστόσο η ελληνική κυβέρνηση, αν και αντιλήφθηκε σύντομα τον κίνδυνο, δεν έλαβε μέτρα για να τον αντιμετωπίσει. Δεν φρόντισε για παράδειγμα να συγκεντρώσει τα αναγκαία χρηματικά ποσά, με τα οποία θα μπορούσε ο ελληνικός στόλος να απαλλάξει τους κατοίκους του Μεσολογγίου από τον εχθρικό ναυτικό αποκλεισμό και να τους εφοδιάσει με τρόφιμα. Μοναδική στήριξη στους πολιορκημένους Μεσολογγίτες παρείχε το στρατόπεδο της Δερβέκιστας, το οποίο έστειλε στην πόλη – στις αρχές Ιανουαρίου 1826 – 600 στρατιώτες με επικεφαλής τον Τούσια Ζέρβα, τον Αθανάσιο Κουτσονίκα και άλλους οπλαρχηγούς. Έκτοτε η φρουρά αριθμούσε περισσότερους από 3.500 άνδρες.

Στα μέσα Δεκεμβρίου (12.12.1825) οι αιγυπτιακές δυνάμεις, δυναμικότητας περίπου 4.000 πεζών και ιππέων με επικεφαλής κυρίως Γάλλους αξιωματικούς, αποβιβάστηκαν στο Κρυονέρι. Τα αιγυπτιακά στρατεύματα μετέφεραν σαράντα όλμους και αρκετά κανόνια με Γάλλους πυροβολητές. Λίγες ημέρες αργότερα (18 Δεκεμβρίου 1825) στην περιοχή εμφανίστηκε και ο Ιμπραήμ πασάς με 8.000 στρατιώτες. Στα τέλη του μήνα (26.12.1825) ο Αιγύπτιος στρατηγός ήταν πλέον έξω από τα τείχη του Μεσολογγίου με το πολυάριθμο στράτευμά του και αποφασισμένος να το αλώσει. Από την ημέρα εκείνη ξεκίνησε ουσιαστικά και η δεύτερη φάση της πολιορκίας του Μεσολογγίου. Ύστερα μάλιστα από έντονη λογομαχία του Ιμπραήμ με τον Μεχμέτ Ρεσίτ, ο πρώτος ανέλαβε μόνος του τη διεύθυνση όλης της στρατιωτικής επιχείρησης. Σταδιακά δε οι Αιγύπτιοι επάνδρωσαν όλα τα εχθρικά κανονιοστάσια και οργάνωσαν το δικό τους οχυρωματικό σύστημα κατά μήκος των τειχών της πόλης. Συγχρόνως ο Ιμπραήμ ζήτησε – αρκετές φορές – από τους πολιορκημένους να παραδώσουν την πόλης τους. Όπως ήταν φυσικό, όλες οι προτάσεις του απορρίφθηκαν. Έκτοτε η πολιορκία κατέστη εντονότερη, με συνεχείς και σφοδρούς κανονιοβολισμούς.

Η παρουσία του Ιμπραήμ πασά στο Μεσολόγγι καταδείκνυε και την τακτική που επρόκειτο αυτός να ακολουθήσει, τους σφοδρούς δηλαδή κανονιοβολισμούς και τις αλλεπάλληλες επιθέσεις. Κατά συνέπεια οι πολιορκημένοι έπρεπε να οργανωθούν ανάλογα, για να μπορέσουν να τον αντιμετωπίσουν. Όσον αφορά τις πολεμικές τακτικές που χρησιμοποιήθηκαν από τους Έλληνες, τα χαρακώματα και οι υπόγειες στοές (λαγούμια) αποτέλεσαν – καθ' όλη τη διάρκεια της δεύτερης φάσης της πολιορκίας – τη βασική πολεμική τακτική τους. Ο εχθρός από την πλευρά του μετακίνησε μεγάλες ποσότητες χώματος, για να κατασκευάσει «κυλιόμενους» λόφους με τους οποίους θα έφραζε την τάφρο και θα μπορούσε να κανονιοβολεί τους ελληνικούς προμαχώνες από ψηλότερα και εγγύτερα. Ας επισημανθεί πάντως ότι σε ολόκληρη την πολιορκία (Απρίλιος 1825 – Απρίλιος 1826) σημαντικότατη υπήρξε η συμβολή των αμάχων στον αγώνα κατά των Οθωμανών, αφού μετέφεραν υλικά ή παρείχαν εργασία, προκειμένου να ενισχυθεί το αμυντικό σύστημα της πόλης τους.

Αρχές Ιανουαρίου (7.1.1826) εμφανίστηκε στα ανοικτά του Μεσολογγίου ελληνικός στόλος, αποτελούμενος από 22 πλοία και 3 πυρπολικά, υπό την διοίκηση του ναυάρχου Ανδρέα Μιαούλη. Τα ελληνικά πλοία, αφού διέλυσαν τον εχθρικό ναυτικό αποκλεισμό, κατόρθωσαν να μεταφέρουν στη νησίδα Βασιλάδι, που βρισκόταν στα δυτικά της λιμνοθάλασσας και αποτελούσε το προπύργιο της πόλης, τροφές και πολεμοφόδια. Επακολούθησαν τρεις συγκρούσεις των δύο στόλων (10, 16, 23 Ιανουαρίου

Ηρωική άμυνα, επίθεση και κατάληψη του Μεσολογγίου, 3 Απριλίου 1826,
ξυλόγραφη βινιέτα, εικονογράφηση στο
Antoine Souci, ***Almanach historique, nommé Messager Boiteux, contenant des observations astronomiques sur chaque mois***, Παρίσι 1827
Αθήνα, ιδιωτική συλλογή

«Τεσσαράκοντα στόματα πύρινα εκρεύγουν ήδη καθ' ημών τους κεραυνούς των»

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ (20.2.1826)

1826), χωρίς κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα για τους πολιορκημένους. Όταν πλέον ο στόλος αποχώρησε, οι υπερασπιστές του Μεσολογγίου εξέλεξαν εξαμελή επιτροπή, με σκοπό να παρουσιάσει στην κυβέρνηση την τραγική τους θέση και να αιτηθεί τη λήψη άμεσων μέτρων για την λήξη της πολιορκίας.

Τον επόμενο μήνα τα αιγυπτιακά στρατεύματα κατασκεύασαν, τις βραδινές ώρες, ανάμεσα στα παλαιά κανονιοστάσια, τρία νέα με επτά κανονιοθυρίδες το καθένα. Το πρώτο ανεγέρθηκε στα δεξιά του φρουρίου, το δεύτερο στα αριστερά του και το τρίτο προς το κέντρο. Επιπρόσθετα κατασκευάστηκαν προμαχώνες σε απόσταση 300–400 μέτρα από το περιτείχισμα του φρουρίου. Όταν πλέον ολοκληρώθηκαν τα οχυρωματικά έργα από την πλευρά του εχθρού (μέσα Φεβρουαρίου), ο Ιμπραήμ πασάς ήταν έτοιμος να ξεκινήσει τον συστηματικό βομβαρδισμό της πόλης, ενέργεια στην οποία και προέβη. Σε τρεις μόλις ημέρες το Μεσολόγγι «δέχθηκε» περισσότερες από 3.300 βόμβες και 5.250 οβίδες. Δυστυχώς οι βολές ήταν εύστοχες με συνέπεια τα θύματα στους αμάχους υπήρξαν πολλά. Ενδεικτικό είναι το πολεμικό δελτίο της 14ης Φεβρουαρίου 1826, το οποίο δημοσιεύτηκε στα «Ελληνικά Χρονικά» του Μεσολογγίου (20.2.1826). Σύμφωνα με αυτό: «Τεσσαράκοντα στόματα πύρινα εκρεύγουν ήδη καθ' ημών τους κεραυνούς των». Στις 16 Φεβρουαρίου ξεκίνησαν και οι συγκρούσεις σώμα με σώμα. Σταδιακά η κατάσταση για τους πολιορκημένους από τις σφοδρές επιθέσεις και τους έντονους κανονιοβολισμούς του εχθρού κατέστη εξαιρετικά δύσκολη.

Και στο αιγυπτιακό στρατόπεδο πάντως η κατάσταση δεν ήταν ευκολότερη. Η έκβαση της πολιορκίας και οι πολεμικές συγκρούσεις δεν είχαν την εξέλιξη που ανέμενε ο Ιμπραήμ πασάς, γεγονός που τον εξανάγκασε να συνεργαστεί και πάλι με τον Μεχμέτ Ρεσίτ πασά. Ο Αιγύπτιος στρατηγός ανέλαβε το θαλάσσιο μέτωπο, προσπαθώντας να αποκτήσει τον έλεγχο της λιμνοθάλασσας, καθώς η κατοχή της θεωρείτο σημαντικό πλεονέκτημα για την άλωση του Μεσολογγίου, αφού θα στερούσε από τους πολιορκημένους τον εφοδιασμό τους από την θάλασσα σε τρόφιμα, πολεμοφόδια και στρατεύματα. Στο πλαίσιο υλοποίησης του στόχου του ο Ιμπραήμ απέκοψε την επικοινωνία μεταξύ του Ανατολικού και του Μεσολογγίου. Συγχρόνως κατέλαβε, με χερσαίες και ναυτικές δυνάμεις, το Βασιλάδι (26 Φεβρουαρίου 1826). Η πτώση της συγκεκριμένης νησίδας ενθάρρυνε τους Αιγύπτιους να στραφούν άμεσα και προς δύο άλλες οχυρωμένες νησίδες, τον Ντολμά και τον Πόρο, τις οποίες κυρίευσαν παρά την ηρωική αντίσταση των 350 περίπου υπερασπιστών τους. Στη συνέχεια στράφηκαν προς το Ανατολικό (Αιτωλικό), το οποίο αποτελούσε ένα από τα τελευταία ερείσματα της μεσολογγίτικης άμυνας. Οι κάτοικοί του, έχοντας εξαντληθεί από τον πολύμηνο αποκλεισμό της πόλης τους και απογοητευμένοι από τη μη ενίσχυσή τους με τρόφιμα από τον ελληνικό στόλο, αποφάσισαν να ζητήσουν ανακωχή από τον Ιμπραήμ πασά και παράδοση υπό όρους (1 Μαρτίου 1826). Ο Αιγύπτιος στρατηγός, με τη σύμφωνη γνώμη του Κιουταχή, αποδέχθηκε τους περισσότερους από τους όρους, οι οποίοι συνίσταντο στον σεβασμό της ζωής και της τιμής των κατοίκων του Ανατολικού, καθώς και στη δυνατότητα να αποχωρήσουν από την πόλη τους ελεύθεροι, παίρνοντας μαζί τους μικρό μέρος της περιουσίας τους (έως 100 γρόσια) και μια ενδυμασία.

Ύστερα από την παράδοση του Ανατολικού (28–29 Φεβρουαρίου 1826) ο Ιμπραήμ προσπάθησε – επανειλημμένα (13 και 21 Μαρτίου 1826), αλλά ανεπιτυχώς – να μεταπείσει τους υπερασπιστές του Μεσολογγίου, ώστε

Από ζωγραφικό έργο του Παναγιώτη Ζωγράφου
Οι διάφορες φάσεις της πολιορκίας του Μεσολογγίου
χρωμολιθογραφία από την έκδοση του Frederic Boissonas,
Histoire picturale de la G. de l'independance Hellenique par le general Makryjannis, Γενεύη – Παρίσι 1926
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

να παραδοθούν και αυτοί και να αποχωρήσουν από την πόλη τους ελεύθεροι. Όταν οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν, ο εχθρός συνέχισε, με μεγαλύτερη πλέον ένταση, τους βομβαρδισμούς. Στα τέλη Μαρτίου (25.3.1826) τα αιγυπτιακά στρατεύματα επιχείρησαν να κυριεύσουν τη νησίδα Κλείσοβα, την οποία υπερασπίζονταν 130 ένοπλοι με επικεφαλής τον Παναγιώτη Σωτηρόπουλο από τα Κράβαρα. Σκοπός τής εν λόγω στρατιωτικής επιχείρησης ήταν να κυριευτεί ο μοναδικός σύνδεσμος του Μεσολογγίου με την ανοικτή θάλασσα και συνεπώς να σταματήσει ο ανεφοδιασμός του. Οι ελληνικές δυνάμεις υπερασπίστηκαν σθεναρά τη νησίδα. Κατά τη διάρκεια των έξι επιθέσεων που πραγματοποίησε ο εχθρός στην Κλείσοβα, σε μία εκ των οποίων τραυματίστηκε στο πόδι ο Κιουταχής, σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν περισσότεροι από 3.000 άνδρες έναντι μόνο 28 νεκρών και 24 Ελλήνων τραυματιών.

Η Έξοδος

Έξι ημέρες μετά τη μάχη της Κλείσοβας και την εκεί νίκη των ελληνικών στρατευμάτων (1 Απριλίου 1826) οι πολιορκημένοι ενημερώθηκαν από την επιτροπή που είχαν στείλει στο Ναύπλιο ότι η κυβέρνηση είχε εξοικονομήσει 400.000 γρόσια για μισθούς και σιτηρέσια και άλλα τόσα γρόσια για την άφιξη στόλου στην περιοχή. Η επισιτιστική όμως κατάσταση στο Μεσολόγγι είχε επιδεινωθεί τραγικά από τα μέσα Φεβρουαρίου κι έπειτα. Αρκετές οικογένειες μάλιστα, επειδή στερούνταν ακόμα και τα βασικά τρόφιμα (π.χ. ψωμί), έσφαξαν τα υποζύγιά τους (άλογα, μουλάρια, γαϊδούρια). Όταν αυτά τελείωσαν, οι πολιορκημένοι προσέθεσαν στη δίαιτά τους σκύλους, γάτες και ποντίκια. Από τα μέσα Μαρτίου στη διατροφή τους μπήκαν τα καβούρια και τα αρμυρίκια, τα πικρά χόρτα που φύτρωναν πλησίον της θάλασσας. Εκτός όμως από την πείνα, οι ασθένειες υπήρξαν ένας άλλος επιβαρυντικός παράγοντας, ο οποίος επηρέασε τη μαχητικότητα των στρατιωτών ή και τους στέρησε τη ζωή.

Ωστόσο ο υποσιτισμός υπήρξε ο καθοριστικότερος λόγος που εξανάγκασε την πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των πολιορκημένων να αποφασίσει – σε μυστική συνέλευση – την έξοδο από το Μεσολόγγι, ως ύστατη ενέργεια, εάν δεν μπορούσαν τα ελληνικά πλοία να τους εφοδιάσουν. Πράγματι, στολίσκος αποτελούμενος από 25 πολεμικά και πυρπολικά, μία γαλιότα, δύο μίστικα – υπό τη διοίκηση του Α. Μιαούλη – έφτασε στην περιοχή. Ωστόσο δεν κατόρθωσε, παρά τις αλλεπάλληλες απόπειρες του ναυάρχου (1–3 Απριλίου 1826), να διασπάσει τον αποκλεισμό της πόλης από τον εχθρικό στόλο και να εφοδιάσει με τα αναγκαία τρόφιμα και πολεμοφόδια τους πολιορκημένους. Στο Μεσολόγγι βρίσκονταν – παρά τις μεγάλες απώλειες των τελευταίων μηνών – περισσότεροι από 10.500 άνθρωποι, από τους οποίους μόνον οι 3.600 ήταν πολεμιστές. Τελικά, ο ανεπιτυχής εφοδιασμός της πόλης υπήρξε αυτός που οδήγησε τους οπλαρχηγούς να αποφασίσουν την ηρωική Έξοδο της 10ης Απριλίου, την Κυριακή των Βαΐων. Συγχρόνως οι πολιορκημένοι ζήτησαν από τους στρατιώτες του στρατοπέδου της Δερβέκιστας να προχωρήσουν σε αντιπερισπασμό κατά τη διάρκεια της Εξόδου, ενεργώντας επίθεση στα νώτα των αντιπάλων. Όσον αφορά τους 600 περίπου ασθενείς και τραυματίες αξιωματικούς και στρατιώτες, αποφασίστηκε να μεταφερθούν στις πιο οχυρωμένες οικίες της πόλης και από εκεί να αγωνιστούν μέχρις εσχάτων.

Σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο, οι Εξοδίτες θα χωρίζο-

Martinet & Bovinet (σχέδιο) – **Reville** (χάραξη)
Κατάληψη του Μεσολογγίου (στις 3 Απριλίου 1826), περ. 1830–50
οξυγραφία, 8 × 12 εκ.
Αθήνα, Συλλογή Νικήτα Σταυρινάκη

νταν σε τρία σώματα, τα οποία θα εξορμούσαν από αντίστοιχα σημεία της τάφρου. Το πρώτο και δεύτερο σώμα, αποτελούμενα από τους άνδρες της φρουράς της πόλης με αρχηγούς τους Δημήτριο Μακρή και Κίτσο Τζαβέλα, θα εξορμούσαν από τις γέφυρες των κανονοστασίων Σαχτούρη και Ρήγα Φεραίου, ενώ το τρίτο υπό την ηγεσία του Νότη Μπότσαρη, το οποίο θα αποτελείτο από Μεσολογγίτες και γυναικόπαιδα και θα συνοδευόταν από 200 αξιόμαχους στρατιώτες, θα εξορμούσε από τις γέφυρες των κανονοστασίων Μονταλαμπέρ και Στουρνάρη. Σημείο συνάντησης και των τριών σωμάτων – ύστερα από την Έξοδο – θα ήταν η μονή του Αγίου Συμεών στην πλαγιά του Αρακύνθου, η οποία απείχε 8 χιλιόμετρα από την πόλη.

Το προαναφερθέν όμως σχέδιο προδόθηκε στον εχθρό, με αποτέλεσμα να χρειαστεί τροποποίησή του. Με βάση το νέο σχέδιο θα εξέρχονταν αρχικά το δεύτερο και τρίτο σώμα. Το πρώτο θα παρέμενε στη θέση του υπερασπιζόμενο την πόλη, αλλά και τα νώτα των υπόλοιπων σωμάτων και θα αποχωρούσε από το Μεσολόγγι, μόνο όταν τα άλλα δύο είχαν περάσει την τάφρο. Το Σάββατο του Λαζάρου (9 Απριλίου 1826) οι πολιορκημένοι μαζεύτηκαν, με τη δύση του ηλίου, στις προκαθορισμένες θέσεις τους. Την ίδια ώρα ακούστηκε από τον Ζυγό ομοβροντία του ελληνικού επικουρικού σώματος, το οποίο είχε έρθει από τη Δερβέκιστα. Οι πολιορκημένοι πάντως, που υπολόγισαν ότι το προαναφερθέν σώμα δεν υπερέβαινε τα 300 άτομα, απογοητεύτηκαν, καθώς ανέμεναν περισσότερες επικουρικές δυνάμεις.

Από την πλευρά του ο εχθρός ξεκίνησε τον αδιάκοπο βομβαρδισμό του Μεσολογγίου για άλλη μία φορά. Όταν πλέον είχε νυχτώσει, οι πολιορκημένοι ξεκίνησαν να διασχίζουν με προφύλαξη και σιωπηλά τις γέφυρες και να πλησιάζουν τους εχθρικούς προμαχώνες απαρατήρητοι. Παρά τον συνεχή κανονιοβολισμό, που τους προκαλούσε πολλές απώλειες, οι άνδρες συνέχισαν να αποχωρούν από την πόλη. Στις 8.30 μ.μ. όλοι σχεδόν βρίσκονταν ξαπλωμένοι στην όχθη της τάφρου. Λίγο αργότερα, και καθώς ανέμεναν μάταια τον ελληνικό αντιπερισπασμό, αποφάσισαν να δράσουν. Με εκφράσεις όπως «Α! Α! Α! Επάνω τους! Πάρτε τους!» οι ελληνικές δυνάμεις όρμησαν προς τα οθωμανοαιγυπτιακά στρατεύματα με τα γιαταγάνια και τα σπαθιά. Όσοι διέθεταν τις αναγκαίες δυνάμεις, διέσχιζαν τον μεγάλο αύλακα που είχε δημιουργήσει ο Ομέρ Βριώνη την περίοδο της πρώτης πολιορκίας και περνούσαν τα εχθρικά χαρακώματα και τον κλοιό που είχαν φτιάξει οι εχθροί. Αντίθετα, όσοι δεν είχαν δυνάμεις, έμεναν πίσω και έβρισκαν τον θάνατο από τους εχθρούς.

Κατά τη διάρκεια της Εξόδου ακούστηκε από το τρίτο σώμα, αυτό των γυναικοπαίδων, μια φωνή, που έλεγε: «οπίσω, οπίσω μωρέ παιδιά!». Στο άκουσμα της φράσης αυτής τα άτομα του εν λόγω σώματος άρχισαν να στρέφονται προς το Μεσολόγγι. Αποχωρίστηκαν τότε και μερικοί στρατιώτες από τα άλλα δύο σώματα, πιθανότατα για να σώσουν τους αδύναμους και τους ανήμπορους. Μπροστά σε αυτή την εξέλιξη οι Αιγύπτιοι της αριστερής πτέρυγας βγήκαν από τα χαρακώματα, επιτέθηκαν στο τρίτο σώμα και εμπόδισαν τους περισσότερους από τους Μεσολογγίτες και τα γυναικόπαιδα να διαβούν τον αύλακα και να επιστρέψουν στην πόλη τους. Άλλοι από αυτούς έπεσαν στα χέρια του εχθρού και βρήκαν τραγικό θάνατο και άλλοι υποχώρησαν προς το Μεσολόγγι. Ταυτόχρονα εξερράγησαν οι υπόνομοι, που είχαν ετοιμάσει οι Έλληνες στη Μεγάλη Ντάπια, τους οποίους είχε αναλάβει να πυροδοτήσει ο Σουλιώτης ιερέας Διαμάντης.

Οι άνδρες των δύο πρώτων σωμάτων – ασύντακτα πλέον – συνέχισαν να διασχίζουν τις εχθρικές δυνάμεις, αλαλάζοντας και πυροβολώντας τες. Σε απόσταση 400 μέτρων από τους προμαχώνες του εχθρού οι Εξοδίτες

συνάντησαν αιγυπτιακά στρατεύματα, τα οποία τους υποδέχθηκαν με σφοδρούς πυροβολισμούς. Επρόκειτο για 3 τάγματα, δυναμικότητας 2.400 περίπου ανδρών, τα οποία τελούσαν υπό τις άμεσες διαταγές του Ιμπραήμ πασά. Στου Κότσικα το αμπέλι σημειώθηκε νέα επίθεση από ιππείς και πεζούς Αιγύπτιους. Μέχρι τότε οι Εξοδίτες είχαν χάσει περισσότερους από 600 στρατιώτες. Ωστόσο φοβερή δοκιμασία ανέμενε τους άνδρες του πρώτου σώματος στους πρόποδες του βουνού Ζυγός (Αράκυνθος). Εκεί τους είχαν στήσει ενέδρα 3.000 Αλβανοί υπό την ηγεσία του Μουστάμπεη Κιαφεζέζη. Όταν πλησίασαν οι Έλληνες, οι Αλβανοί τούς υποδέχθηκαν με καταιγισμό πυροβολισμών. Όσοι από τους Εξοδίτες διασώθηκαν, έφθασαν στην κορυφή του Ζυγού, όπου και συνάντησαν τους Σουλιώτες αρχηγούς Γεώργιο και Αθανάσιο Δράκο με εκατό αξιωματικούς και στρατιώτες. Είχε ξημερώσει πια η Κυριακή των Βαΐων, όταν η μάχη σταμάτησε. Στη Στερεά Ελλάδα δεν έμενε τώρα άλλο στήριγμα για τους Έλληνες παρά μόνον η Ακρόπολη. Εκεί στράφηκε έκτοτε ο Κιουταχής. Ο δε Ιμπραήμ επέστρεψε στην Πελοπόνησο, όπου οι κάτοικοί της συνέχισαν να πολεμούν εναντίον του, αγωνιζόμενοι για τη φυσική και πολιτική τους ελευθερία ή τον θάνατό τους.

Όσον αφορά τα θύματα από την Έξοδο, οι αριθμοί είναι κατατοπιστικότατοι. Από τους 3.000 στρατιώτες που συμμετείχαν στην Έξοδο, μόνο οι 1.300 κατόρθωσαν να φτάσουν στον Πλάτανο, όπου είχε στρατοπεδεύσει ο Γ. Καραϊσκάκης. Οι υπόλοιποι 1.700 σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων της 9ης και 10ης Απριλίου, ανάμεσα στους οποίους ήταν οι Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, Μιχάλης Κοκκίνης, Ιάκωβος Μάγερ και αρκετοί Φιλέλληνες. Από τις γυναίκες διασώθηκαν μόνο 13 Σουλιώτισσες, ενώ από τα παιδιά τρία ή τέσσερα. Επιπρόσθετα 6.000 περίπου γυναικόπαιδα οδηγήθηκαν στη Μεθώνη ή στα σκλαβοπάζαρα της Κωνσταντινούπολης και της Αλεξάνδρειας, για να πουληθούν. Και στο στρατόπεδο του εχθρού πάντως οι απώλειες δεν ήταν αμελητέες, καθώς οι νεκροί υπολογίζονται σε περισσότερους από 5.000.

Πράξεις αυτοθυσίας σημειώθηκαν και από όσους παρέμειναν στο Μεσολόγγι. Χαρακτηριστικότερη είναι η περίπτωση του προκρίτου Χρήστου Καψάλη, ο οποίος είχε ταμπουρωθεί στην οχυρή οικία του, που χρησίμευε και ως πυριτιδαποθήκη. Μαζί του είχε αρκετά γυναικόπαιδα και ασθενείς. Όταν τα οθωμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στο κτήριο, ο Καψάλης πυροδότησε βαρέλι με μπαρούτι και ανατίναξε το κτήριο. Μια άλλη περίπτωση αυτοθυσίας είναι αυτή του επισκόπου Ρωγών Ιωσήφ, ο οποίος υπήρξε από τις ηγετικές μορφές στο πολιορκημένο Μεσολόγγι. Ο Ιωσήφ – λόγω της σύγχυσης που επικράτησε την ώρα της Εξόδου – επέστρεψε στην πόλη και οχυρώθηκε στον Ανεμόμυλο, ο οποίος βρισκόταν στο ομώνυμο νησίδιο, πλησίον της νότιας παραλίας. Οχυρωμένος εκεί αντιστάθηκε στις επιθέσεις του εχθρού επί διημέρου. Όταν οι οθωμανοαιγυπτιακές δυνάμεις εισήλθαν στον ανεμόμυλο, έβαλε φωτιά στην πυριτιδαποθήκη και ανατινάχθηκε μαζί με τους συμπολεμιστές του, προκειμένου να αποφύγει την αιχμαλωσία, παρασέρνοντας στον θάνατο και αρκετούς εχθρούς. Το δε Μεσολόγγι μετατράπηκε – σύμφωνα και με τον Εξοδίτη Νικόλαο Κασομούλη – ύστερα από την είσοδο των εχθρικών στρα-

Λάζαρος Σώχος (1862–1911)
Ο Επίσκοπος Ρωγών Ιωσήφ
ορειχάλκινο μετάλλιο
Αθήνα, Πολεμικό Μουσείο

τευμάτων στην πόλη, *σε «Φούρνο αναμμένο [...] από το ακατάπαυστο πυρ»*.

Ας επισημανθεί ωστόσο ότι παρά τον βαρύτατο φόρο αίματος που πλήρωσαν οι υπερασπιστές του Μεσολογγίου – τόσο κατά τη διάρκεια της ετήσιας σχεδόν πολιορκίας του, όσο και κατά την Έξοδο – η γενναιότητα και η αυταπάρνηση που επέδειξαν δεν απέβη μάταιη. Η ηρωική πράξη της Εξόδου προώθησε όσο καμία άλλη ενέργεια των επαναστατημένων Ελλήνων την ελληνική υπόθεση στην επίτευξη αίσιας λύσης. Γέμισε τους Έλληνες αλλά και τους Ευρωπαίους με αισθήματα θαυμασμού και λατρείας για τους άνδρες της φρουράς του Μεσολογγίου, αναζωπύρωσε τα φιλελληνικά αισθήματα των ευρωπαϊκών λαών, οι οποίοι με τη σειρά τους εξανάγκασαν τις κυβερνήσεις τους να αντιμετωπίσουν με διαφορετική οπτική την Ελληνική Επανάσταση, όχι ως άλλη μία κοινωνικοανατρεπτική εξέγερση στη γηραιά ήπειρο, αλλά ως την προσπάθεια ενός σκλαβωμένου έθνους να αποκτήσει την ελευθερία του από έναν αλλόθρησκο δυνάστη. Τέλος, η θυσία των Εξοδιτών συνέβαλε στο να τερματίσουν οι Έλληνες τις μεταξύ τους συγκρούσεις για την απόκτηση της εξουσίας και να ομονοήσουν για την επίτευξη του ποθούμενου, την απελευθέρωσή τους δηλαδή από την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

De La Gravière J., *Ιστορία του Αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821–1833, κυρίως του ναυτικού*, εκδ. Μπάιρον, Αθήνα² 1988.

Fabre Aug., *Ιστορία της πολιορκίας του Μεσολογγίου*, μτφρ. Ακακίας Κορδόση, εκδ. Πολύπλευρο, Μεσολόγγι 1983.

Pouqueville Fr., *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, ανατ. Εκδ. Αφών Τολίδη, τόμ. Β', Αθήνα 1996.

Ανώνυμος, «Περί των τελευταίων στιγμών του Μεσολογγίου και της ηρωικής αναχωρήσεως της φρουράς», *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αρ. 62, 2 Ιουν. 1826.

Βακαλόπουλος Απ., «Η επανάσταση κατά το 1825», «Η επανάσταση κατά το 1826», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΒ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 373–408, σ. 408–435.

Βακαλόπουλος Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού: Η Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821–1829)*, τόμ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1986, σ. 175–215, 419–481.

Ευαγγελάτος Χρ., *Ιστορία του Μεσολογγίου*, Ρουμελιώτικες εκδόσεις, Αθήνα 1959.

Ευαγγελάτος Χρ., *Οι ημέρες των Ελεύθερων Πολιορκημένων (Μεσολόγγι: 1824–1826)*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2001.

Κανίνιας Σ., «Η δικαιοσύνη στο Μεσολόγγι 1821–1826», *Επετηρίδα Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών* 27–28 (1980–1981) [1985], σ. 259–295.

Κασομούλης Ν., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επαναστάσεως των Ελλήνων 1821–1833*, εισαγ. Γ. Βλαχογιάννης, εκδ. Δημιουργία- Α.Α. Χαρίσης, τόμ. Β', Αθήνα² 1998.

Μακρής Ν. Δ., *Ιστορία του Μεσολογγίου*, εκδ. Τσουκαλά, Αθήνα 1957.

Μακρής Ν. Δ., *Μεσολόγγι*, εκδόσεις Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 1976.

Μιτάκης Δ., *Πότε έγινε η Έξοδος του Μεσολογγίου*, Πάτρα 1976.

Μίχος Αρτ., *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου (1825–1826)*, Αθήνα 1833.

Ντούλης Π., *Ο μηχανικός Μιχαήλ Πέτρου Κοκκίνης και τα τείχη του Μεσολογγίου. Η συμβολή του εις την άμυναν της πόλεως 1823–1826*, Αθήνα 1976.

Πετρόπουλος Κ. Π., *Σκηνές εθνικού μεγαλείου*, Αθήνα 1971.

Πρωτοψάλτης Εμμ., *Αλληλογραφία Φρουράς Μεσολογγίου, 1825–1826*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1963.

Σπυρομίλιος, *Απομνημονεύματα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου*, εκδ. Τσουκαλά, Αθήνα 1957.

Τρικούπης Σπ., *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, εκδ. Δημιουργία – Α.Α. Χαρίσης, τόμ. Δ', Αθήνα² 1996.

Τσίντζος Στ., *Το Μεσολόγγι, κοιτίς της ελευθερίας*, Αθήνα 1936.

SOCIÉTÉ DE MUSIQUE DE GENÈVE.

CONCERT AU PROFIT DES GRECS,

Vendredi 5 May 1826.

1ère Partie:

1° *Fragment de Symphonie* . . . . . *Haydn.*
2° *Air et choeur de Semiramis* . . . Mlle Boschier . . . . . *Rossini.*
3° *Duo de l'Agnèse* . . . Mlle et Mlle Bielot Cazenove . . . *Paer*
4° *Harmonie de 11 instrumens.*
5° *Duo de Semiramis* Mlle Saladin Maurice et Mlle Breda *Rossini.*
6° *Chant des Grecs. Paroles de Mr Durand, musique de Mr Niedermeyer.*

2de Partie:

1° *Ouverture della gazza ladra* . . . . . *Rossini.*
2° *Air del Sigismondo* . . . M. Saladin . . . . . *Rossini.*
3° *Duo de la Dame blanche* . M. Massé et Mr Prevost *Boyeldieu.*
4° *Solo de violon.*
5° *Air et choeur des Bacchanales de Rome* . . . . . *Generali.*

Πολιορκία και βομβαρδισμός του Μεσολογγίου
βινιέτα στο Πρόγραμμα Συναυλίας προς όφελος των Ελλήνων, 5 Μαΐου 1826
της Μουσικής Εταιρείας της Γενεύης

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ.

Τιμὴ ἐτησία τάλλ. δίσηλα
Ἱσπανικὰ ἓξ, προπληρω-
τέα κατὰ τριμηνίαν.
Ἐκδίδεται δὶς τῆς ἑβδομάδος.

Ἀρ. 29.

Τὰ πλείω ὀφέλη, τοῖς πλείοσι.

Φραγκλῖνος.

Μεσολόγγιον τῇ 9 Ἀπριλλίου 1824.

Μεσολόγγιον τῇ 7 (19) Ἀπριλλίου 1824.

Ἀπαρηγόρητα θρηνεῖ μεταξὺ τῶν χαρμοσύνων τοῦ Πάσχα ἡμερῶν ἡ Ἑλλὰς, διότι αἰφνιδίως στερεῖται ἀπὸ τὰς ἀγκάλας της τὸν πολύτιμον αὐτῆς εὐεργέτην, τὸν Λαμπρὸν Λόρδον Νόελ Βύρωνα. Ὁ Ὑπέρτιμος οὗτος ἀνὴρ μετὰ δεκαήμερον ἀτθένειαν φλογιστικοῦ ῥευματικοῦ πυρετοῦ, ὅστις εἶχεν εἰσέλθει ἕως εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἐξέπνευσε σήμερον περὶ τὸ ἑσπέρας εἰς τὰς ὥρας 11 λ. 40 (5 λ. 40). (α)

Δὲν ἔπαυεν ἔτι ζῶν ὁ Λαμπρὸς Φιλέλλην νὰ παραζαίνῃ τοὺς εὐνοϊκοὺς ὑπὲρ τῆς Πατρίδος σκοπούς του. Ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος ζῆλός του μεγάλως μᾶς ἐνεθάῤῥυνε, καὶ μᾶς ἔδιδε τὰς πλέον χρηστὰς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἐλπίδας.

Πικρῶς θλίβεται καὶ κατάκαρδα λυπεῖται ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος στερούμενος τοιοῦτον Πατέρα καὶ εὐεργέτην. Εἰς ὅλων τῶν πατριωτῶν τὰ πρόσωπα ἡ θλῖψις καὶ κατήφεια φαίνονται ζωγραφισμέναι· ἀλλὰ περισσότερον κλαίει καὶ ὀναζενάζει ὁ λαὸς τοῦ Μεσολογίου, διότι αὐτὴ ἡ πόλις εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ συγκαταριθμῇ μεταξὺ τῶν πολιτῶν της ἄνδρα τῶν ἀρετῶν καὶ προτερημάτων τοῦ Λαμπροῦ Λόρδου. Αἱ πρὸς αὐτὸν τοῦ ἔθνους μας ἐλπίδες ἀπέτυχον, καὶ πλέον δὲν μᾶς μένει, παρὰ νὰ κλαίωμεν ἀπαρηγορήτως τὸν τόσον σκληρὸν δι' ἡμᾶς θάνατον.

(α) Ἀγνοοῦμεν διὰ ποίας αἰτίας δὲν ἠθέλησεν ὁ Λαμπρὸς Λόρδος νὰ συγκατανευσῃ εἰς ὅσας παρακλήσεις εἶχε καμεῖ πρὸς αὐτὸν ὁ ἰατρός του Φ. Βρυῶνος, καὶ ὁ ἰατρὸς τῆς Ἑταιρείας Ι. Μίλιγκεν διὰ νὰ τὸν φλεβοτομήσωσιν.

Σπύρος Βλαχόπουλος
Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου
Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΣΤΟ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

ΕΝΑ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΜΑΘΗΜΑ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η Επανάσταση των Ελλήνων το 1821 δεν ήταν μόνο μια πολεμική επανάσταση. Ήταν και μια επανάσταση στα πεδία του λόγου και του πνεύματος, με κύριο μέσο διάδοσης τις εφημερίδες. Δεν είναι δύσκολο να συνειδητοποιήσει κανείς σήμερα, 200 χρόνια μετά, πόσο μεγάλο κατόρθωμα αποτελούσε η έκδοση μιας εφημερίδας την εποχή εκείνη, όταν οι Έλληνες πολεμούσαν και, επιπλέον, η έκδοση μιας εφημερίδας απαιτούσε οικονομικά μέσα, δίκτυο διανομής και τυπογραφείο.

Ελληνικά Χρονικά, 9 Απριλίου 1824
Αναγγελία του θανάτου του Λόρδου Βύρωνα.

Η σημαντικότερη ίσως εφημερίδα των επαναστατημένων Ελλήνων ήταν τα «Ελληνικά Χρονικά». Εκδίδονταν στο Μεσολόγγι δυο φορές την εβδομάδα από τον Ιανουάριο του 1824 έως τον Φεβρουάριο του 1826. Εκδότης τους ήταν ο Ελβετός φιλέλληνας Ιωάννης-Ιάκωβος Μάγερ και τυπογράφος ο Δημήτριος Μεσθενεύς, εκ Θεσσαλονίκης. Και οι δυο τους χάθηκαν τη νύχτα της εξόδου του Μεσολογγίου (10 Απριλίου 1826). Σημαντική βοήθεια στην έκδοση των «Ελληνικών Χρονικών» πρόσφερε και ο βρετανός συνταγματάρχης Λ. Στάνχοπ, εκπρόσωπος της Φιλελληνικής Εταιρείας του Λονδίνου, ο οποίος συνόδευε τον Λόρδο Βύρωνα. Πολλές φορές η κυκλοφορία της εφημερίδας αραίωνε ή διακοπτόταν λόγω των πολεμικών συγκρούσεων, ιδίως μετά τα τέλη Απριλίου 1825, όταν άρχισαν οι κανονιοβολισμοί της τελευταίας πολιορκίας του Μεσολογγίου. Η (συνήθως τετρασέλιδη) εφημερίδα αρχικώς διανεμόταν μόνο σε συνδρομητές, στη συνέχεια όμως δωρεάν πρόσβαση σε ορισμένο αριθμό αντιτύπων είχαν και άλλοι πολίτες.

Τα «Ελληνικά Χρονικά» αποτελούν μια πολύτιμη πηγή γνώσης για την ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης. Στα 226 φύλλα τους αποτυπώνονται οι πολεμικές συγκρούσεις εναντίον των Τούρκων, οι (δυστυχώς πολυάριθμες) εμφύλιες διαμάχες, το φιλελληνικό κίνημα, τα διπλωματικά παρασκήνια της Ελληνικής Επανάστασης, η προσπάθεια των επαναστατημένων Ελλήνων να αποκτήσουν στοιχειώδεις κρατικές δομές, ακόμα και τα ιδεολογικά και φιλολογικά ρεύματα της εποχής. Στα «Ελληνικά Χρονικά» ξεδιπλώνονται οι δραματικές στιγμές της τελευταίας πολιορκίας του Μεσολογγίου, αλλά και πολλές άλλες στιγμές της ελληνικής ιστορίας. Μέσα από τις σελίδες τους μαθαίνει κανείς πολλά για ιστορικά γεγονότα και για ιστορικά πρόσωπα, όπως λ.χ. για τις ανακρίσεις εναντίον του Γεωργίου Καραϊσκάκη και για τις τελευταίες στιγμές του εθνικού ευεργέτη, Ιωάννη Βαρβάκη. Αν πρέπει να ξεχωρίσει κανείς ένα φύλλο της εφημερίδας, αυτό είναι της 9ης Απριλίου 1824, το μοναδικό σε μαύρο πλαίσιο, που ανήγγειλε τον θάνατο του Λόρδου Βύρωνα : *«Απαρηγόρητα θρηνεί μεταξύ των χαρμοσύνων του Πάσχα ημερών η Ελλάς, διότι αιφνιδίως στερείται από τας αγκάλας της τον πολύτιμον αυτής ευεργέτην, τον Λαμπρόν Λόρδον Βύρωνα».*

Οι Έλληνες λοιπόν, παρότι πολεμούσαν, δεν έπαυαν να συλλογίζονται για το Σύνταγμα, την οργάνωση του κράτους και τις θεμελιώδεις ελευθερίες, επηρεασμένοι από τα μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα και τα φιλελεύθερα συντάγματα της εποχής. Ένα πραγματικό «εργαστήριο» συνταγματικών ιδεών! Δεν είναι τυχαίο ότι στην προμετωπίδα της εφημερίδας αναγραφόταν η φράση του Βενιαμίν Φραγκλίνου «Τα πλείω οφέλη, τοις πλείοσι» (τα περισσότερα οφέλη στους περισσότερους). Υπάρχει, άραγε, επιτυχέστερη αποτύπωση των συνταγματικών αρχών της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης από αυτήν τη φράση; Όπως επίσης δεν είναι τυχαίο ότι ένα από τα κανονιοστάσια του πολιορκημένου Μεσολογγίου (το μοναδικό που σώζεται έως σήμερα) ονομάστηκε «ντάπια του Φραγκλίνου» ή «Τερίμπιλε» (επειδή ήταν το επίκεντρο φονικών μαχών).

Αυτό όμως που εντυπωσιάζει ακόμα και σήμερα, και ίσως περισσότερο απ' όλα, είναι ότι τα Ελληνικά Χρονικά αποτελούσαν ένα σύγχρονο μάθημα ατομικών ελευθεριών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Πολλά από τα δικαιώματα που κατοχυρώνει σήμερα το Ελληνικό Σύνταγμα, αποτυπώνονται στα φύλλα των Ελληνικών Χρονικών πριν από διακόσια χρόνια! Πολλά δε από τα κείμενα στα Ελληνικά Χρονικά εκφράζουν επίκαιρους προβληματισμούς και θα μπορούσαν να είχαν γραφεί από σύγχρονους συνταγματολόγους. Ας δούμε όμως ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Η ελευθερία του Τύπου

Μόλις εισέρχεται κάποιος στη μεγάλη αίθουσα εκδηλώσεων της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Ἀριθμ. 65ος. — 66ος.

Δεύτερον ἔτος.

Τὰ πλείω ὀφέλη, τοῖς πλείοσι
Φραγκλ.

Μεσολόγγιον, 19 Αὐγούστου. 1825. Τετράδη

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ.

Ζητοῦμεν συγγνώμην ἀπὸ τοὺς κυρίους συνδρομητάς μας διὰ τὴν διακοπὴν, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀνάγκης μεταχειριζόμεθα ἐνιοτε εἰς τὴν Ἐφημερίδα· αἱ συνεχεῖς ζημίαι, τὰς ὁποίας ἀπὸ τὸν ἐχθρικὸν πυροβολισμὸν πάσχει ἡ Τυπογραφία, γίνονται αἰτίαι ἀναπόφευκτοι ταύτης τῆς διακοπῆς. Εἴμεθα λοιπὸν εὐέλπιδες ὅτι οἱ κύριοι συνδρομηταί μας δὲν θέλων ἀγανακτεῖ διὰ μίαν ἀκούσιον ἀργοπορίαν, τῆς ὁποίας τὰ αἴτια βοηθούσης τῆς Παντοδυναμίας, δὲν θέλει ἀργήσει νὰ ἐξαλειφθοῦν.

Ὕδρα τὴν 3 Ἰουλίου.

Τὸ παρελθὸν σάββατον, 27 τοῦ παρελθόντος, δύο Ἑλληνικὰ πλοῖα ἔφερον ἐνταῦθα ἓν Αὐστριακὸν, τὸ ὁποῖον ἐκράτησαν τὴν 26 τοῦ αὐτοῦ μεταξὺ Κέας καὶ Καρύστου, ὅπου συνέβη ἡ ἐξῆς τραγικὴ σκηνὴ, τὴν ὁποίαν δὲν ἐθημοσιεύσαμεν διὰ τοῦ προλαβόντος φύλλου περιμένοντες νὰ τὴν βεβαιωθῶμεν πληρέστερον ἀπὸ τὰς ἐνταῦθα γινομένας ἐξετάσεις.

Οἱ Διοικηταὶ καὶ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τῶν δύο Ἑλληνικῶν πλοίων ἐμβῆκαν ἄοπλοι εἰς τὸ Αὐστριακὸν διὰ νὰ θεωρήσουν τὰ ἔγγραφά του, τὰ ὁποῖα θεωρήσαντες, ἐζήτησαν νὰ ἐρευνήσωσι καὶ ἐσωτερικῶς τὸ πλοῖον, προειδοποιημένοι ὄντες ὅτι μετεκομίζοντο ὅπλα πολεμεφόδια· ἀλλ' ὁ Αὐστριακὸς Κυβερνήτης, μὴ στέργων εἰς τοῦτο, εἶπε μετά τινας φιλονεικίας εἰς τοὺς ἡμετέρους· ἐπειδὴ δὲν πείθεσθε εἰς τὸν λόγον μου μήτε εἰς τὰ ἔγγραφά μου, ὑπάγετε εἰς τὰ πλοῖά σας διὰ νὰ πολεμήσωμεν πλοῖον μὲ πλοῖον. Ἐν ᾧ δὲ οἱ ἡμέτεροι, καὶ οἱ φρόνιμοι ἀκόμη τῶν ἰδικῶν του ἐπροσπάθουν ἐπίσης νὰ παραστήσωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ἄπρεπον τῆς διαγωγῆς του, ἐξαίφνης εἷς τῶν Αὐστριακῶν ναυτῶν ἀκολούθως, ὃς καὶ ἄλλοι, ἐπυροβόλησαν τοὺς ἡμετέρους, καὶ ἐπλήγωσαν τινὰς ἐξ αὐτῶν. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ὀλίγοι ὄντες πρὸς πολλοὺς καὶ ἄοπλοι ἐν ταὐτῷ, ἀπηλπισμένοι δὲ διότι καὶ τὰ μονόξυλά των πυροβοληθέντα ὁμοίως ἀπεμακρύνθησαν, πλὴν φυλάττοντες κατὰ τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα ἀτάραχον γενναιότητα, ὥρμησαν ὡς λέοντες, κατὰ τῶν Αὐστριακῶν, καὶ ἁρπάσαντες ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν τὰ ὅσα ἐκένωσαν πυροβόλα ὅπλα, τὰ μετεχειρίσθησαν ὡς μόπαλα ἐναντίον τῶν ἔτι ἐνόπλων, καὶ ἐντὸς ὀλίγης ὥρας ἐπέτυχον διὰ τῆς ἀνδρίας των νὰ τοὺς ἀφοπλίσωσιν ὅλους.

Οἱ Αὐστριακοὶ ὅλοι ὁμολογοῦσιν, ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ πρὶν τῆς μάχης καὶ μετὰ τὴν μάχην ἐφέρθησαν πρὸς αὐτοὺς μὲ φιλανθρωπίαν χωρὶς νὰ κάμωσι τὴν παραμικρὰν ἐκδίκησιν.

Εἰς τοῦτο τὸ τραγικὸν συμβεβηκὸς οὐδεὶς ἐφονεύθη· ἐπληγώθησαν ὅμως ἐκ μὲν τῶν Αὐστριακῶν 6, ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων 7. Κατὰ δὲ τὰς ἀναφορὰς τοῦ ἐπισκεψαμένου αὐτοὺς ἰατροῦ Κυρίου Σπυρίδωνος Καλογερᾶ, αἱ πληγαὶ τῶν Αὐστριακῶν εἶναι ὅλαι σχεδὸν ἀκίνδυνοι, ὡς γενόμεναι ἀπὸ ἀνθρώπους οἵτινες ἤθελον νὰ φυλάξωσι τὴν ἰδίαν των ζωὴν καὶ ὄχι νὰ

«Η δημοσίευσις είναι ψυχή της δικαιοσύνης»

ΙΩΑΝΝΗΣ-ΙΑΚΩΒΟΣ ΜΑΓΕΡ

Αθηνών (ΕΣΗΕΑ), στο κτίριο της οδού Ακαδημίας στην Αθήνα, αντικρίζει την εμβληματική φράση που τυπώθηκε σε ένα από τα πρώτα φύλλα των «Ελληνικών Χρονικών», τον Ιανουάριο του 1824: «Η δημοσίευσις είναι ψυχή της δικαιοσύνης». Η φράση αυτή (που διατυπώθηκε αρχικώς από τον Jeremy Bentham) περικλείει σε έξι μόλις λέξεις συνταγματικές θεωρίες και πρακτικές που ακόμη και σήμερα απαντώνται σε όλα τα εγχειρίδια συνταγματικού δικαίου: Η ελευθερία του Τύπου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θεμελιώδη δικαιώματα και ανήκει στον πυρήνα του νομικού πολιτισμού όλων των ευνομούμενων κρατών. Όχι μόνο γιατί διασφαλίζει την έκφραση των ιδεών των ανθρώπων και συνάμα την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους («τα διανοήματα της ψυχής»), αλλά και επειδή εγγυάται τη δημοσιότητα και τη διαφάνεια, οι οποίες με τη σειρά τους αποτελούν conditio sine qua non για κάθε δημοκρατική και δικαιοκρατούμενη Πολιτεία.

Γράφει λοιπόν ο Ιωάννης-Ιάκωβος Μάγερ (19–1–1824): «*Η δημοσίευσις είναι ψυχή της δικαιοσύνης [...]. Η δια του Τύπου δημοσίευσις διαλευκαίνει και διασαφηνίζει τα πάντα, και δίδει το ακριβέστατον μέτρον των πραγμάτων όλων· της δε επωφελέστατης ταύτης δημοσιεύσεως όργανα είναι αι εφημερίδες. Περί της ελευθερίας του Τύπου. Οι Έλληνες έχουν εις το να γράφωσιν ελευθέρως το αυτό επίσης δικαίωμα, καθώς και εις το να πνέωσι και να ζώσι· και από κανένα νόμον το τοιούτον δεν απαγορεύεται. Οι δε περί του Τύπου νόμοι πρέπει να ήναι όμοιοι με τους περί του προφορικού λόγου, διότι η γραφή δεν είναι και αυτή άλλο τί, ειμή τρόπος, καθ' όν εκφράζομεν τα διανοήματα της ψυχής μας. Έκαστος πολίτης, οποιασδήποτε καταστάσεως, υπόκειται εις ευθύνας των έργων και λόγων του. Αι θύραι των δικαστηρίων μας είναι ανεωγμέναι· και οι νόμοι θεωρούν τον δυσχερέστερον χωρικόν εξ' ίσου με τον πλουσιώτερον άρχοντα της Ελλάδος. Τουλάχιστον τοιουτοτρόπως εκφράζεται το εξαίρετον πολιτικόν ημών σύνταγμα*».

Πρέπει να προστατεύεται η ανώνυμη έκφραση;

Ένα από κλασικά ζητήματα συνταγματικού δικαίου, που συνδέονται με την ελευθερία του Τύπου και της έκφρασης γενικότερα, είναι και το ερώτημα εάν κατοχυρώνεται το δικαίωμα για ανώνυμη έκφραση γνώμης ή άποψης. Από τη μια, η ανωνυμία εξασφαλίζει μεγαλύτερη ελευθερία και ενθαρρύνει την έκφραση άποψης, χωρίς ο φορέας του δικαιώματος να φοβάται ότι θα υποστεί δυσμενείς συνέπειες λόγω της άποψής του. Από την άλλη, η ανωνυμία διευκολύνει την εξύβριση και τη δυσφήμιση και κανένας δεν αναλαμβάνει ευθύνη για τα όσα γράφονται.

Τα «Ελληνικά Χρονικά» λαμβάνουν αρνητική θέση στο δίλημμα αυτό (5–4–1824): «*Η από Ζάκυνθον, προς τον Συντάκτην των Ελληνικών Χρονικών σταλθείσα ανώνυμος επιστολή δεν ημπορεί να δημοσιευθή δια της εφημερίδος ταύτης. διότι εις των πρωτίστων νόμων μας είναι το να μην πειράξωμεν ποτέ προσωπικώς τινά. αν όστις μας έστειλεν αυτό το άρθρον επιθυμεί δια να το εκδόσωμεν, ας μας γνωστοποιήση το όνομά του δια να ημπορέση ο Συντάκης να πληροφορηθή περί του όποιου μέλλει να δώση απόκρισιν. Ο Συντάκτης των Ελ. Χρ. Ι.Ι. Μάϊερ*». Το ζήτημα εξακολουθεί να απασχολεί και τη σύγχρονη συνταγματική θεωρία. Η εξέλιξη στο διαδίκτυο, όπου ο καθένας μπορεί «ανέξοδα» να προσβάλλει τον καθένα, πάνω απ' όλα όμως τα fake news, μάλλον δικαιώνουν τα «Ελληνικά Χρονικά» για την αρνητική θέση που υιοθέτησαν πριν από διακόσια χρόνια, έστω και σε ένα τελείως διαφορετικό ιστορικό και τεχνολογικό πλαίσιο.

Τα όρια των ατομικών ελευθεριών

«*Λοιπόν, αδελφοί μου Έλληνες, ας μη στοχάζεται κανείς μας, ότι Ελευθερία θέλει να είπη το να κάμνη ό,τι θέλη. Δεν βλέπετε, ο Σουλτάνος έκαμνεν ό,τι ήθελεν· οι πασάδες του έκαμναν ό,τι ήθελαν· ο καθείς Τούρκος έκαμνεν*

ό,τι ήθελε · Φόβον Θεού δεν είχαν · Δικαιοσύνην δεν εσέβοντο· Νόμους δεν εγνώριζαν· Άλλο δεν ήκουαν παρά τα ανόητα και άδικα πάθη των, και την πλέον ακόμη ανόητον θεοσέβειάν των. Πλην τι απόλαυσαν; και τι απολαμβάνουν; Οργήν από τον Θεόν (α), καταφρόνησιν από τα έθνη, μίσος αδιάλλακτον από τους τυραννούμενους, και τέλος πάντων, μας έκαμαν να πιάσωμεν τα όπλα, και να τους πολεμώμεν με κάθε δίκαιον όντας τυράννους και της πίστεως, και της τιμής, και της ζωής μας· Χωρίς λοιπόν να ζητώμεν παραδείγματα εις την ιστορίαν, βλέπομεν ζωντανά ότι ελευθερία δεν θέλει να είπη το να κάμνη καθείς ό,τι θέλει. Ας υποθέσωμεν ακόμη, αδελφοί μου, δεν σας λέγω εν ολόκληρον έθνος, ή μίαν πόλιν, ή εν χωρίον, ας υποθέσωμεν μίαν μόνην οικογένειαν, εις την οποίαν ο πατήρ να θέλη το ιδικόν του· ποιος δεν θέλει ομολογήσει ότι μία τοιαύτη οικογένεια δεν εμπορεί να έχη ουδέ μίαν ώραν ησυχίαν, ειρήνην εσωτερικήν, και ασφάλειαν; Ποιος δεν θέλει ομολογήσει, ότι μια τοιαύτη οικογένεια θέλει διασκορπισθή και χαθή με γέλωτα και καταφρόνησιν όλων των ξένων; Είναι λοιπόν η πλέον μεγάλη ανοησία να στοχάζεται κανείς ελευθερίαν το να κάμνη ό,τι θέλη. Είναι και η πλέον μεγάλη αδικία, και καλήτερα να είπω, τυραννία· διότι τι άλλο είναι ο τύραννος, παρά εις τοιούτος άνθρωπος, ο οποίος κάμνει, ή τουλάχιστον, θέλει να κάμνη ό,τι θέλη;».

Δεν υπάρχουν ίσως πιο απλά – και ταυτόχρονα πιο παραστατικά – λόγια από αυτά που δημοσιεύονται στα Ελληνικά Χρονικά την 1–3–1824 για να καταλάβουν και οι μη νομικοί μια από τις βασικότερες παραδοχές του συνταγματικού δικαίου, ότι δηλαδή καμία ελευθερία δεν είναι απεριόριστη και ότι η ελευθερία του ενός σταματάει εκεί που θίγει την ελευθερία του άλλου. Όπως προβλέπει το ισχύον ελληνικό Σύνταγμα στο άρθρο 5 παρ. 1, ο καθένας έχει το δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, υπό την προϋπόθεση ότι «*δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη*». Στο Σύνταγμά μας υπάρχουν όμως και άλλες διατάξεις, οι οποίες δυστυχώς είχαν περιπέσει σε αχρησία και τις οποίες θυμηθήκαμε την εποχή της πανδημίας του Covid-19, οπότε και συνειδητοποιήσαμε ότι ο κάθε πολίτης πρέπει να συμπεριφέρεται υπεύθυνα απέναντι στους συνανθρώπους του: Η «καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται» και το «*Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης*» (άρθρο 25 παρ. 3 και 4).

Το απόρρητο της επικοινωνίας

Ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία προστατεύει το Σύνταγμά μας, και μάλιστα με εμφατική διατύπωση, είναι το απόρρητο της επικοινωνίας: «*Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απόλυτα απαραβίαστο*» (άρθρο 19). Διακόσια περίπου χρόνια πριν, τα Ελληνικά Χρονικά (28–5–1824) κατήγγειλαν μια περίπτωση παραβίασης του απορρήτου της επικοινωνίας:

«*Εις όλην την Ευρώπην τα μυστικά των γραμμάτων είναι πράγμα ιερόν, και υπόκειται εις μεγίστην τιμωρία όποιος τολμά να ανοίγη ξένα γράμματα. Εις τας δεσποτικάς μόνον επικρατείας (αλλά και εκεί εις σημαντικάς περιστάσεις) μεταχειρίζονται τα τοιαύτα μέσα δια να εισχωρήσουν εις τα μυστικά τινός ανθρώπου, από τον οποίον έχουν διαφόρους υποψιών αιτίας· αν δε ιδιαίτερός τις πράξη τοιούτον αμάρτημα, παιδεύεται με την πλέον μεγάλην αυστηρότητα των νόμων.*

Ο Κύριος Τρελλώνης, ανοίγων τας οποίας ο Πρόεδρος Μαυροκορδάτος έστελλε προς την Κεντρικήν Διοίκησιν επιστολάς, με την τερατώδη πρόφασιν, ότι ενόμιζε να εύρη μέσα ιδικά του γράμματα, νόμιζεν ότι επείραξε με

αυτό του το κάμωμα, όχι μόνον τα δικαιώματά μας, αλλά μιας Διοικήσεως και ενός Διοικητού τα δικαιώματα. Πολύ λυπούμεθα διότι η πράξις αυτή του κυρίου Τρελλώνη δεν είχε ουδεμίαν ομοιότητα με όσα τον ηκούσαμεν πολλάκις να λέγη, και τα οποία μας κατέπεισαν να πιστεύσωμε, ότι ούτος ο φιλέλλην φέρεται ενταύθα αφιλοκερδώς, και ότι δεν είναι, παρά ειλικρινής των πραγμάτων μας υπερασπιστής. Πολλάκις οι άνθρωποι ηπατήθησαν από το φαινόμενον· ίσως το αυτό επάθαμεν και ημείς τώρα με τον κύριον Τρελλώνην· εν πράγμα παρακαλούμεν λοιπόν αυτόν τον άνθρωπον, ότι να προσέχη εις το εξής να σέβηται τα δικαιώματά μας, και να μην κάμνη πλέον πράγματα, τα οποία δίδουν το κακόν παράδειγμα».

Το κοινωνικό δικαίωμα στην Παιδεία

Εκτός από τις ατομικές ελευθερίες που μας προφυλάσσουν από αυθαίρετες επεμβάσεις της κρατικής και οποιασδήποτε άλλης εξουσίας, υπάρχουν και τα κοινωνικά δικαιώματα. Αυτά δηλαδή που διασφαλίζουν την αξιοπρεπή διαβίωση και την ισότιμη συμμετοχή του πολίτη στην κοινωνική ζωή. Δικαίως λοιπόν το Σύνταγμά μας (άρθρο 25 παρ. 1) κατοχυρώνει μια σειρά από κοινωνικά δικαιώματα (λ.χ. στην υγεία, στην κοινωνική ασφάλιση, στην εργασία) και κάνει λόγο για τα δικαιώματα του ανθρώπου «*ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου*». Εξέχουσα θέση κατέχει το κοινωνικό δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 16 του ισχύοντος ελληνικού Συντάγματος). Είναι δε συγκλονιστικό ότι οι επαναστατημένοι Έλληνες είχαν αντιληφθεί σε τέτοιο βαθμό τη σημασία της Παιδείας, ώστε να τοποθετούν τους δασκάλους στην ίδια θέση με τους πολεμιστές που διακινδύνευαν τη ζωή τους. Το ακόλουθο κείμενο από τα Ελληνικά Χρονικά (4–3–1825) θα έπρεπε ίσως να διδάσκεται σε όλα τα σχολεία, για να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές την αξία και τον πλούτο που τους παρέχει η Παιδεία: «*Τίποτε δεν είναι ωφελιμώτερον εις την παρούσαν των Ελλήνων κατάστασιν, παρά το να πολλαπλασιασθώσι τα καταστήματα της δημοσίου εκπαιδεύσεως, να εισαχθή πανταχού η αλληλοδιδακτική μέθοδος, και να διορισθώσι διδάσκαλοι άξιοι [...]. Οι ανδρείοι οπλισταί μας έσωσαν την πατρίδα από τας χείρας της τυραννίας, αλλ' οι διδάσκαλοι θέλουν την σώσει από την επιπολάζουσαν αμάθειαν, πολύ χειροτέραν της τυραννίας, και επομένως θέλουν συντελέσει πολύ πλέον παρά τους πρώτους εις την δόξαν, και ευδαιμονίαν της*».

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

Ἰδοὺ τέλος πάντων ὁ λαὸς τῆς κλεινῆς Ἑλλάδος, ὁ πρὸ τεσσεράκοντα αἰώνων δι' ὅλου σχεδὸν ἀπονεκρωμένος ἀπὸ τας ἀλλεπαλλήλους πληγὰς χειρῶν βαρβάρων καὶ μιαιφόνων, ἰδοὺ ἀνεγείρεται σὶ ἐμφυσήσεως Θείας, καὶ ἤδη ἐπιλάμπει ἐπ' αὐτὸν ὁ λαμπρος τῆς ἀναγεννήσεως ἥλιος. Τὸ ἱερὸν τῆς Ἑλλάδος ἔδαφος, εἰς ἰοῦ ὁποίου τας πεδιάδας ποτὲ οἱ Μιλτιάδαι καὶ οἱ Θεμιστοκλεῖς ἀνήγειραν τὸ λαμπρὰ ἐκεῖνα τρόπαια κατα τῶν βαρβάρων, καὶ ὅπου διέλαμψαν ἡ ἀκαδημία καὶ ἡ Στοὰ, ἀφ' οὗ τέτταρας περίπου αἰῶνας κατεμάνθη ἀπὸ τῶν ἀλλοθρήσκων καὶ τριβαρβάρων τυράννων τὸ μίασμα, ἰδοὺ ἤδη Θεία συναφσει ἐλαβαρύθη, καὶ διὰ τοῦ χειμάρρου τῶν εὐγενῶς ἐκχυθέντων Ἑλληνικῶν αἱμάτων ἀπεπλύθη ὁ ῥύπος τῆς καταισχύνης του. Ἀλλ' ἐν ᾧ ὁ εὐγενὴς οὗτος καὶ δυσυχὴς λαὸς ἐξανατᾶς ἀπὸ νέκρωσιν μακρετατην, κατα πρῶτον ἤδη ἐμφανίζεται ἐς τὴς φωτισμένης Εὐρώπης τὸ Θέατρον, καίεται ἀπὸ ἐπιθυμίαν διάπυρον να ἀναφανῇ ἄξιος τῆς νέας ταύτης ζωῆς διὰ τῆς εὐνομίας, τὴν ὁπόιαν ἐπιφέρει ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ φώτισις. Μέσον δὲ εἰς τοῦτο συντελεσικώτερον καὶ ὁρασικώτερον τῶν λαπῶν ἔτι εἶναι ἡ σίγασις τῶν σοφῶς κυβερνωμένων ἐφημερίδωνεἶναι ἡλίου φανερώτερον. Διὰ τῶν τοιούτων ἐφημερίδων οἱ Ἕλληνες, θέλουτε διδαχθῇ περὶ τῶν προόδων τῆς εὐνομίας καὶ τῆς κατὰ νόμει αὐτευρμίας των, περὶ τῶν ἠθικῶν κατορθωμάτων καὶ κοινωφελῶν πράξεων τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχόντων τοῦ ἔθνους, περὶ τῶν ἱερῶν χρεῶν τοῦ πολίτου καὶ τῆς ὀφειλομένης πειθαρχίας πρὸς τοὺς νόμεις καὶ τὴν ἐξουσίαν. Ἐφημερις εμφρόνως κυβερνωμένη, εἶναι ἱκανὴ νὰ κατασκήσῃ τοὺς Ἕλληνας πολίτας ἀγαθοὺς, χριστιανοὺς εὐσεβεῖς, καλοὺς πατέρας καὶ ἀγαθοὺς οἰκονόμους· καὶ πρὸς τούτοις ἐλευθέρουσα τας ἠθικὰς πράξεις τῶν προμάχων τῆς πατρίδος τῶν διὰ ξηρᾶς καὶ θαλασσης, θέλει ἐμπνέει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τὴν εὐγενῆ ἁμιλλαν καὶ τὸν ἱερὸν ἐνθουσιασμὸν τὸν ὑπὲρ πατρίδος, καὶ ἐξάπτοντα αὐτοὺς εἰς ἀνδραγαθήματα μεγάλα, θέλει πληθύνει τὸν ἀριθμὸν τῶν γενναίων πατριωτῶν, καὶ θέλει γνωσοποιεῖ τὰ ὀνόματά των, εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ νὰ συγκατατεθῶσι εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀθανάτων ἡρώων. Ὅθεν ἐπ' αὐτῷ τοιούτῳ συνεσήθη ἤδη καὶ ἡ παροῦσα ἐν Μεσολογγίῳ ἐφημερίς, φέρουσα τὸ ὄνομα „ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ καὶ θέλει ἐμπεριέχει

α'. Εἰδήσεις ἀκριβεῖς τῶν καθ' ἑκάστην συμβαινόντων εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν ἀληθῆ περιγραφὴν τῶν μαχῶν τῶν διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν, ὁποῖοι κατ' αὐτὸς ἐξόχως διέτρεψαν διὰ τῆς γενναιότητος αὐτῶν καὶ ἀνδραγαθίας, καὶ εἰς τοὺς ὁποίους μόνους ὀρθῶς τὸ ὄνομα ΠΡΟΜΑΧΟΙ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ.

β'. Τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ βουλευτικοῦ καὶ ἐκτελεστικοῦ σώματος.

Τῶν φιλελλήνων Εὐρωπαίων τὰς ἀλληλογραφίας καὶ πράξεις.

γ'. Τὴν ἀσφάλειαν τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτου, καὶ τὰς διαφορὰς αὐτοῦ πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὴν θρησκείαν.

δ'. Προτροπὰς διαφερούσας εἰς ἀνέγερσιν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, καὶ ἐπεκτεινούσας εἰς τὸ νὰ κατασήσῃ τὸ ἔθνος ἱκανὸν νὰ προμαχετ. ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς πατρίδος κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἐπιβουλῶν,

ε'. Νέας ἐφευρέσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν πολεμικὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν, εἰς τὸ ἐμπόριον, εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς τὴν ἰατρικὴν, εἰς ἐργαστάσια (φάμπρικας) καὶ εἰδήσεις περὶ ἐργάσεως εἰς σχολείων.

ς'. Πολιτικὰς καὶ πολεμικὰς εἰδήσεις τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν λοιπῶν τῆς ἠπείρου μερῶν, καὶ μάλιστα ἐκείνας, ὁποῦ θέλουσι μερικώτερον ἔχουσι διαφορὰν καὶ ἐπίρροιαν πρὸς τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, ὁποῦ ἡμᾶς θέλομεν ἀπαφεύγει νὰ ἀνακαθώμεν τῶν Εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν τὴν πολιτικὴν.

ζ'. Καὶ τελευταίον, τὴν βιογραφίαν τῶν ἐπισημοτέρων ἡρώων καὶ πολιτῶν τῶν διαπρεψάντων εἰς τοῦτον τὸν εὐγενῆ καὶ ὅσιον ἀγῶνα, καὶ ὠφελησάντων ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τούτου πράγματος.

«Ας ήναι βέβαιοι όμως οι αναγνώσται μας, ότι το ημερολόγιον της αξιομνημονεύτου ταύτης πολιορκίας εφυλάχθη μ' όλην την ακρίβειαν»

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1826

Το τελευταίο φύλλο των «Ελληνικών Χρονικών»

Στην περίπτωση των «Ελληνικών Χρονικών» ο Λόγος και τα Όπλα πάνε μαζί. Η εφημερίδα δημοσίευσε πραγματείες συνταγματικού δικαίου, ατομικών ελευθεριών και κοινωνικών δικαιωμάτων, όταν οι βόμβες των τουρκοαιγυπτιακών στρατευμάτων στο πολιορκημένο Μεσολόγγι «έπεφταν βροχή». Μάλιστα λέγεται ότι ο Ιμπραήμ είχε δώσει εντολή στους στρατιώτες του να στοχεύουν εναντίον του τυπογραφείου των «Ελληνικών Χρονικών». Στις 20–2–1826 δημοσιεύεται το ακόλουθο κείμενο: «*Πολλάκις τα Ελληνικά Χρονικά έλαβον διακοπήν με λόγον βάσιμον. Μία από τας διακοπάς ταύτας είναι και η παρούσα, ήτις στηρίζεται εις αιτίας πολύ βασιμωτέρας και ισχυροτέρας από τας πρώτας· διότι εν ώ κατεκρημνίσθησαν από το αδιάλειπτον πύρ των Γαλλο-Αιγυπτιών και άλλαι πολλαί της πόλεως ταύτης οικείαι, το Τυπογραφείον έμεινεν ωσαύτως εκτεθημένον, και επαπειλείτο το αυτό δυστήχημα. Δια να φυλαχθή λοιπόν το όργανον τούτον, όργανο, δι' ού η Ευρώπη μανθάνει, ότι οι Έλληνες ηξεύρουν να νικούν και τακτικά στρατεύματα, έπρεπε να μεταφερθή εις τόπον ασφαλέστερον· και δια την μετακόμισιν ταύτην απέρασαν ικαναί ημέραι, ώστε ν' αργοπορήση και η δημοσίευσις της Εφημερίδος μας. Ας ήναι βέβαιοι όμως οι αναγνώσται μας, ότι το ημερολόγιον της αξιομνημονεύτου ταύτης πολιορκίας εφυλάχθη μ' όλην την ακρίβειαν, και τα παραμικρότερα περιστατικά αναφέρονται εν αυτώ χωρίς ελαχίστης προσθαφαιρέσεως*». Ήταν το τελευταίο φύλλο των «Ελληνικών Χρονικών». Είχαν όμως ήδη προλάβει να γράψουν ιστορία...

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βλαχόπουλος Σπύρος, "Η ελευθερία του τύπου στα μάτια των επαναστατημένων Ελλήνων – Η ιστορία της εφημερίδας «Ελληνικά Χρονικά» και Ελευθερία και δίκαιο στα μάτια των επαναστατημένων Ελλήνων: «Τα πλείω οφέλη τοις πλείοσι»", σε: www.in.gr (στήλη: Πρόσωπα και ιστορίες).

Βλαχόπουλος Σπύρος, "Ο Τύπος των επαναστατημένων Ελλήνων ως εργαστήριο συνταγματικών ιδεών. Το παράδειγμα των «Ελληνικών Χρονικών»", σε: (επιμ.) Ευ. Βενιζέλος / Κ. Κωστής / Ευ. Χατζηβασιλείου, *Εργαστήριον η Ελλάς. Θεσμοί και καταστάσεις που δοκιμάστηκαν από την Παλλιγενεσία έως τις ημέρες μας*, (Πρακτικά του Συνεδρίου του Κύκλου Ιδεών, 2–4 Νοεμβρίου 2020), Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2021, σελ. 84–99.

Κουμαριανού Αικατερίνη, *Ο Τύπος στον Αγώνα: 1821–1827, τόμος ΙΙ: Ελληνικά Χρονικά 1824–1826*, Αθήνα, Ερμής, 1971.

Hatzis Aristides, "Establishing a Revolutionary Newspaper: Transplanting Liberalism in a Pre-Modern Society", in: *Human Rights in times of illiberal democracies – Liber Amicorum in Memoriam of Stavros Tsakirakis*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 293–317.

ΑΡΙΘ 1. ΕΤΟΣ Β'.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ.

Τὰ κλέα ἄφθιτ', ὦ κλεινοὶ φραγκ.

Μεσολόγγιον 3 Ἰανουαρίου 1825.

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ Α'. Ἰανουαρίου 1825.

Το χιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν εἰκοστὸν τέταρτον ἔτος ἐπέρασεν ἤδη, καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐπαπειλουμένη πανταχόθεν, ἐκύησε θριαμβεύουσα, ἀπὸ τὸ στάδιον τοῦ ἐνδόξου καὶ ἀξιομνημονεύτου ἀγῶνός της. Ταραχαὶ ἐσωτερικαὶ ἐχαρακτήρισαν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους τούτου· ἀλλὰ χάρις εἰς τοὺς Νόμους! οἱ κινήσαντες τὰς ταραχὰς ἐκερανοβολήθησαν μὲ τῆς πατρίδος τὸ αἰώνιον ἀνάθεμα· οἱ Νόμοι ἐνεθάρρυναν τὰς καρδίας τῶν ἀληθῶν πατριωτῶν, καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ ἤδη ἀρχόμενον Χιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος θέλουν αἰσθανθῆ καλήτερα παράποτε τὰ δίκαιά των, καὶ θέλουν διακρίνει μὲ γνῶσιν πλειοτέραν τοὺς ὅσοι κλίνουν εἰς τὸ νὰ παραδιάσωσιν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀναπαλλοτρίωτα δικαιώματά των.

Τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς φιλοπατρίας, ὁ ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ζῆλος, καὶ ἡ δικαία καὶ ἀξιέπαινος ἐπιθυμία τῆς ἐξομοιώσεως μὲ τὰ λοιπὰ εὐνομούμενα τοῦ φωτισμένου κόσμου ἔθνη, ὅλα ταῦτα τὰ ἰσχυρὰ αἴτια ἐνέπνευσαν εἰς τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων τὸν ἡρωϊσμόν, τοὺς ἐνίσχυπαν εἰς τὸ νὰ καταβραύσουν μὲ ἀνήκουστον τόλμην τὰ πλέοντα κολοσσαῖα τῶν Βαρβάρων ῥρούρια, καὶ νὰ κατατροπώσουν τόσα πλήθη ἀνάνδρων Ἀσιανῶν στρατευμάτων.

Τὰ ἀνεξάλειπτα τῶν ἐθνῶν μνημεῖα, αἱ Ἱστορίαι, παραπέμπουν εἰς τὸ μέλλον ἢ τὴν καταῤῥόνησιν, ἢ τὸν χρεωστούμενον ἔπαινον αὐτῶν τῶν πράξεών των· πλέον παρὰ μίαν κηλίδα τῆς περασμένης Ἱστορίας μας ἠφάνησαν αἱ νέαι ἀξιέπαινοι καὶ γεγαυτιαῖαι ἐγχειρήσεις τῶν τωρινῶν Ἑλλήνων, πρὸς τοὺς ὁποίους διπλᾶ πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ ἡ πατρίς, ἐπειδὴ καθόσον οἱ ἐχθροὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν χάνονται ἀπὸ τὸ μέσον, τόσον τὰς ἀμαυρωμένας σελίδας τῆς Ἱστορίας μας τὰς διαδέχονται λευκαί.

Ἡ Ἑλλὰς ἔδωκε σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ μέγα καὶ μοναδικὸν παράδειγμα ἑνὸς Λαοῦ παλαίοντος ἐναντίον τῆς πλέον τρομερᾶς καταδυναστείας, καὶ τὸ μόλις παρελθὸν Χιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν εἰκοστὸν τέταρτον ἔτος ἔδειξεν εἰς τὴν Χριστιανικὴν ταύτην Εὐρώπην, ὅτι οἱ Ἕλληνες, χωρὶς καμμίαν ἐξωτερικὴν βοήθειαν, κατώρθωσαν μὲ μόνα τὰ ἰσχυρὰ καὶ ἀνίκητα τοῦ πατριωτισμοῦ ὅπλα, νὰ καταβάλωσι τὸν δυνάστην των. Ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν μᾶς εἶναι ἄρα συγχωρημένον νὰ κάμωμεν τὸ ἐρώτημα τοῦτο; Τί ἔχει νὰ προσμένῃ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὸν φωτισμένον νόμον εἰς τὸ παρὸν Χιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος;

Ὁ φωτισμένος κόσμος, ὅλος ἐκθαμβος νὰ βλέπῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς τόσον ἀδύνατος εἰς τὸ φαινόμενον, τῇ ἀληθείᾳ ὅμως ἀρκετὰ ἰσχυρά, ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ καὶ νὰ καταδαμάσῃ τοὺς τυράννους της, ὁ φωτισμένος, λέγομεν, κόσμος δὲν ἠμπορεῖ πλέον καμμίαν ἀδιαφορίαν νὰ δείξῃ εἰς τὴν μεγάλην ταύτην σκηνὴν τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεώς μας· καὶ εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὄχι μόνον ἡ κοινὴ ὑπόληψις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐπικρατοῦσα πολιτικὴ δὲν θέλει ποτὲ ἀπαρνηθῆ εἰς λαὸν ἀγωνιζόμενον μὲ ἀπελπισίαν ἐναντίον τοῦ πολιτικοῦ θανάτου του, τὴν χρεωστουμένην εἰς τὸν ἡρωϊσμὸν καὶ σταθερότητά του ἐπιχρότησιν καὶ συγκατάθεσίν της.

Αὐτὸ τοῦτο ἀναμφιβόλως ἔχομεν λόγους ἰσχυροὺς νὰ περιμένωμεν εἰς τὴν λαμπρὰν ταύτην καὶ αἰσίαν τοῦ νέου ἔτους περίοδον, καὶ ἂς εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι ἐν ὅσῳ ἐξακολουθοῦμεν νὰ τρέχωμεν, ὡς ἐτρέξαμεν, ἐνδόξως τὸ στάδιον τοῦ παρόντος ἀγῶνός μας, ἡ Εὐρώπη καὶ ὅλος ὁ πολιτισμένος κόσμος, δὲν θέλουν ποτὲ ἀρνηθῆ νὰ μᾶς ἀναγνωρίσουν τὰς πρώτας ἕδρας τοῦ σημερινοῦ ὑψηλοῦ φωτισμοῦ των ἀπὸ τοὺς Ἑλικῶνας καὶ Παρνασσοὺς τῆς Ἑλλάδος· καὶ ἂν ὄχι κανὲν ἄλλο, τοὐλάχιστον τὸ ἰσχυρότερον ἀφ' ὅλα τῆς εὐγνωμοσύνης αἴσθημα, θέλει τοὺς παρακινήσει εἰς τὸ νὰ μᾶς καταξίουν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἄλλων εὐνομουμένων Ἐθνῶν.

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ τὴν 1 Ἰανουαρίου 1825.

Ὁ συνεχὴς τῶν κανονίων κρότος, καὶ τοῦ λαοῦ ὅλου αἱ χαρμόσυνοι φωναὶ ἀνήγγειλαν σήμερον τὴν ἐναίσιον πανήγυριν τῆς καθιερώσεως τοῦ ἡμετέρου Πολιτεύματος ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνελεύσεως. Τὰ αἰσθήματα ἑκάστου Πατριώτου διηγέρθησαν ζωηρότατα στοχαζομένου, ὅτι ὁ ἴδιος κρότος, ὅστις διακηρύττει τὰ πολιτικὰ δίκαιά του, τοῦ ἀνακαλεῖ συγχρόνως εἰς τὴν μνήμην τὴν αἰσχρὰν καὶ ἄτιμον τοῦ Ὁμέρ-Πασᾶ φυγήν, συμβᾶσαν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀξιομνημονεύτου πολιορκίας τῆς πόλεως ταύτης κατὰ τὸ 1822 ἔτος.

Καὶ ποία αἰσθαντικὴ καρδία δὲν ἤθελε κινηθῆ βλέπουσα, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ τετάρτου ἔτους τῆς ἡμετέρας ἀναγεννήσεως προβαίνει μὲ τόσον εὐτυχεῖς οἰωνούς; τὶς ἐλησμόνησε τὸν μέγαν κίνδυνον τοῦ περασμένου ἔτους; τὶς δὲν ὑψώνει χεῖρας εὐχαριστηρίους εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ μὲ δάκρυα εἰς τὰ ὄμματα δὲν σπεύδει νὰ ὑμνήσῃ τὸν Πατέρα τῶν δυστυχῶν, τὸν Παντοδύναμον Ἀντιλήπτορα ἡμῶν; καὶ τίς τέλος πάντων δὲν κλίνει τὴν κεφαλήν του, καὶ δὲν πίπτει κατὰ γῆς διὰ νὰ θαυμάσῃ τὸν ἰσχυρὸν βραχίονα, τὸν Πατέρα τῶν Φώτων, ὅστις μᾶς ἀνέσυρεν ἀπὸ τὸν βυθὸν τῆς δουλείας, καὶ μᾶς ἐκατάταξεν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐλευθέρων λαῶν, τῶν Χριστιανικῶν λέγομεν, καὶ πολιτισμένων λαῶν; Ἀνάθεμα ἔστω ὅςις δὲν γνωρίζει τὴν παντοδύναμον χεῖρα τοῦ Αἰωνίου Ὄντος! διπλᾶ ἀνάθεμα ἔστωσαν ὅσοι μὲ τὰ αἰσχρὰ πάθη, ἢ μὲ τὰς δοξομανεῖς κλίσεις των ζητοῦν ν' ἀνατρέψουν τὸ μέγα ἔργον, θεμελιωμένον καὶ ἁγιασμένον μὲ τὸ ἀκριβὲς αἷμα τῶν ἀδελφῶν καὶ τέκνων μας!

Ὁ τέταρτος χρόνος τῆς ἀναγεννήσεώς μας ἄρχισεν ἤδη· ὁ ἐχθρὸς ἐκτυπήθη πανταχόθεν· καὶ ἡ δυσυχὴς Ἑλλὰς καταπληγωμένη ἀπὸ τὰς βαρβαρικὰς χεῖρας ἀρχίζει ν' ἀναπνέῃ· ἡ ἐθνικὴ δόξα τῆς πατρίδος τῶν Μιλτιαδῶν καὶ Θεμιστοκλέων, ἀναλάμπει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν· τὸ θριαμβευτικὸν σημεῖον τοῦ Σταυροῦ ἐκτινοβολεῖ πανταχοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας· ἀλλ' ἡμεῖς γνωρίζομεν ἄρα θλ' αὐτὰ τὰ μεγάλα καλὰ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Ὑψίστου; ναὶ τὰ γνωρίζομεν! τὰ ὄμματά μας βρεγμένα ἀπὸ δάκρυα βαθυτάτης εὐγνωμοσύνης τὸ μαρτυροῦσιν· ὡς τόσον ἐξετάζοντες μίαν στιγμὴν τὴν συνήθειάν μας χρεωστοῦμεν νὰ ὁμολογήσωμεν καὶ εἴπωμεν, ὅτι πολλοὶ ἐλησμόνησαν τὴν τόσον φανερὰν ἀντίληψιν τοῦ Ὑψίστου· καὶ ὅτι τὴν ἐλησμόνησαν, τὸ ἀποδεικνύουν αἱ πρὸ ὀλίγου ἀναφυεῖσαι εἰς τὸν κόλπον τῆς Πατρίδος μας ταραχαί.

Ἡ Πατρὶς δὲν γνωρίζει ἄλλους, ὡς ἰδιαίτερα τέκνα, εἰμὴ τοὺς εὐγνώμονας, καὶ ἐκείνους ὅσοι κλίνουσι τὸν αὐχένα των εἰλικρινῶς εἰς τοὺς καθεστῶτας Νόμους· ὅλοι ἐσυνεργήσαμεν εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς πολιτικῆς ἀναπλάσεώς μας· ὅλοι ὡρκίσθημεν τὴν διατήρησιν τῶν Νόμων, τοὺς ὁποίους ἡ κοινὴ καὶ ἐκούσιος συγκατάθεσίς μας ἐστήσαμεν· τίνες εἶναι λοιπὸν ἐκεῖνοι, καὶ ποῖον ἔχουσι δικαίωμα, ὅσοι θέλοντες νὰ εὐχαριστήσωσι τὰ ἴδιά των πάθη, καὶ ν' ἀποκατασταθῶσιν ἀνόμως ἀνώτεροι ὅλων, σφετερίζονται τοὺς καρποὺς τῶν ἱδρώτων τοῦ πλειοτέρου μέρους τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἐσυνήργησεν εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν; τίνες εἶναι, λέγομεν, οὗτοι οἱ λυμεῶνες τῆς κοινωνίας, καὶ οἱ ταραξίαι τῆς ἡσυχίας; ἀναμφιβόλως οὗτοι δὲν εἶναι Ἕλληνες· ἐπειδὴ ἐὰν ἦσαν Ἕλληνες δὲν ἤθελαν τολμήσει νὰ ἀνατρέψωσι τὰς βάσεις τοῦ Πολιτικοῦ συνδέσμου· οὗτοι εἶναι Τοῦρκοι, ἢ μᾶλλον καὶ αὐτῶν τῶν θηρίων θηριωδέστεροι.

Οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ἀδιλφικῆς ἑνώσεως, καὶ τῆς πρὸς τὴν Πατρίδα ἀφοσιώσεώς των ἔθεσαν Νόμους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ κυβερνῶνται· ὅςις λοιπὸν ἢ κρυφίως διὰ διαφόρων σκοτοδαρχικῶν τεχνασμάτων, ἢ φανερὰ καὶ ἀνόπλως ἤθελεν ἐγερθῆ κατ' αὐτῶν, πρέπει ν' ἀποκλείεται ἀπ' ὅλα τὰ καλὰ, ὅσα ἡ κοινὴ συγκατάθεσις ἀπεφάσισε νὰ μοιραζωνται ἐπίσης εἰς καθένα Πολίτην· καὶ κηρύττομεν τρανώτατα, ὅτι τὸ πρῶτον χρέος ἑκάστου Πατριώτου εἶναι νὰ κατατρέχῃ πλέον παρὰ τοὺς Τούρκους αὐτούς, πάντα ὅστις, ἢ ἀπὸ πάθη ἢ ἀπὸ ἄλλας αἰτίας κινούμενος σπεύδει νὰ κλονίσῃ τῆς κοινῆς εὐδαιμονίας τὰ θεμέλια.

Ἐπίλογος τῆς Συνελεύσεως τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἐκφωνημένος ἀπὸ τὸν Βουλευτὴν Κύριον Σκυρίδωνα Τρικούπην.

Τυπώνεται διὰ προσταγῆς τῆς ἰδίας Συνελεύσεως.

Ἡ δικαία ὀργὴ τῆς κοφτερῆς ῥομφαίας σας, ἡ ὁποία ἐξηγόρασε τὸ ἱερώτερον ἀπὸ ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δικαι-

F W REICHENBACH 1835

Κωνσταντίνος Βελέντζας
Πρόεδρος, Εταιρεία για τον Ελληνισμό και Φιλελληνισμό / Μουσείο Φιλελληνισμού
Επικεφαλής του Διεθνούς Δικτύου Πόλεων και Φορέων του Φιλελληνισμού

Ελπινίκη Δελαπόρτα
Διευθύντρια Μουσείου Φιλελληνισμού

Η ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΡΚΗΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Μεσολόγγι 2026,
η διακοσιετηρίδα από την Έξοδο
του Μεσολογγίου επαναφέρει
στη διεθνή σφαίρα την Ιερή Πόλη
της Ελλάδας και μια από
τις ενδοξότερες και ηχηρότερες
σελίδες της σύγχρονης ελληνικής
ιστορίας, η οποία αποτέλεσε
το επιστέγασμα της έκφρασης
του Φιλελληνισμού.

F.W. Reichenbach
Ο Βύρων κρατώντας στρατιωτικό κράνος, 1835
ζωγραφική σε ελεφαντόδοντο και βελούδο
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, ένα πρωτοφανές διεθνές ρεύμα στήριξης των Ελλήνων έκανε την εμφάνισή του, για να περάσει στη συνέχεια στην ιστορία με τον όρο «φιλελληνικό κίνημα». Το κίνημα αυτό έλκει τις ρίζες του από μία σειρά από πνευματικές διεργασίες που ξεκίνησαν στα μέσα του 18ου αιώνα, με κύριους εκφραστές τον Γερμανό λόγιο και αρχαιολόγο Johann Joachim Winckelmann και στη συνέχεια τον Γάλλο αρχαιοδίφη Jean-Jacques Barthélemy.

Ο Κλασικισμός και η λατρεία για την ελληνική αρχαιότητα, που κυριαρχούν στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, θα συνδέσουν κατά άρρηκτο τρόπο τον αγώνα των επαναστατημένων Ελλήνων με τα κατορθώματα των αρχαίων προγόνων τους. Έτσι, στις αρχές του 19ου αιώνα η Ελληνική Επανάσταση καταφέρνει να αφυπνίσει την προοδευτική Δύση και να κερδίσει τα φιλάνθρωπα αισθήματα της Ευρώπης και της Αμερικής.

Ο Φιλελληνισμός, παράλληλα με το κίνημα του Ρομαντισμού, προσελκύει στην Ελλάδα μία ετερόκλητη σύνθεση ανθρώπων. Οι υποστηρικτές του φιλελληνικού κινήματος υπήρξαν άνθρωποι φιλελεύθεροι, διανοούμενοι, ευγενείς με εύρωστη πνευματική και οικονομική επιφάνεια, αλλά και νεαροί φοιτητές και επιστήμονες που είχαν λάβει την κλασική παιδεία, έμπειροι απόστρατοι αξιωματικοί των Ναπολεόντειων Πολέμων που αναζητούσαν μία φιλελεύθερη αποστολή εναντίον της δεσποτείας, καθώς και εκπρόσωποι από όλα τα κοινωνικά στρώματα που προσήλθαν εθελοντικά για να συνδράμουν τους Έλληνες στον ξεσηκωμό τους.

Οι Φιλέλληνες διέθεταν στην πλειοψηφία τους βαθύτατη ελληνική παιδεία και όταν ξέσπασε η Επανάσταση πολλοί από αυτούς ταξίδεψαν στην Ελλάδα, βοήθησαν στη σύσταση του Ελληνικού Τακτικού Στρατού και Ναυτικού, και πολέμησαν από τις τάξεις τους. Οι Φιλέλληνες επιθυμούσαν από την αρχή της Επανάστασης να συστήσουν φάλαγγες οπλιτών όμοιες με εκείνες της Αθηναϊκής δημοκρατίας και να πολεμούν σύμφωνα με τις αρχές του τακτικού στρατού της Ευρώπης.

Με αριθμητικά δεδομένα, οι περισσότεροι Φιλέλληνες προέρχονταν από τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ελβετία, ενώ ακολουθούσαν μάχιμοι και εθελοντές από την Πολωνία, τη Βρετανία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, τη Σουηδία, τη Δανία, την Ισπανία, την Αμερική και τον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων.

Έλληνες που ζούσαν στο εξωτερικό και κατείχαν θέσεις επιρροής ή πρόσβαση σε δυναμικούς πολιτικούς κύκλους, καλλιέργησαν τις ιδανικές συνθήκες και το κατάλληλο έδαφος για την ίδρυση των περίφημων «κομιτάτων», δηλαδή φιλελληνικών επιτροπών. Οι εν λόγω επιτροπές είχαν ως στόχο τη δημιουργία ενός διεθνούς δικτύου με σημαντικές προσωπικότητες, οι οποίες, μέσω των χωρών καταγωγής τους, θα παρείχαν ηθική και υλική υποστήριξη στην επαναστατημένη Ελλάδα. Τον Αύγουστο του 1821 ιδρύεται η πρώτη φιλελληνική επιτροπή με έδρα την Ελβετία. Ακολουθούν δεκάδες άλλες στη Γαλλία, την Βρετανία και ειδικά μετά το 1824, προοδευτικά σε όλη την Ευρώπη.

Η πολιτισμική ταύτιση των Φιλελλήνων με την Ελλάδα ως κοιτίδας του δυτικού πολιτισμού και η εξιδανίκευση της Επανάστασης ως ενός απελευθερωτικού αγώνα σύγκρουσης, και εν τέλει υπερίσχυσης, του πολιτισμού έναντι της βαρβαρότητας, θα οδηγήσει βαθμιαία σε ένα ολοένα αυξανόμενο κύμα συμπαράστασης υπέρ των επαναστατών.

Έλληνες και Φιλέλληνες συμπορεύονται πλέον σε έναν αγώνα που όμοιό του δεν θα είχε γνωρίσει η ανθρωπότητα. Τον Ιούλιο του 1822 εκστρατευτικό σώμα Ελλήνων και το νεοσυσταθέν Τάγμα Φιλελλήνων υπό τον Γερμανό στρατιωτικό Karl von Normann-Ehrenfels, και τους Ιταλούς Tarella και Dania, εκστρατεύουν από το Μεσολόγγι στο Πέτα της Άρτας με στόχο την προστασία του Μεσολογγίου και τη διατήρηση της επαναστατικής εστίας στην

Γαλλική βιοτεχνία στο Montereau
Ελληνικό κομιτάτο προεδρευόμενο από τον Σατωβριάνδο, περ. 1826–30
πιάτο από φαγεντιανή, διάμετρος 20,8 εκ.
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

Γαλλικό εργαστήριο
Προσωποποίηση της επαναστατημένης Ελλάδας, περ. 1825–30
επιτραπέζιο ωρολόγιο από μπρούντζο επιχρυσωμένο και πατιναρισμένο, ύψος 56 εκ.
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

«Η Ελλάδα μπορεί να είναι και πάλι ελεύθερη»

ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ

Ήπειρο. Το εγχείρημα οδήγησε σε δεινή ήττα με αξιοσημείωτες απώλειες. Ωστόσο, ο βαρύτατα τραυματισμένος στρατηγός Normann θα δήλωνε: «τα χάσαμε όλα, εκτός από την τιμή μας», καταδεικνύοντας απερίφραστα τη γενναιότητα των Φιλελλήνων παρά τη στρατιωτική ήττα που υπέστησαν. Οι Φιλέλληνες έγραψαν σελίδες τιμής και δόξας στο πεδίο της μάχης, με κορυφαίες στιγμές τη θυσία του Γάλλου Mignac, που αφού εξουδετέρωσε 14 εχθρούς, αυτοκτόνησε όταν έσπασε το σπαθί του, του σημαιοφόρου Γερμανού Taichman που σκοτώθηκε πολεμώντας με το κοντάρι της ελληνικής σημαίας, του αρχηγού του πυροβολικού Ελβετού Chevallier που σκοτώθηκε αφού κατέστρεψε τα κανόνια του για να μην πέσουν στα χέρια των Τούρκων, του Πολωνού λοχαγού Mierzewski που οχυρώθηκε μαζί με όλους τους Πολωνούς εθελοντές στον ναό του Αγίου Γεωργίου, τον οποίο τελικά έκαψαν οι Τούρκοι αφού δεν μπορούσαν να τους νικήσουν, των Ιταλών συνταγματάρχη Tarella και ταγματάρχη Dania που αποκεφάλισαν οι Τούρκοι, και τόσων άλλων.

Παρότι εκατοντάδες ενθουσιώδεις Ευρωπαίοι Φιλέλληνες σκοτώθηκαν στο Πέτα για την υπεράσπιση του Μεσολογγίου και την ελευθερία της Ελλάδος και αρκετοί επιζώντες αιχμαλωτίσθηκαν και βασανίσθηκαν με φρικτό τρόπο, το 1ο Σύνταγμα Πεζικού και το Τάγμα των Φιλελλήνων πρόλαβαν να γράψουν μία από τις ηρωικότερες σελίδες της ελληνικής, αλλά και της ευρωπαϊκής ιστορίας, καθόσον η μάχη του Πέτα απετέλεσε την πρώτη φορά στην ιστορία που Ευρωπαίοι διαφορετικών εθνικοτήτων πολέμησαν κάτω από την ίδια σημαία για τα κοινά ιδανικά, στα οποία πολύ αργότερα στηρίχθηκε η Ευρωπαϊκή Ενοποίηση.

Μετά τη μάχη του Πέτα και την πτώση του Σουλίου ο στρατηγός Normann και οι επιζήσαντες Φιλέλληνες κατέληξαν στο Μεσολόγγι, το οποίο θα πολιορκηθεί για πρώτη φορά τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Ο Γερμανός στρατηγός θα συμβάλει καθοριστικά στην οχύρωση της πόλης, στην οποία και θα αφήσει την τελευταία του πνοή τον Νοέμβριο του 1822, υποκύπτοντας στα σοβαρά τραύματα που έφερε. Η θυσία του Normann και ο ηρωικός θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη έναν χρόνο αργότερα, τον Αύγουστο του 1823, θα προσομοιωθούν στα μάτια των Ευρωπαίων με εκείνη του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες. Θα είναι η πρώτη φορά που το Μεσολόγγι θα γίνει σημείο αναφοράς της υπόδουλης Ελλάδας στο διεθνές πεδίο.

Κορυφαίοι Φιλέλληνες καλλιτέχνες όπως οι Eugène Delacroix και Ludovico Lipparini, φιλοτεχνούν σχετικά θέματα, όπως το νεκρό σώμα του Σουλιώτη οπλαρχηγού να παραδίδεται στα χέρια των συναγωνιστών του με το συμβολισμό μιας σύγχρονης αποκαθήλωσης. Με αυτό τον τρόπο η εικαστική απεικόνιση του θανάτου του Μπότσαρη εντείνει τα αισθήματα θρήνου όχι μόνο των Ελλήνων αλλά και όλων των Ευρωπαίων για την απώλειά του. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι η έμπρακτη εκδήλωση του διαρκούς Γαλλικού Φιλελληνισμού εκφράζεται έως τις μέρες μας με την ύπαρξη ομώνυμου κεντρικού σταθμού "Marcos Botsaris / Bozzaris" στο Μετρό της γαλλικής πρωτεύουσας, το Παρίσι, ενώ ο ίδιος ο Ιούλιος Βερν αναφέρεται σε αυτόν στο έργο του 20.000 λεύγες κάτω από τη θάλασσα.

Η μετέπειτα έλευση του εμβληματικού Βρετανού ποιητή George Gordon Byron στο Μεσολόγγι τον Ιανουάριο του 1824, κατά την οποία έτυχε θερμής υποδοχής, καθώς και ο μυθικός όρκος προάσπισης της Ελλάδας που θα δώσει ο εμβληματικός Φιλέλληνας στον τάφο του Μάρκου Μπότσαρη, είναι η δεύτερη φορά που το Μεσολόγγι θα παρουσιαστεί διεθνώς ως νευραλγικό σημείο της Ελληνικής Επανάστασης.

Ο Βύρων, ένας διάσημος νέος ρομαντικός ποιητής αριστοκρατικής καταγωγής, που είχε λάβει ελληνοκεντρική παιδεία, εκφραστής της γενιάς του, διατύπωσε το αίτημα ότι «η Ελλάδα μπορεί να είναι και πάλι ελεύθερη» και ταυτίστηκε σε όλη την πορεία του με έναν φλογερό φι-

Jean Nicolas Laugier (1785–1875)
Από έργο του **Jacques Louis David** (1748–1825)
Ο Λεωνίδας στις Θερμοπύλες, 1826
χαλκογραφία, 59 × 79 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

George Clinton
Memoirs of the Life and Writings of Lord Byron.
(Εικονογράφηση του σπιτιού όπου διέμενε ο Βύρων στο Μεσολόγγι)
Λονδίνο – Δουβλίνο 1828
Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

λελληνικό λόγο. Κατά την παραμονή του στο Μεσολόγγι, θα φροντίσει με κάθε τρόπο να συνδράμει τους Έλληνες και να λειτουργήσει πολλές φορές κατευναστικά, όταν θα ανιχνεύσει κλίμα πόλωσης μεταξύ των αγωνιστών. Με τη φιλοδοξία να συστήσει τακτικό στρατό, έφερε μαζί του οπλισμό, πυροβόλα και οργάνωσε ένα σώμα Σουλιωτών με εκπαιδευτή τους τον Αμερικανό Φιλέλληνα George Jarvis. Σε συνεργασία με τη Φιλελληνική Επιτροπή του Λονδίνου, σχεδίαζε να αναθέσει την αρχηγία των ελληνικών δυνάμεων στον Βρετανό Φιλέλληνα στρατιωτικό και κυβερνήτη της Κεφαλονιάς, Charles James Napier, με πρωταρχικό σκοπό την απελευθέρωση της Ναυπάκτου, και στη συνέχεια όλης της Ελλάδος. Τα πάντα ανετράπησαν με τον πρόωρο θάνατό του.

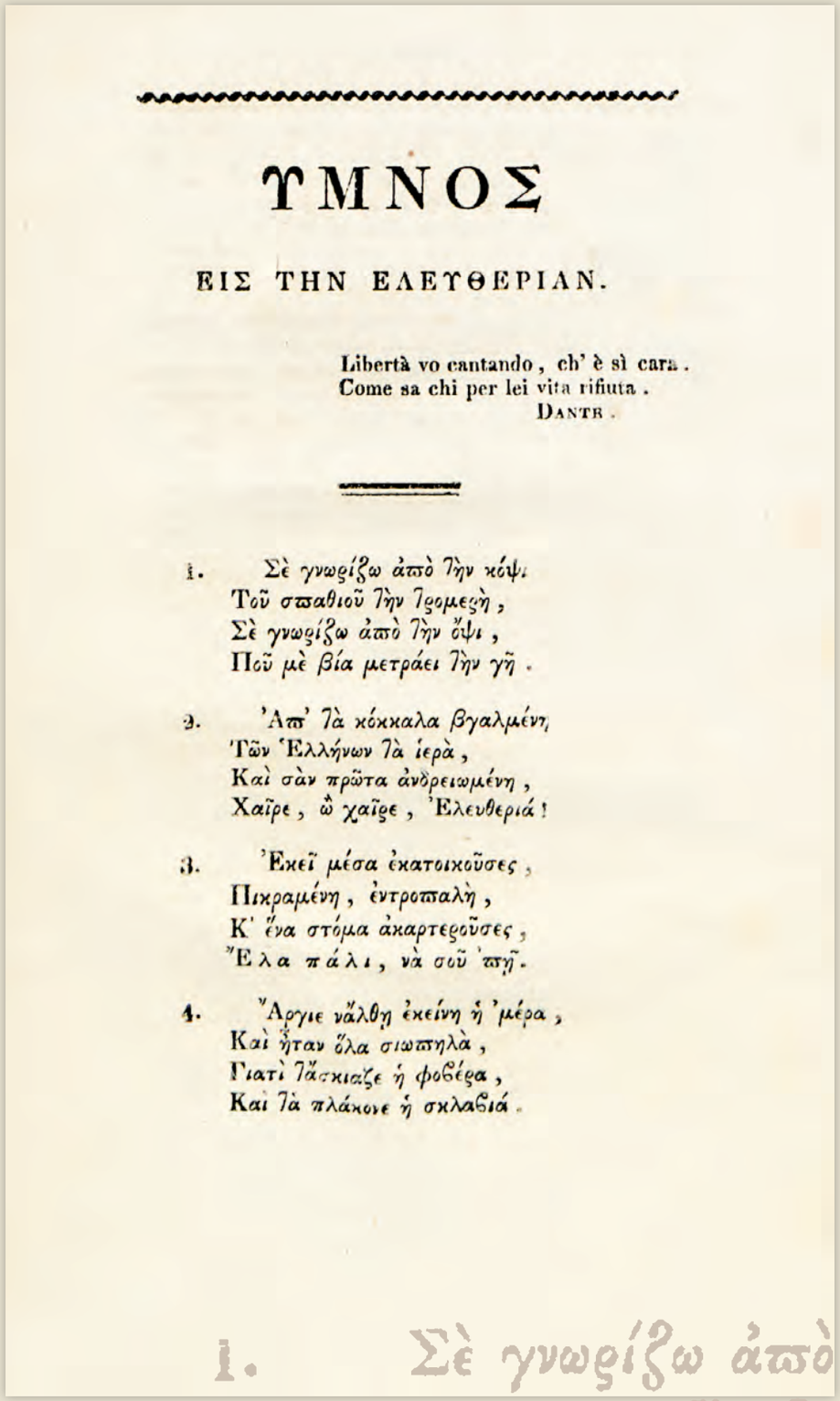
Η προσωπικότητα του Βύρωνα θα λάμψει σε παγκόσμια κλίμακα ύστερα από τον αδόκητο θάνατό του στο Μεσολόγγι, τον Απρίλιο του 1824, που θα πυροδοτήσει την έκφραση πολλαπλών φιλελληνικών αντιδράσεων στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Χαρακτηριστικά, ο Αμερικανός γιατρός Samuel Gridley Howe θα σπεύσει στην Ελλάδα, θα ζήσει τα γεγονότα από κοντά, αφήνοντας πολύτιμες διηγήσεις στα απομνημονεύματά του με τίτλο «Η ιστορική σκιαγραφία της Ελληνικής Επανάστασης», μεταξύ των οποίων είναι και η αναφορά στην πτώση του Μεσολογγίου.

Ως η πλέον επιδραστική διασημότητα του 19ου αιώνα, ο Βύρων θα γίνει εθνικός ήρωας για τους Έλληνες και αέναο σύμβολο για όλους τους Φιλέλληνες. Κατ' επέκταση, ο θάνατος του Βύρωνα θα επιφέρει την παραγωγή ποικίλων και πολυάριθμων φιλελληνικών αντικειμένων που θα χρησιμοποιηθούν από τις ερανικές επιτροπές ως αντικείμενα στήριξης και συνεισφοράς στον ελληνικό αγώνα, ενώ θα αναδείξει ακόμη περισσότερο το Μεσολόγγι ως το κέντρο ενδιαφέροντος της διεθνούς κοινής γνώμης για τον αγώνα των Ελλήνων.

Επίσης, σημαντική παρακαταθήκη του Βύρωνα ήταν η πολύγλωσση εφημερίδα «Telegrafo Greco» (Ελληνικός Τηλέγραφος) που εκδόθηκε στο Μεσολόγγι το 1824 από τον στενό φίλο του Ιταλό Φιλέλληνα, Pietro Gamba. Σκοπός της ήταν να προβάλει διεθνώς στο ξενόγλωσσο κοινό την ελληνική υπόθεση με τρόπο που δεν θα έφερνε την Ελλάδα σε ρήξη με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις.

Συνοδοιπόρος του Βύρωνα, εκπρόσωπος της Φιλελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου και συντελεστής της έκδοσης της εφημερίδας «Ελληνικά Χρονικά», υπήρξε ο Βρετανός Φιλέλληνας συνταγματάρχης Leicester Stanhope, ο οποίος με δαπάνες του

ΥΜΝΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ.

Libertà vo cantando, ch' è sì cara.
Come sa chi per lei vita rifiuta.
DANTE.

1. Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερὴ,
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι,
Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.

2. Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!

3. Ἐκεῖ μέσα ἐκατοικοῦσες,
Πικραμένη, ἐντροπαλὴ,
Κ' ἕνα στόμα ἀκαρτεροῦσες,
Ἔλα πάλι, νὰ σοῦ πῇ.

4. Ἄργιε νἄλθῃ ἐκείνη ἡ μέρα,
Καὶ ἦταν ὅλα σιωπηλὰ,
Γιατὶ τἄσκιαζε ἡ φοβέρα,
Καὶ τὰ πλάκωνε ἡ σκλαβιά.

Διονύσιος Σολωμός
Ὕμνος εις την Ελευθερίαν
Εν Μεσολογγίωι εκ της Τυπογραφίας Δ. Μεσθενέως. 1825.
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

Γαλλικό εργαστήριο
Ο Λόρδος Βύρων διαλογίζεται επάνω σε αρχαιοελληνικά ερείπια, περ. 1825–50
επιτραπέζιο ωρολόγιο από ορείχαλκο, 83 × 66 × 28 εκ.
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

Γαλλικό εργαστήριο
Ο Όρκος του Έλληνα, περ. 1825–50
βάζο από πορσελάνη με παράσταση ζωγραφισμένη στο χέρι, ύψος 30 εκ.
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

φιλελληνικού κομιτάτου του Λονδίνου κατόρθωσε να φέρει αγγλικό πιεστήριο στο Μεσολόγγι το 1824, για την τακτική εκτύπωση της εφημερίδας. Στο Μεσολόγγι ο Stanhope είχε ήδη γνωριστεί με τον Θεσσαλονικιό τυπογράφο Δημήτριο Μεσθενέα, τον οποίο και έφερε σε επαφή με τον δημοκράτη Ελβετό, Johann Jakob Meyer. Το 1825 ο Μεσθενέας είναι εκείνος που τύπωσε για πρώτη φορά στο Μεσολόγγι το μακροσκελές ποίημα του Διονύσιου Σολωμού, Ύμνος εις την Ελευθερίαν.

Ο Ελβετός Φιλέλληνας γιατρός, Johann Jakob Meyer, υπήρξε εκδότης και διευθυντής αυτής της ονομαστής πρώτης έντυπης εφημερίδας του Αγώνα που κυκλοφόρησε στο Μεσολόγγι. Τα «Ελληνικά Χρονικά» εκδίδονταν σε δισεβδομαδιαία βάση, από τον Ιανουάριο του 1824 έως και τον Φεβρουάριο του 1826. «Η δημοσίευσις είναι η ψυχή της δικαιοσύνης» είναι η ρήση του Ελβετού Φιλέλληνα που χαράκτηκε ανεξίτηλη στην ιστορία, υπογραμμίζοντας τη σημασία της διαφάνειας και της ελευθεροτυπίας για τη λειτουργία της δημοκρατίας. Σύζυγος του Meyer ήταν η Ελληνίδα Αλτάνα Ιγγλέση. Η δε αδελφή της Αλτάνας Ιγγλέση υπήρξε σύζυγος ενός επίσης σημαίνοντος Φιλέλληνα, του Γερμανού αξιωματικού Wilhelm Bellier de Launoy, ο οποίος κατά την παραμονή του στο Μεσολόγγι συγγράφει το βιβλίο "Einige Worteüber Griechenland" (Μερικές λέξεις για την Ελλάδα), στο οποίο περιγράφονται η καθημερινότητα και οι συνθήκες διαβίωσης Ελλήνων και Φιλελλήνων αγωνιστών, ενώ ο ίδιος πολέμησε και έπεσε ηρωικά στο Μεσολόγγι κατά την Έξοδο της 10ης Απριλίου 1826.

Σε επιστολή του Ελβετού Φιλέλληνα Meyer που εστάλη στον Βρετανό Φιλέλληνα συνταγματάρχη Stanhope μετά την καταστροφή του τυπογραφείου των «Ελληνικών Χρονικών» από οβίδα στις 20 Φεβρουαρίου 1826, προμηνύεται η τραγική αντίσταση του Μεσολογγίου: «Κατηντήσαμεν εις τοιαύτην ανάγκην ώστε να τρεφώμεθα από τα πλέον ακάθαρτα ζώα και να πάσχωμεν όλα τα φρικτά αποτελέσματα της πείνης και της δίψης. Χίλιοι επτακόσιοι τεσσαράκοντα των αδελφών μας ετελεύτησαν και περίπου των εκατό χιλιάδων σφαίραι κανονιών και βόμβαι, ριπτόμεναι από το εχθρικόν στρατόπεδον, κατεδάφισαν τους προμαχώνας μας και κατεκρήμνισαν τας οικίας μας. [...] Με όλας τας στερήσεις ταύτας, είναι αξιοθαύμαστον θέαμα ο ένθερμος ζήλος και η αφοσίωσις της φρουράς μας. Εν ονόματι όλων των ενταύθα ηρώων, σας αναγγέλω την ενώπιον του Θεού ωρισμένην απόφασίν μας δια να υπερασπισθώμεν και την υστέραν σπιθαμήν της γης του Μεσολογγίου και να συνενταφιασθώμεν υπό τα ερείπια της πόλεως, χωρίς να ακούσωμεν πρότασίν τινα συνθήκης. [...] Η τελευταία μας ώρα ήγγικεν. Η ιστορία θέλει μας δικαιώσει και οι μεταγενέστεροι θέλουν ελεεινολογήσει την συμφοράν μας. Εγώ δε καυχώμαι, διότι εντός ολίγου το αίμα ενός Ελβετού, ενός απογόνου του Γουλιέλμου Τέλλου, μέλει να συμμιχθή με τα αίματα των ηρώων της Ελλάδος...».

Υπό αυτές τις συνθήκες και ύστερα από την ανεπιτυχή προσπάθεια του Ανδρέα Μιαούλη να ανεφοδιάσει την πόλη δια θαλάσσης στις 30 Μαρτίου 1826, οι πολιορκημένοι του Μεσολογγίου αποφάσισαν να επιχειρήσουν

Pierre Jean David d'Angers (1788–1856)
Προσωπογραφία του Φαβιέρου, 1828
μετάλλιο από ορείχαλκο, διάμετρος 16 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

Jean-Pierre-Marie Jazet (1788–1871)
από έργο του **Antoine-Charles-Horace Vernet** (1789–1863)
Ο Γκιαούρ νικητής του Χασάν, μετά το 1827
ακουατίντα, 64 × 54 εκ.
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

«Διαβάτη, μου κράζει το Ελληνόπουλο με το γαλάζιο μάτι: Βόλια, μπαρούτι θέλω. Να!»

VICTOR HUGO

έξοδο. Στις 10 Απριλίου 1826, λίγο μετά το σούρουπο, η τραγική πτώση του Μεσολογγίου, αυτής της μικρής πόλης της Δυτικής Ελλάδας, θα καταγραφεί ως ένα από τα πλέον καθοριστικά γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης που θα μετατοπίσει την κοινή γνώμη της Ευρώπης υπέρ της ελληνικής ανεξαρτησίας επηρεάζοντας άμεσα πλείστες διπλωματικές εξελίξεις.

Αυτή η σύγχρονη ελληνική τραγωδία κατά την οποία σφαγιάστηκαν Έλληνες και Φιλέλληνες αγωνιστές, θα ιδωθεί σε όλο τον κόσμο ως ο υπέρτατος θρίαμβος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη ζωή και στην ελευθερία. Η θυσία των πολιορκημένων του Μεσολογγίου μετατρέπεται σε μια εμβληματική ηθική νίκη όλης της ανθρωπότητας. Το Μεσολόγγι, ως λέξη που καταγράφεται στον Τύπο και τα εφήμερα της εποχής, προκαλεί αισθήματα ύψιστου θαυμασμού και κορυφώνει τη δράση του φιλελληνικού κινήματος στην Ευρώπη. Καλλιτέχνες και λόγιοι ενώνουν τις φωνές τους υπέρ της Ελλάδας. Ο Φιλελληνισμός αποκτά διαστάσεις ενός παγκόσμιου κινήματος αλληλεγγύης που διακατέχεται από την έντονη επιθυμία αποστολής ανθρωπιστικής βοήθειας από όσους συμμετέχουν σε αυτό. Οι εξεγερμένοι Έλληνες είναι οι μαχητές της ελευθερίας που επιλέγουν τον ένδοξο θάνατο έναντι της δουλείας. «Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου» τιτλοφορείται το ζωγραφικό έργο του Eugene Delacroix, «Διαβάτη, μου κράζει το Ελληνόπουλο με το γαλάζιο μάτι: Βόλια, μπαρούτι θέλω. Να!» καταγράφει ο σπουδαίος λογοτέχνης του γαλλικού Ρομαντισμού, Victor Hugo. «Η ηθική πίεση είναι αποτελεσματικότερη της στρατιωτικής», δηλώνει ο Ελβετός Φιλέλληνας, Jean-Gabriel Eynard, ενώ ο ένθερμος Γάλλος Φιλέλληνας François-Auguste-René, vicomte de Chateaubriand (Σατωβριάνδος) καταδικάζει στη Βουλή την όποια ουδετερότητα, εκφωνώντας πύρινο λόγο για το Μεσολόγγι.

Η διεθνής κοινή γνώμη ανακαλύπτει χάρη στη θυσία του Μεσολογγίου την επική Ελλάδα, που παράγει νέες Θερμοπύλες, και συνασπίζεται σε μία εκκωφαντικά ομόφωνη στάση υπέρ των Ελλήνων. Η σιωπή δεν χωρά πλέον στο ελληνικό ζήτημα. Η έκρηξη του Φιλελληνισμού το 1826 είναι η ισχυρότερη διπλωματική πίεση που έχει ασκηθεί ποτέ στην Ευρώπη και η πίεση αυτή προέρχεται από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Οι Φιλέλληνες διαμηνύουν με κάθε μέσο την αδελφοσύνη όλων με τους Έλληνες αγωνιστές. Οι Μεγάλες Δυνάμεις εγκαταλείπουν την παθητική στάση τους και αναγκάζονται να παρέμβουν, οδηγώντας έναν χρόνο αργότερα στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου (1827) και στο αίτημα ίδρυσης ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Η συντριπτική πλειοψηφία των Φιλελλήνων δόθηκε ολόψυχα στους σκοπούς ενός ιερού αγώνα που προάσπιζε πανανθρώπινες αξίες και ιδανικά. Εθελοντές και ακτιβιστές κάθε εθνικότητας θυσιάστηκαν για την ανεξαρτησία της Ελλάδας, ενώ αρκετοί μετά την απελευθέρωσή της παρέμειναν στη νέα κατ' επιλογήν πατρίδα τους.

Οι αξίες και τα ιδανικά του Ελληνισμού αποτέλεσαν το αδιόρατο νήμα που ένωσε λαούς με διαφορετικές καταβολές να αγωνιστούν για την ελευθερία και να συνδέσουν την Ελληνική Επανάσταση και τον Φιλελληνισμό με την πρώτη συλλογική δράση ακτιβισμού που καταγράφηκε ποτέ στην παγκόσμια ιστορία.

Ο Κήπος των Ηρώων Μεσολογγίου με τα ταφικά μνημεία Ελλήνων και Φιλελλήνων αγωνιστών, καθώς και το Μνημείο Φιλελλήνων που εγείρεται φέτος κατά την 200ή επέτειο της Εξόδου του Μεσολογγίου από την Εταιρεία για τον Ελληνισμό και Φιλελληνισμό, ας αποτελούν την έκφραση της δια βίου ευγνωμοσύνης όλων μας προς εκείνους που η θυσία τους χαρακτήρισε το Μεσολόγγι ως Ιερή Πόλη υπενθυμίζοντας πως «Κι απ' όπου χαράζει, ώς όπου βυθά, τα μάτια μου δεν είδαν τόπον ενδοξότερον από τούτο το αλωνάκι».

Jean-Pierre-Marie Jazet (1788–1871)
από έργο του **Louis Ambroise Garneray** (1783–1857)
Η ναυτική νίκη του Ναυαρίνου, μετά το 1828
ακουατίντα επιχρωματισμένη, 59,5 × 87,8 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

Θοδωρής Κουτσογιάννης
Δρ Ιστορίας της Τέχνης

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΘΥΣΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Οι διαρκείς αγώνες των Ελεύθερων Πολιορκημένων, όπως κορυφώθηκαν με την ηρωική Έξοδο τον Απρίλιο του 1826, συγκίνησαν το διεθνές κοινό και έδωσαν καθοριστική ώθηση στο φιλελληνικό κίνημα. Για να το θέσουμε όσο πιο απλά γίνεται: προϋπόθεση εκ των ων ουκ άνευ της νικηφόρας Ναυμαχίας του Ναυαρίνου (1827) – της έμπρακτης δηλαδή εκδήλωσης του Φιλελληνισμού, που συνέβαλε αποφασιστικά στην ανεξαρτησία της Ελλάδας – αποτελεί η θυσία του Μεσολογγίου.

Αυτή ακριβώς η άρρηκτη, τελεολογική, μπορούμε να πούμε, σχέση ανάμεσα στο Μεσολόγγι και την ελευθερία της Ελλάδας, καταδεικνύεται και αποτυπώνεται και σε μια σειρά από σημαντικά έργα των εικαστικών τεχνών, ιδίως της φιλελληνικής εικονογραφίας, καθώς, παράλληλα με τις συγκρούσεις στο πεδίο των μαχών, έλαβε χώρα και ένας «πόλεμος της εικόνας».

Μάλιστα, όλα τα επιμέρους επεισόδια του διαρκούς αγώνα αντίστασης του Μεσολογγίου – από την πρώτη πολιορκία του 1822, τον ηρωικό θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη (1823) και τον ρομαντικό χαμό του λόρδου Βύρωνα (1824), μέχρι τη διαρκή δεύτερη-τρίτη πολιορκία (1825-26) και την Έξοδο τον Απρίλιο του 1826 – τροφοδοτούν την φιλελληνική τέχνη συνεχώς με θέματα πρόσφορα για να οπτικοποιήσουν τον ελληνικό αγώνα, με κοινό παρονομαστή την έννοια της αυταπάρνησης, της υπέρβασης και της αυτοθυσίας.

Ο ηρωικός θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη

Ως πρώτη ηρωική μορφή που προσφέρει το αγωνιζόμενο Μεσολόγγι στην φιλελληνική τέχνη κατοχυρώνεται ο Μάρκος Μπότσαρης, ο οποίος μάλιστα θα αναδειχθεί στο κατεξοχήν πρότυπο ήρωα της Ελληνικής Επανάστασης. Ο Σουλιώτης οπλαρχηγός αποφασίζει, παράτολμα, τον Αύγουστο του 1823 να χτυπήσει τα οθωμανικά στρατεύματα που κινούνται προς τη δυτική Ελλάδα – προασπιζόμενος ουσιαστικά και το Μεσολόγγι – αιφνιδιάζοντάς τα έξω από το Καρπενήσι, στο Κεφαλόβρυσο. Νικάει τους πολυαριθμότερους αντιπάλους, αλλά τραυματίζεται θανάσιμα, μεταφέρεται και θάπτεται στο Μεσολόγγι, όπου ο τάφος του αποτελεί μνημείο του αγώνα και διαχρονικό τοπόσημο. Η μορφή του Σουλιώτη καπετάνιου και υπερασπιστή του Μεσολογγίου θα απασχολήσει την φιλελληνική εικονοποιία σε βάθος χρόνου και πολλαπλώς.

Η δραματική σκηνή του θανάσιμου τραυματισμού του εικονογραφεί μία από τις πρώτες ιστορικές μελέτες για την επαναστατημένη Ελλάδα, στα 1825 [Εικ. 1]: ο ήρωας αποδίδεται αρχαιοπρεπώς, θυμίζοντας μάλλον αρχαίο Ρωμαίο στρατηγό, στη νεκρική κλίνη του, λίγο πριν αποπνεύσει.

Σύντομα τη σκυτάλη της αναπαράστασης του Μπότσαρη πήραν οι κορυφαίοι ζωγράφοι της εποχής, μεταξύ άλλων οι Jean-Charles Langlois, Filippo Marsigli και Eugène Delacroix.

Ο Delacroix – από τους πλέον σημαντικούς ζωγράφους του Ρομαντισμού, της φιλελληνικής τέχνης περιλαμβανομένης – ασχολείται σε ένα από τελευταία του έργα με τον Μπότσαρη [Εικ. 2]. Η μορφή του ήρωα στο κέντρο διακρίνεται μάλλον δύσκολα, θέλοντας να αποδώσει, με εξαιρετική τόλμη στην πινελιά του, περισσότερο τη συνολική ατμόσφαιρα της μάχης. Το έργο αποτελεί σπουδή για ακόμη μεγαλύτερη ελαιογραφική σύνθεση, που δυστυχώς ο καλλιτέχνης δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει. Και μόνον όμως ότι ο κορυφαίος ζωγράφος της εποχής του ασχολείται με τον Μπότσαρη τέσσερις δεκαετίες μετά τον θάνατό του, καταδεικνύει ακριβώς την τεράστια απήχηση που είχε ο Σουλιώτης ήρωας στο πλαίσιο του Φιλελληνισμού, σε όλο τον 19ο αιώνα.

Πάντως, η πλέον εμβληματική απόδοση της σκηνής του τραυματισμού του Μπότσαρη προέρχεται από τον χρωστήρα του Ludovico Lipparini, του πιο παραγωγικού φιλέλληνα ζωγράφου. Εστιάζει στην ανακεκλιμένη φιγούρα του λαβωμένου Μπότσαρη, στο κέντρο μιας ολιγάριθμης ομάδας συναγωνιστών του που αναλαμβάνουν την προστασία του [Εικ. 3], αναδεικνύοντας τον καπετάνιο σε αρχετυπική μορφή του θνήσκοντος ήρωα. Η απεικόνιση του θανάτου του Μπότσαρη από τον Lipparini κατέγραψε την μεγαλύτερη επιτυχία φιλελληνικού έργου στη συγκεκριμένη θεματική, με πάμπολλες αναπαραγωγές του σε χαρακτικά.

1. Ο θάνατος του Μπότσαρη,
λιθογραφία, εικονογράφηση στο
Mme DUFRÉNOY, *Beautés de l'histoire de la Grèce moderne, ou récit des faits mémorables des Hellènes, depuis 1770 jusqu'a ce jour*
Παρίσι: Alexis Eymery, 1825
Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

2. Eugène DELACROIX (1798–1863)
Ο Μπότσαρης αιφνιδιάζει το τουρκικό στρατόπεδο και πέφτει θανάσιμα τραυματισμένος, περ. 1860–62
λάδι σε καμβά, 65 × 73 εκ.
Toledo Ohio, Toledo Museum of Art

Η ηρωική έφοδος και ο δραματικός τραυματισμός του Μπότσαρη θα περάσει στο πάνθεον του ελληνικού αγώνα, μέσω της απεικόνισής του και από τον Γερμανό καλλιτέχνη Peter von Hess, στην εικονογραφική σειρά 40 παραστάσεων με γενικό τίτλο «Η απελευθέρωση της Ελλάδας». Τα πρωτότυπα ζωγραφικά έργα στα ανάκτορα του Μονάχου, παραγγελία του φιλέλληνα Βαυαρού βασιλιά Λουδοβίκου, δυστυχώς καταστράφηκαν με τους βομβαρδισμούς του Β' παγκοσμίου πολέμου, μας είναι όμως γνωστά μέσω των χαρακτικών αναπαραγωγών τους [Εικ. 4].

Για την ευρύτατη απήχηση της αρχέτυπου ήρωα που δημιουργεί ο Μπότσαρης είναι αποκαλυπτική η πρόσληψή του από τη νεοελληνική λαϊκότροπη τέχνη, στις αρχές του 20ού αιώνα. Ενδεικτικά, ο Σωτήριος Χρηστίδης αποδίδει, σε ναϊφ εκδοχή, το ζωγραφικό έργο του προαναφερθέντος Langlois [Εικ. 5], ενώ αργότερα ο Θεόφιλος αντιγράφει και αναπροσαρμόζει, με το ιδιότυπο ύφος του, τη σκηνή του von Hess [Εικ. 6].

4. Peter Heinrich Lambert von HESS (1792–1871)
Ο Μάρκος Μπότσαρης πέφτει νικηφόρος στο στρατόπεδο του Καρπενησίου, περ. 1846–50
λιθογραφία, 62 × 45 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

3. Ludovico LIPPARINI (1800–1856)
Ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη, 1841
λάδι σε καμβά, 160 × 230 εκ.
Τεργέστη, Museo Civico Sartorio

5. Σωτήριος ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ (1858–1940)
Ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη στο Καρπενήσι στις 8 Αυγούστου 1823, περ. 1900–1910
χρωμολιθογραφία, 51 × 71 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

6. ΘΕΟΦΙΛΟΣ [Χατζημιχαήλ] (1873–1934)
Ο Μπότσαρης μπροστά στη σκηνή του πασά
λάδι σε ύφασμα, 87,5 × 82,5 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

«Αν είμαι ποιητής, το χρωστάω στον αέρα της Ελλάδας»

ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝΑΣ

Ο ρομαντικός χαμός του λόρδου Βύρωνα

Μετά τον Μάρκο Μπότσαρη και τον ενταφιασμό του στο Μεσολόγγι το 1823, είναι η σειρά του λόρδου Βύρωνα να ταυτιστεί με την πόλη της λιμνοθάλασσας και να την κάνει ακόμη πιο γνωστή, παγκοσμίως. Ο μεγάλος ποιητής, ο πλέον διάσημος άνθρωπος στην εποχή του, είχε περιηγηθεί και προεπαναστατικά, εκτενώς και κατ' επανάληψη, τον ελλαδικό χώρο, αντλώντας έμπνευση. Το 1823 μάλιστα είχε δηλώσει χαρακτηριστικά: «Αν είμαι ποιητής, το χρωστάω στον αέρα της Ελλάδας».

Πριν το 1821, συνέθετε ποιήματα που μεταφέρουν στο παγκόσμιο κοινό μία Ελλάδα γραφική, εξωτική, οριενταλιστική, ερωτική, μυθική. Ο Βύρων ωστόσο δεν έμεινε μόνον στις ποιητικές και ρητορικές εξάρσεις. Έλαβε ενεργό μέρος στον ελληνικό αγώνα και, όχι τυχαία, επέλεξε την κομβικής σημασίας πόλη του Μεσολογγίου για να συνεισφέρει σε αυτόν. Στο Μεσολόγγι λοιπόν συνέστησε μισθοφορικό τάγμα Σουλιωτών, του οποίου ετέθη επικεφαλής.

Μια σειρά πορτραίτα του, όπως η λιθογραφία του Adam Friedel [Εικ. 7], τον αποδίδουν με την περικεφαλαία που είχε παραγγείλει στη Γένοβα πριν μεταβεί στην Ελλάδα. Φαίνεται ότι την είχε ο ίδιος σχεδιάσει και την χαρακτήριζε ως «ομηρική», επιδιδόμενος σε ρομαντικούς συνειρμούς με τα ομηρικά έπη και τα άρματα του Αχιλλέα.

Στις 22 Ιανουαρίου 1824, στα 36α γενέθλιά του, ο Βύρων συνθέτει στο Μεσολόγγι το τελευταίο του ποίημα. Σε έναν από τους στίχους κάνει λόγο για «το ξίφος, το λάβαρο και το πεδίο της μάχης, που κοιτάζουν την Δόξα και την Ελλάδα τριγύρω του». Αυτή τη δόξα λοιπόν αναζητά ένοπλος στο Μεσολόγγι.

Μια σειρά από φιλελληνικά τέχνεργα – κυρίως πιάτα, βάζα και ωρολόγια, τα οποία από το β' τέταρτο του 19ου αιώνα κυριαρχούν στην καθημερινή ζωή των Φιλελλήνων – επενδύονται με τη φιγούρα του Βύρωνα, ως επικεφαλής ακριβώς του ιδιωτικού του στρατού στο Μεσολόγγι [Εικ. 8]. Η φήμη του ανδρός είναι τέτοια που

8. Γαλλική βιοτεχνία στο MONTEREAU
Ο λόρδος Βύρων επικεφαλής τάγματος στο Μεσολόγγι, περ. 1826–30
πιάτο από φαγεντιανή, διάμετρος 21,8 εκ.
Αθήνα, Συλλογή Μιχάλη & Δήμητρας Βαρκαράκη

7. Adam FRIEDEL (περ. 1780- ;)
Λόρδος Βύρων, Ο υποστηρικτής και υπερασπιστής του Ελληνικού Έθνους, 1827
επιζωγραφισμένη λιθογραφία, 48 × 33 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

9. Ludovico LIPPARINI (1800–1856)
Ο όρκος του λόρδου Βύρωνα στον τάφο του Μάρκου Μπότσαρη στο Μεσολόγγι, 1850
λάδι σε καμβά, 250 × 350 εκ.
Τρεβίζο, Musei Civici

«Έδωσα στην Ελλάδα τον καιρό μου, την υγεία μου, την περιουσία μου και τώρα της δίνω τη ζωή μου»

ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝΑΣ

η συμμετοχή του στο επαναστατημένο Μεσολόγγι απεικονίζεται ξανά και ξανά, έστω κατά τρόπο φανταστικό. Η μορφή του ποιητή είναι εξαιρετικά αγαπητή και μετά τον θάνατό του γίνεται αντικείμενο λατρείας, καθώς και συλλεκτισμού, φτάνοντας στο σημείο της «βυρωνομανίας».

Αριστούργημα, όχι μόνον του Lipparini αλλά συνολικά της φιλελληνικής τέχνης, είναι οπωσδήποτε ο Όρκος του λόρδου Βύρωνα στον τάφο του Μάρκου Μπότσαρη στο Μεσολόγγι [Εικ. 9], όπου αναπαρίσταται η άφιξη του Βύρωνα στο Μεσολόγγι, στις 5 Ιανουαρίου 1824, οπότε ορκίστηκε πίστη στην Ελλάδα, ντυμένος με φουστανέλα, μπροστά στον τάφο του Μπότσαρη.

Στο κέντρο της σύνθεσης δεσπόζει ο πρωταγωνιστής Βύρων, που φωτίζεται σκηνοθετημένα από την ήλιο, ντυμένος ελληνικά, να ακουμπάει το σπαθί του στον τάφο του Σουλιώτη ήρωα – διακρίνεται στο μάρμαρο μέρος του επωνύμου του – και να δείχνει την ελληνική σημαία. Γύρω του κατανέμονται όλες οι ομάδες πρωτεργατών του Αγώνα, η Εκκλησία με τους ιεράρχες και τα λάβαρα με τον σταυρό, οι αγωνιστές με πλήρη πολεμική εξάρτυση, γυναίκες και παιδιά που προσβλέπουν στη σημαία, μορφές άλλων Φιλελλήνων, ενδεδυμένων κατά τον ευρωπαϊκό τρόπο. Η σύνθεση αυτή συνιστά ένα πανόραμα όλων των συμμετεχόντων στην Ελληνική Παλιγγενεσία.

Ο Βύρων βοήθησε την Ελλάδα ακόμη και με τον θάνατό του. Άλλωστε, ο ίδιος, ξεψυχώντας εδώ στο Μεσολόγγι, στις 19 Απριλίου 1824, φέρεται να είπε: «Έδωσα στην Ελλάδα τον καιρό μου, την υγεία μου, την περιουσία μου και τώρα της δίνω τη ζωή μου».

Τη σκηνή του θανάτου του Βύρωνα αποδίδει εξαρχαϊσμένη η επιχρωματισμένη χαλκογραφία που τυπώθηκε στη Ρώμη το 1826 από τον Pietro Folo, με βάση ζωγραφικό έργο του Charles de Châtillon [Εικ. 10]. Το νεκρό σώμα του ποιητή, ως αρχαίου ήρωα στις αγκάλες της Αθηνάς, στεφανώνεται από μυθολογικές μορφές και συνοδεύεται από το πενθούν πνεύμα, στα δεξιά. Αριστερά, μία ομάδα Ελλήνων θρηνεί τον αδόκητο χαμό του Βύρωνα, ενώ στο βάθος αποδίδεται φανταστικά η πόλη του Μεσολογγίου. Η ιστορική πραγματικότητα συνδυάζεται με ένα ιδεαλιστικό σκηνικό.

Ακόμη πιο κλασικότροπο χαρακτήρα αποκτά η απεικόνιση του θανάτου του Βύρωνα από τον σημαντικό ζωγράφο Joseph Denis Odevaere, που ασχολήθηκε με το Μεσολόγγι και σε άλλα έργα του, φιλοτεχνώντας το 1826 την αριστουργηματική σύνθεση Ο λόρδος Βύρων στο νεκρικό κρεβάτι του [Εικ. 11]. Ο νεκρός Βύρων, ως ποιητής (με λύρα), αλλά και ως πολεμιστής (με σπαθί), κείτεται δαφνοστεφανωμένος, σε αρχαίο ανάκλιντρο. Δεξιά το άγαλμα φέρει στη βάση του επιγραφή με τη λέξη Ελευθερία, ενώ στο βάθος το δραματοποιημένο τοπίο, με τα βαριά σύννεφα, συνάδει με τον χαρακτήρα της σκηνής.

Ο θάνατος του Βύρωνα στο Μεσολόγγι ενδυνάμωσε αποφασιστικά το φιλελληνικό κίνημα και κατέστησε την ηρωική πόλη επίκεντρο του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, προμηνύοντας – κατά μία έννοια με τον δικό του θάνατο – και την τραγική λύση του ιστορικού δράματος της πόλης. Στο προαναφερθέν τελευταίο του ποίημα, τον Ιανουάριο του 1824 στο Μεσολόγγι, ο Βύρων γράφει – προοικονομώντας σχεδόν τον θάνατό του, τρεις μήνες πριν επέλθει: «Η γη του τιμημένου θανάτου είναι εδώ».

Η οφειλόμενη από την απελευθερωμένη Ελλάδα τιμή μνημειώνεται στην αγαλματική σύνθεση με τον Βύρωνα στην αγκαλιά της Ελλάδας, που κοσμεί τον περιβάλοντα χώρο του Ζαπείου στην Αθήνα, ένα σύμπλεγμα υπέρμετρα συναισθηματικό, ταιριαστό όμως με την ποιητική έξαρση του Βύρωνα, που εμπνεύστηκε από και για την Ελλάδα μερικούς από τους πιο σημνατικούς στίχους του.

10. Pietro FOLO (από έργο του Charles de Châtillon, 1777–1844)
Ο θάνατος του λόρδου Βύρωνα, 1826
επιχρωματισμένη χαλκογραφία, 52 × 64 εκ.
Αθήνα, Μουσείο Φιλελληνισμού

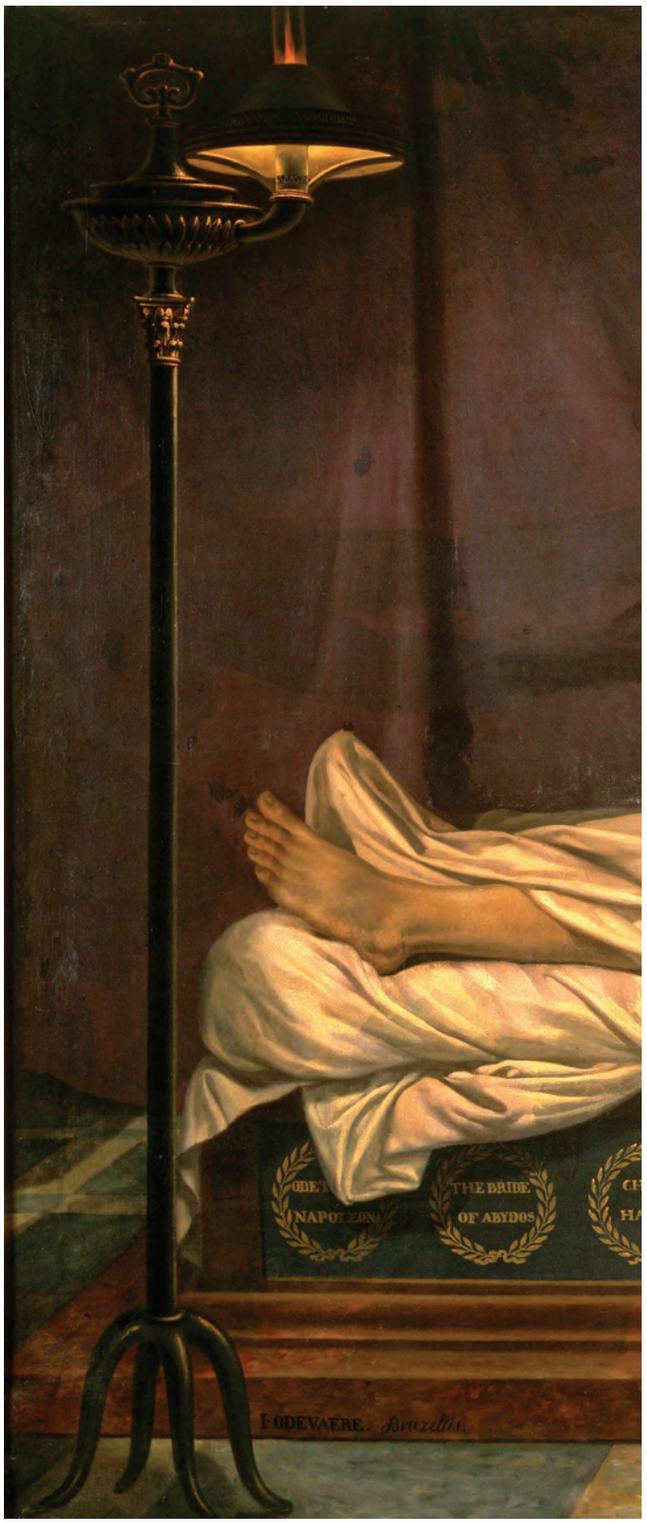
Ο θάνατος του Μπάυρον

Εκεί, Εκεί, που η μαύρη φαλαρίδα κ' η άγρια πάπια
χειμαδιό βρίσκουν στην προσηλιακή στεριά,
στης λιμνοθάλασσας τ' ακρόνερα τα σάπια
τι ήρθες ζητώντας, λευκέ Κύκνε του Βοριά;

Τον Κύκνο κοσμοπλανευτή πλάνεψε κάποια
της λιμνοθάλασσας νεράϊδα, η Λευτεριά·
παλάτι στεριανό του κάστρου είχε την τάπια,
κι' αντί στολίδια νύφης άρματα βαρυά.

Αϊτός ο λευκός Κύκνος θέλησε να γίνη,
κι' αϊτού φτερά και νύχια τάνυσε για κείνη·
μα ήτον παράτολμη, θανάσιμη η ορμή...
Και τα μαγιάπριλα, όταν γύριζαν και πάλι
τα νεροπούλια προς το βορεινό ακρογιάλι,
συνοδιά γίνηκαν στου Κύκνου το κορμί

Γεώργιος Δροσίνης

11. Joseph Denis ODEVAERE
(1775–1830)
Ο λόρδος Βύρων
στο νεκρικό κρεβάτι του, 1826
λάδι σε καμβά, 166 × 234 εκ.
Μπρυζ, Groeningenmuseum

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
CHILDE
HAROLD
THE
CORSAIR

13. Γαλλική βιοτεχνία στο MONTEREAU
Οι γυναίκες του Μεσολογγίου στη μάχη, περ. 1826–30
πιάτο από φαγεντιανή, διάμετρος 21 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

Η πολιορκία και η Έξοδος

Ήδη η πρώτη πολιορκία (1822) και οι ηρωικοί θάνατοι του Μάρκου Μπότσαρη (1823) και του λόρδου Βύρωνα (1824), είχαν καταστήσει το Μεσολόγγι όνομα πασίγνωστο στο φιλελληνικό ακροατήριο, ταυτόσημο σχεδόν της Ελληνικής Επανάστασης. Η πολύμηνη πολιορκία του Μεσολογγίου, το 1825–26, θα προσφέρει στην μαρτυρική πόλη ακόμη πιο συχνές αναφορές στον διεθνή Τύπο της εποχής, ενώ η Έξοδος τον Απρίλιο του 1826 θα κορυφώσει το ιστορικό δράμα.

Ο ασφυκτικός αποκλεισμός του Μεσολογγίου, με την έλευση και των τουρκο-αιγυπτιακών στρατευμάτων του Ιμπραήμ, τις συνεχείς επιθέσεις και βομβαρδισμούς, αποδίδεται σε διάφορες σκηνές, όπως από τον ζωγράφο και χαράκτη Nicolas Victor Fonville, σε χρωμολιθογραφία που κυκλοφόρησε ομόχρονα της πολιορκίας στην ένθερμα φιλελληνική πόλη της Λυών [Εικ. 12]. Ενδεικτικό είναι ότι η επεξηγηματική διδασκαλία της σκηνής δίνει έμφαση στην Ηρωική αντίσταση των Ελλήνων πολιορκημένων στο Μεσολόγγι, κάνοντας λόγο για τους Μεσολογγίτες που αντιστέκονται σε αριθμητικά υπέρτερο στρατό 25.000 ανδρών.

Η πάνδημη συμμετοχή των Ελεύθερων Πολιορκημένων στην μακροχρόνια αντίσταση αποτυπώνεται ακόμη και σε φιλελληνικά αντικείμενα, όπως σε διακοσμητικά πιάτα. Δύο θέματα από τον αγώνα του Μεσολογγίου κοσμούν μία σειρά ασπρόμαυρα πιάτα από φαγεντιανή, της βιοτεχνίας κεραμεικών στο Montereau, κοντά στο Παρίσι, που κυκλοφόρησε περί τα 1826 με 1830, διακοσμημένα με γεωμετρικά μοτίβα περιμετρικά και φιλελληνικές παραστάσεις κεντρικά. Τα θέματα αντλούνται από τις λιθογραφίες που ο ζωγράφος και χαράκτης Karl Loeillot είχε παρουσιάσει το 1824–25 υπό τον τίτλο «Οι μάχες για την ελληνική ανεξαρτησία», τυπωμένες από τον παρισινό οίκο Βονέ. Οι σκηνές αποδίδονται λεπτομερώς και συνοδεύονται, στο κάτω μέρος, από επεξηγηματική διδασκαλία, ενώ περιμετρικά, εντός στεφάνων αναγράφονται (στα γαλλικά) τα ονόματα Ελλήνων αγωνιστών και Φιλελλήνων, του Κανάρη με τον Φαβιέρο, του Μιαούλη με τον Βύρωνα, του Μπότσαρη με τον Εϋνάρδο, κι ανάμεσά τους, σε λάβαρα, το σύμβολο του Σταυρού και η έννοια της Ελευθερίας.

Σε μία από τις μεσολογγίτικες παραστάσεις, απεικονίζονται σε βραχώδες έξαρμα, εμπρός από φρούριο, ένοπλες Μεσολογγίτισσες υπό το λάβαρο του σταυρού, να αντιμετωπίζουν τα τουρκικά στρατεύματα [Εικ. 13], αναδεικνύοντας έτσι την ενεργό συμμετοχή των ηρωικών γυναικών στην άμυνα του Μεσολογγίου. Σε άλλη παράσταση της ίδιας σειράς, με τους Έλληνες να δέχονται την ευλογία στο Μεσολόγγι, ο ιεράρχης, στο κέντρο, ευλογεί τους ελεύθερους πολιορκημένους, ενώ δίπλα του ένας αγωνιστής υψώνει τη σημαία με τον Σταυρό [Εικ. 14].

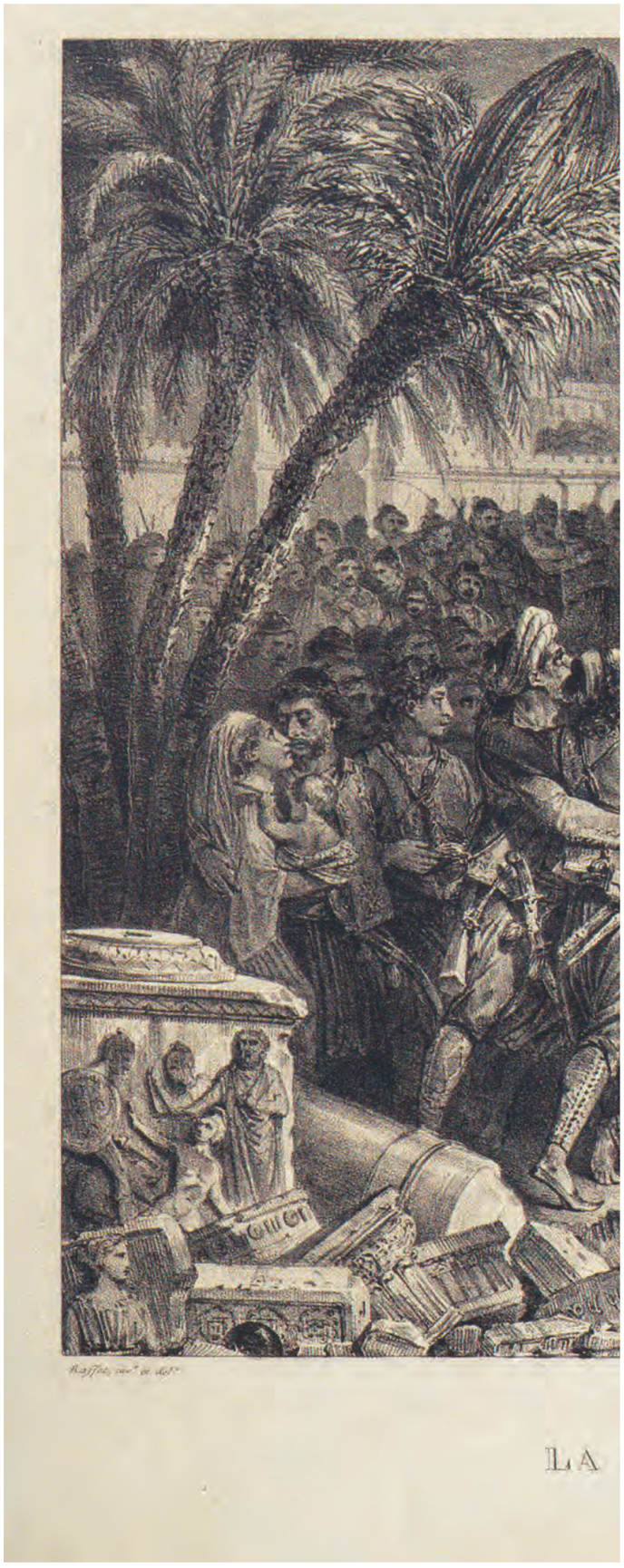
Ο πρωταγωνιστικός ρόλος της

12. Nicolas Victor FONVILLE (1805–1856)
Ηρωική αντίσταση των Ελλήνων πολιορκημένων στο Μεσολόγγι, περ. 1825–26
χρωμολιθογραφία, 22 × 25 εκ.
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

14. Γαλλική βιοτεχνία στο MONTEREAU
Οι Έλληνες δέχονται την ευλογία στο Μεσολόγγι, περ. 1826–30
πιάτο από φαγεντιανή, διάμετρος 21 εκ.
Αθήνα, Συλλογή Μιχάλη & Δήμητρας Βαρκαράκη

15. Denis Auguste Marie RAFFET (1804–1860)
Η Μετάληψη των Ελλήνων στο Μεσολόγγι, 1826
λιθογραφία, 30 × 44 εκ.
Αθήνα, ιδιωτική συλλογή

LA COMMUNION DES GRECS A MISSOLONGHI.

16. Alexis Joseph PÉRIGNON (1806–1882)
Η Έξοδος του Μεσολογγίου
λάδι σε καμβά, 178 × 252 εκ.
Αθήνα, Συλλογή Ευάγγελου & Κατίγκως Αγγελάκου

17. Θεόδωρος ΒΡΥΖΑΚΗΣ (1814/19–1878)
Η θυσία του Καψάλη
λάδι σε καμβά, 134 × 144 εκ.
Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου

18. Joseph Denis ODEVAERE (1775–1830)
Οι τελευταίοι υπερασπιστές του Μεσολογγίου, 1826
λάδι σε καμβά, 59 × 86,7 εκ.
Άμστερνταμ, Rijksmuseum

19. François-Émile DE LANSAC (1803–1890)
Επεισόδιο από την Κατάληψη του Μεσολογγίου, 1827
λάδι σε καμβά, 238 × 200 εκ.
Μεσολόγγι, Δημοτική Πινακοθήκη

Εκκλησίας στο Μεσολόγγι, όπως και γενικότερα στον Αγώνα, αποδίδεται και στην φιλελληνική τέχνη, καθώς άλλωστε η χριστιανική πίστη, ως κοινό χαρακτηριστικό των ορθόδοξων Ελλήνων και των καθολικών ή προτεσταντών Ευρωπαίων, υπήρξε μία από τις θεμελιώδεις παραμέτρους της φιλελληνικής υποστήριξης.

Σε μία τέτοια χαρακτική απεικόνιση από τον Denis Auguste Marie Raffet παρουσιάζεται η τελευταία κοινωνία των Μεσολογγιτών πριν την Έξοδο [Εικ. 15], προβάλλοντας την πίστη ως θεμέλιο την κρίσιμη ώρα. Μία ομόχρονη περιγραφή της παράστασης την αποδίδει ως εξής: «Ένας βωμός ορθώνεται μέσα στα ερείπια ενός αρχαίου ναού και ένας σεβάσμιος επίσκοπος δίνει τη Θεία Μετάληψη στους γονυπετείς συντρόφους του Μπότσαρη. Οι γυναίκες και τα παιδιά τους γονατίζουν δίπλα τους. Οι σημαίες κυματίζουν, τα κεριά καίνε και όλο αυτό το πλήθος, με τα χέρια τεντωμένα ή το βλέμμα στραμμένο προς τον σταυρό που δεσπόζει στη σκηνή, μοιάζουν να δίνουν τον ηρωικό όρκο που κατάφεραν τόσο καλά να κρατήσουν».

Ακόμη μεγαλύτερη δραματικότητα χαρακτηρίζει το καθηλωτικό έργο του Alexis Joseph Perignon για την κορύφωση της πολιορκίας, με την Έξοδο του Μεσολογγίου [Εικ. 16]. Ένα συνονθύλευμα μορφών, ένα ανθρώπινο ποτάμι, σφιχταγκαλιασμένο και ορμητικό, περιμένει πίσω από το τείχος να επιχειρήσει την απεγνωσμένη – γι' αυτό και απολύτως ηρωική – έξοδο. Η έντονη χρωματικότητα, σε συνδυασμό με την συνθετική αντίληψη, που αποδίδει ουσιαστικά όλο το πλήθος των Εξοδιτών ως μία κινούμενη μάζα, συνάδουν με τον χαρακτήρα της σκηνής, με την οποία θα πέσει η αυλαία του ιστορικού δράματος του Μεσολογγίου, που παρακολουθούσε εναγωνίως όλος ο φιλελεύθερος κόσμος της εποχής.

Κι όμως, οι ηρωικές στιγμές της πολιορκίας του Μεσολογγίου δεν τερματίζονται καν με την Έξοδο.

Ο γηραιός Χρήστος Καψάλης, ηγετική μορφή του πολιορκημένης πόλης, έχοντας συγκεντρώσει πλήθος Μεσολογγιτών που δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τους Εξοδίτες, ανατίναξε μία από τις πυριτιδαποθήκες, παρασύροντας στον θάνατο και πολλούς από τους εισβολείς Οθωμανούς. Αυτή η πράξη αυταπάρνησης απεικονίζεται στον πίνακα Θεόδωρου Βρυζάκη [Εικ. 17], που αποδίδει έντεχνα τη ζοφερή ατμόσφαιρα, φωτισμένη από τον πυρσό του Καψάλη.

Την ύστατη πράξη αυτοθυσίας στο Μεσολόγγι αναπαριστά το άλλο «μεσολογγίτικο» – ομόχρονο του Θανάτου του Βύρωνα – έργο του προαναφερθέντος Odevaere, με θέμα Οι τελευταίοι υπερασπιστές του Μεσολογγίου [Εικ. 18]: σε παρατακτική σύνθεση, παρουσιάζει τους Μεσολογγίτες που μαζί με τον επίσκοπο Ιωσήφ των Ρωγών αγωνίστηκαν μέχρις εσχάτων στο νησάκι του Ανεμόμυλου, επί τρεις μέρες μετά την εισβολή των Οθωμανών, για να ανατιναχθούν τελικά, προκειμένου να μην πέσουν στα χέρια των Τούρκων εισβολέων.

Το Μεσολόγγι ταυτίζεται με την υπέρτατη θυσία. Γι' αυτό ο François-Émile de Lansac, στον εξαιρετικό πίνακα που κοσμεί τη Δημοτική Πινακοθήκη Μεσολογγίου (χάρη στη δωρεά της Έλενας Βενιζέλου) επιλέγει να αποδώσει ένα σπαρακτικό Επεισόδιο από την Κατάληψη του Μεσολογγίου [Εικ. 19]. Μία Μεσολογγίτισσα, ως άλλη αρχαία τραγική ηρωίδα, ετοιμάζεται να αυτοκτονήσει αφού ήδη έχει σκοτώσει, με τα ίδια της τα χέρια, το παιδί της, δίπλα στον νεκρό άντρα της, για να μην πέσουν στα χέρια των Τούρκων. Πρόκειται λοιπόν για έναν εικαστικό ύμνο στην Μεσολογγίτισσα γυναίκα-μάνα.

21. Eugène DELACROIX (1798–1863)
Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου, 1826
λάδι σε καμβά, 209 × 147 εκ.
Μπορντώ, Musée des Beaux Arts

Το Μεσολόγγι ως σύμβολο

Το Μεσολόγγι, με τους ηρωικούς επώνυμους και ανώνυμους αγωνιστές του, με την παρρησία και την γενναιοφροσύνη που επέδειξαν και με την υπέρβαση της Εξόδου, αναδείχθηκε σε σημείο αναφοράς του ελληνικού αγώνα, το κατεξοχήν σύμβολο όχι μόνον της Ελευθερίας της Ελλάδας, αλλά συνολικά των ευρωπαϊκών εθνικών κινημάτων ανεξαρτησίας και του φιλελεύθερου κόσμου.

Αμέσως μετά την άλωση του Μεσολογγίου, το φιλελληνικό ενδιαφέρον ενδυναμώνεται κατά τρόπο πρωτόγνωρο. Τα γεγονότα της τελικής πολιορκίας και Εξόδου καταγράφονται από τη γραμματεία της εποχής, σε μια σειρά από ιστορικές, γραπτές αναφορές, ενώ παράλληλα αποτυπώνονται και καλλιτεχνικά, τόσο στις εικαστικές τέχνες, όσο επίσης στη λογοτεχνία, το θέατρο και τη μουσική, και μάλιστα σε όλο τον 19ο αιώνα.

Αμέσως μετά την Έξοδο, οργανώθηκε έκθεση εικαστικών έργων και καλλιτεχνημάτων, με χαρακτήρα εράνου «υπέρ των Ελλήνων» στην γκαλερί Lebrun στο Παρίσι [Εικ. 20]. Διήρκεσε από τις 17 Μαΐου μέχρι τις 19 Νοεμβρίου 1826 και εκτέθηκαν περισσότεροι από 200 πίνακες, έργα μεταξύ άλλων των Delacroix, Ingres, Vernet, Gros, Sheffer, David, καλλιτεχνών δηλαδή πρώτης γραμμής. Από άποψη καλλιτεχνική, η φιλελληνική έκθεση του 1826, στον απόηχο της πτώσης του Μεσολογγίου, σημείωσε τεράστια επιτυχία, σε βαθμό που κέρδισε το ενδιαφέρον του παρισινού κοινού από το επίσημο Salon της ίδιας χρονιάς, με αποτέλεσμα να χαρακτηριστεί ως «Σαλόν των Ελλήνων». Την έκθεση επισκέφθηκαν σχεδόν είκοσι εννέα χιλιάδες θεατές και απέφερε κάτι περισσότερο από τριάντα έξι χιλιάδες γαλλικά φράγκα, τα τρία τέταρτα των οποίων διατέθηκαν για την απελευθέρωση των γυναικόπαιδων του Μεσολογγίου που είχαν πέσει στα χέρια του εχθρού μετά την Έξοδο.

Μεταξύ των έργων των αφιερωμένων στο Μεσολόγγι της Εξόδου, κυριάρχησε ο αριστουργηματικός πίνακας Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου του Delacroix [Εικ. 21]. Η προσωποποιημένη Ελλάδα επιθεωρεί τη δηωμένη πόλη, τόπο καθημαγμένο και ταυτοχρόνως καθαγιασμένο. Η επιλογή του Delacroix να μην απεικονίσει πολεμικό επεισόδιο από την Έξοδο, αλλά την ίδια την Ελλάδα να επισκέπτεται το κατεστραμμένο πλέον Μεσολόγγι, είναι ευφυής. Η γυναικεία μορφή εδώ, αφηρωισμένη, σχεδόν ιερή, που στέκει ανάμεσα στα ερείπια της μαρτυρικής πόλης του Μεσολογγίου και αναμετρά την θυσία και το αίμα των υπερασπιστών της, μνημειώνει εμβληματικά ολόκληρη την Ελληνική Επανάσταση, καθώς συμπυκνώνει εκφραστικά τόσο την σκληρή πραγματικότητά της όσο και το υψηλό ιδανικό της, της ελευθερίας με κάθε κόστος.

EXPLICATION
DES OUVRAGES
DE PEINTURE
EXPOSÉS
AU PROFIT DES GRECS,
Galerie Lebrun,
RUE DU GROS-CHENET, N° 4,
LE 15 MAI 1826.
Prix : 1 Franc.
IMPRIMERIE DE FIRMIN DIDOT,
IMPRIMEUR DU ROI, RUE JACOB, N° 24.
1826.
1

20. Galerie LEBRUN, Παρίσι
Επεξήγηση των πινάκων που εκτίθενται προς όφελος των Ελλήνων
Παρίσι: Firmin-Didot, 1826
Παρίσι, Bibliothèque nationale de France

22. Ludwig Michael von SCHWANTHALER (1801–1848) **& συνεργάτες**
Ο Μαυροκορδάτος υπερασπίζεται το Μεσολόγγι, 1836 (σχέδιο) – 1842–43 (νωπογραφία)
Μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων, Αίθουσα Τροπαίων, ανατολικός τοίχος

23. Ludwig Michael von SCHWANTHALER (1801–1848) **& συνεργάτες**
Ο Μπότσαρης επιτίθεται στο στρατόπεδο των Τούρκων στο Καρπενήσι, 1836 (σχέδιο) – 1842–43 (νωπογραφία)
Μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων, Αίθουσα Τροπαίων, νότιος τοίχος

Η ταύτιση λοιπόν της Εξόδου του Μεσολογγίου με την Ελλάδα είναι απολύτως εύστοχη. Το έργο αυτό αποτελεί αναμφισβήτητα ένα αριστούργημα όχι μόνον της φιλελληνικής τέχνης και της ζωγραφικής του ίδιου του Ντελακρουά, αλλά συνολικά του Ρομαντισμού και ευρύτερα του οπτικού πολιτισμού του 19ου αιώνα.

Το παράδειγμα του Μεσολογγίου εξακολούθησε να εμπνέει σε όλο τον 19ο αιώνα την φιλελληνική εικονογραφία. Παράλληλα, το Μεσολόγγι και η κορυφαία συμβολή του στην Ελληνική Ανεξαρτησία βρίσκεται, συμβολικά και εικονικά, σε κάθε μνημειακή αναφορά της ελληνικής εθνεγερσίας.

Στον πρώτο όροφο του Μεγάρου της Βουλής των Ελλήνων, στην άλλοτε Αίθουσα Τροπαίων και Υπασπιστών της ανακτορικής φάσης του, έχει διασωθεί το τοιχογραφικό σύνολο που απεικονίζει κομβικά επεισόδια, πολεμικά και πολιτικά-διπλωματικά, από την έκρηξη της επανάστασης το 1821 μέχρι και την άφιξη του βασιλιά Όθωνα, το 1833 στην Ελλάδα. Πρόκειται για το πρώτο μεγάλο δημόσιο μνημείο του ελληνικού αγώνα. Οι σκηνές έχουν σχεδιαστεί το 1836 από τον Βαυαρό (στην υπηρεσία του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α') γλύπτη Ludwig Michael von Schwanthaler και εκτελέστηκαν με την τεχνική της νωπογραφίας το 1842–43, με την ολοκλήρωση του οθωνικού συγκροτήματος, από ομάδα Βαυαρών ζωγράφων. Σε αυτό το μνημειακό σύνολο, οι σκηνές του Μεσολογγίου καταλαμβάνουν μεγάλο τμήμα της ζωφόρου.

Στον ανατολικό τοίχο απεικονίζεται η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου, το 1822 και η επιτυχής απόκρουσή της, με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο [Εικ. 22]. Ακολούθως, στον νότιο τοίχο, αναπαρίσταται η ηρωική νίκη του Μάρκου Μπότσαρη το 1823, με την αγέρωχη φιγούρα του καπετάνιου να κραδαίνει το σπαθί του και να οδηγεί τους συμπολεμιστές του [Εικ. 23]. Στο κεντρικό τμήμα του ίδιου νότιου τοίχου, εξιστορείται η εισβολή στην Ελλάδα του Ιμπραήμ πασά με τις τουρκοαιγυπτιακές δυνάμεις, που θα πολιορκήσουν και το Μεσολόγγι. Στο δεξί άκρο αυτής της σκηνής απεικονίζεται η προσωποποίηση του Μεσολογγίου, μετά την Έξοδο [Εικ. 24]: κάθεται σε σπασμένο δωρικό κίονα και φέρει αρχαιοπρεπή ενδύματα και διάδημα με τείχη, στον τύπο των ελληνιστικών προσωποποιήσεων πόλεων. Η πόζα και η έκφραση της γυναικείας μορφής, σε περισυλλογή, καθώς επίσης η έκρηξη στο βάθος, πίσω από τα κατεστραμμένα τείχη, ανταποκρίνονται στην άλωση της πόλης το 1826.

Η νεοελληνική τέχνη, μετά τη μαθητεία της στον δυτικοευρωπαϊκό εικαστικό κώδικα, αναπλάθει με τη σειρά της επεισόδια της Ελληνικής Επανάστασης, αναμενόμενα και του Μεσολογγίου. Και πάλι ο Βρυζάκης, πρώτος σημαντικός εκπρόσωπος της επονομαζόμενης «Σχολής του Μονάχου», αποδίδει την Έξοδο του Μεσολογγίου [Εικ. 25], κατά τρόπο εμβληματικό, με μια ομάδα γενναίων Εξοδιτών να ορμούν αποφασισμένοι να διασπάσουν την πολιορκία. Το ουράνιο τμήμα, επάνω, με τον Παντοκράτορα να ευλογεί τους Μεσολογγίτες, προσδίδει στη σύνθεση σχεδόν θρησκευτικό χαρακτήρα. Γι' αυτό άλλωστε και το αντίγραφο του Άγγελου Κασόλα, της Δημοτικής Πινακοθήκης Μεσολογγίου, λιτανεύεται ως ιερή εικόνα.

24. Ludwig Michael von SCHWANTHALER (1801–1848) **& συνεργάτες**
Η πόλη του Μεσολογγίου, 1836 (σχέδιο) – 1842–43 (νωπογραφία)
Μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων, Αίθουσα Τροπαίων, νότιος τοίχος

Halbreiter pinx
1848

Κατακλείδα

Η εικόνα – κυριολεκτικά και μεταφορικά – της Εξόδου του Μεσολογγίου και ό,τι αυτή συμβολίζει σε οικουμενικό επίπεδο για την φιλελεύθερη ιδεολογία είναι πραγματικά διαχρονική.

Ας θυμηθούμε μόνον το εξής: Όταν το 1979 ο Γάλλος Πρόεδρος Ζισκάρ ντ' Εσταίν δεξιώθηκε στο Μέγαρο των Ηλυσίων στο Παρίσι τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Τσάτσο – προκειμένου να ευοδωθούν οι συνομιλίες για την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια – η γαλλική πολιτιστική διπλωματία είχε φροντίσει την αίθουσα της συνάντησης να κοσμεί ακριβώς ο πίνακας του Delacroix με την Ελλάδα στο Μεσολόγγι (μεταφέροντάς τον επί τούτου από το Μπορντώ στο Παρίσι), θυμίζοντας και τιμώντας έτσι την οφειλή της μεγάλης Ευρώπης στη μικρή αλλά σπουδαία, στις ιστορικές εξάρσεις της, Ελλάδα.

Τούτο επειδή ο ανυποχώρητος αγώνας των Μεσολογγιτών για την ελευθερία, η πάνδημη αντίσταση των Ελεύθερων Πολιορκημένων και η υπέρβαση που συνιστά η Έξοδος του Μεσολογγίου κατέστησαν το «αλωνάκι» – του εθνικού μας ποιητή, Διονύσιου Σολωμού – τόπο ενδοξότερο όλων, που, μέσω και του Φιλελληνισμού, έγινε γνωστό και σεβαστό παγκοσμίως.

Η φιλελληνική τέχνη, με ύφος άλλοτε νεοκλασικό κι άλλοτε ρομαντικό, οπωσδήποτε με τρόπο πάντοτε μνημειακό και χαρακτήρα υμνητικό, έχει αφιερώσει στο Μεσολόγγι μερικά από τα σπουδαιότερα εικαστικά έργα της και μέσω αυτών έχει απαθανατιστεί εις το διηνεκές ότι οι Μεσολογγίτες, με την ασυμβίβαστη απόφασή τους της Εξόδου, κατήγαγαν εν τέλει νίκη, πάν' απ' όλα νίκη ηθική, γι' αυτό και δικαίως η πόλη του Μεσολογγίου αναγνωρίζεται παγκοσμίως ως σύμβολο της Ελευθερίας και η πόλη του πόλη ιερή.

25. Θεόδωρος ΒΡΥΖΑΚΗΣ (1814/19–1878)
Η Έξοδος του Μεσολογγίου, 1853
λάδι σε καμβά, 169 × 127 εκ.
Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου

HISTORIA

DEL SITIO

DE MISSOLONGHI.

ESCRITA EN FRANCÉS

POR

Mr. AUGUSTE FABRE,

Y TRADUCIDA AL CASTELLANO

POR **D.** ***

Francisca Pou
1934
Propiedad
Palma de Mallorca

MADRID:
Imprenta de Sancha.
1828.

Ιωάννης Τσόλκας
Καθηγητής Ιταλικής Λογοτεχνίας
Φιλοσοφικής Σχολής ΕΚΠΑ

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΝΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΘΥΣΙΑΣ

Το Μεσολόγγι, από τις απαρχές της Ελληνικής Επανάστασης, δεν αποτέλεσε απλώς ένα στρατηγικό και πολιτικό κέντρο του αγώνα, αλλά εξελίχθηκε σε ένα οικουμενικό σύμβολο που συγκλόνισε την ευρωπαϊκή συνείδηση και αναδιαμόρφωσε τον λογοτεχνικό χάρτη του 19ου αιώνα. Η μετατροπή της πόλης σε «Ιερά Πόλη» και η ανάδειξή της ως πηγή έμπνευσης για κορυφαίους Ευρωπαίους δημιουργούς οφείλεται στον συνδυασμό της ηρωικής αντίστασης, της τραγικής Εξόδου και, πρωτίστως, της παρουσίας και του θανάτου του Λόρδου Μπάιρον.

Η Έξοδος της 10ης Απριλίου 1826 και η πτώση της πόλης λειτούργησαν ως καταλύτης για τη διεθνή λογοτεχνική παραγωγή, μετατρέποντας τον ελληνικό αγώνα σε μια παγκόσμια υπόθεση ελευθερίας, αυτοθυσίας και ανθρωπισμού.

Λόρδος Μπάιρον: Ο Καταλύτης του Φιλελληνικού Μύθου

Η σημασία του Μεσολογγίου στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον Lord George Gordon Byron, του οποίου η φήμη ξεπερνούσε τα σύνορα της πατρίδας του. Ο Μπάιρον έφτασε στο Μεσολόγγι στις 5 Ιανουαρίου του 1824 ως εκπρόσωπος της Φιλελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου, επιλέγοντας να ζήσει ως απλός στρατιώτης και ταυτίζοντας τη μοίρα του με την πολιορκημένη πόλη. Ο θάνατός του στις 19 Απριλίου 1824 λειτούργησε ως καταλύτης για το φιλελληνικό κίνημα στη Δύση, μετατρέποντας το Μεσολόγγι σε προσκύνημα του Ρομαντισμού.

Σύμφωνα με ακαδημαϊκές αναλύσεις, ο Μπάιρον «δημιούργησε την Ελλάδα δύο φορές»: την πρώτη στο χαρτί μέσω της ποίησής του και τη δεύτερη μέσω του ρόλου του στην απελευθέρωσή της. Η θυσία του στο Μεσολόγγι θεωρήθηκε από τους συγχρόνους του, όπως αναφέρει ο Giuseppe Mazzini, ως η «ιερή συμμαχία της ποίησης με την υπόθεση των λαών». Ο θάνατός του προκάλεσε τέτοιο κλονισμό που ο Βίκτωρ Ουγκώ έγραψε χαρακτηριστικά ότι «ήταν σαν να μας απέσπασαν ένα κομμάτι από το μέλλον μας».

Ο Γαλλικός Ρομαντισμός και η Πολιτική της Τέχνης

Στη Γαλλία, το Μεσολόγγι έγινε το επίκεντρο μιας ευρείας συμμαχίας δυνάμεων που αντιτίθεντο στη μοναρχία των Βουρβόνων. Η φιλελληνική δραστηριότητα μέσω των σαλονιών, των θεάτρων και των γκαλερί λειτούργησε ως μέσο κριτικής κατά της Παλινόρθωσης. Ο Chateaubriand, εμβληματική μορφή του γαλλικού ρομαντισμού, υποστήριξε την ελληνική υπόθεση όχι μόνο πολιτικά, αλλά και ως ζήτημα χριστιανικής αλληλεγγύης, προωθώντας τον αγώνα μέσω των γραπτών του με ιδιαίτερο πάθος.

Ο Βίκτωρ Ουγκώ, στην περίφημη ποιητική του συλλογή *Les Orientales* (1829), περιέλαβε το ποίημα «Οι Κεφαλές του Σεραγιού» *(Les Têtes du Sérail),* όπου παρουσιάζει τα κομμένα κεφάλια του Κανάρη, του Μπότσαρη και του επισκόπου Ρωγών Ιωσήφ να διηγούνται τις τελευταίες στιγμές του Μεσολογγίου. Η πτώση της πόλης προκάλεσε ένα κύμα οργής και μια έκρηξη από ωδές, ελεγείες και θρήνους που πωλούνταν «υπέρ των Ελλήνων», βοηθώντας στη δημιουργία μιας «ευρωπαϊκής φιλελεύθερης συνείδησης». Ο Camille Paganel, μεταξύ άλλων, έγραψε την ελεγεία «Το Μεσολόγγι δεν υπάρχει πια», ενώ ακόμη και η μόδα επηρεάστηκε: οι νέοι στο Παρίσι φορούσαν ρούχα στο χρώμα «γκρι του Μεσολογγίου» (*Missolonghi gray*) σε ένδειξη αλληλεγγύης.

Ο Γερμανικός Φιλελληνισμός: Μύλλερ και Γκέτε

Στη Γερμανία, ο Wilhelm Müller, γνωστός ως ο «Μύλλερ των Ελλήνων», υπήρξε η ψυχή του φιλελληνικού κινήμα-

MISSOLUNGI
CADUTA IL DÌ 25 APRILE 1826

Stanze

DEL PROFESSORE AB. LUIGI SPESSA

LETTE NELLA PUBBLICA TORNATA

DELL'ATENEO DI TREVISO

11 AGOSTO 1833.

TREVISO

COI TIPI DI GIOVANNI PALUELLO

1833

LA QUÊTE

PAR

MLLE DELPHINE GAY.

Au profit des Grecs.

PARIS

URBAIN CANEL, ÉDITEUR.

Imprimerie de F. Tastu.

SEPTEMBRE 1825.

MARCOS BOTZARIS

AU MONT ARACYNTHE.

PIÈCE QUI A OBTENU, EN 1825, LE PRIX DE POÉSIE PROPOSÉ PAR L'ACADÉMIE DE LAUSANNE.
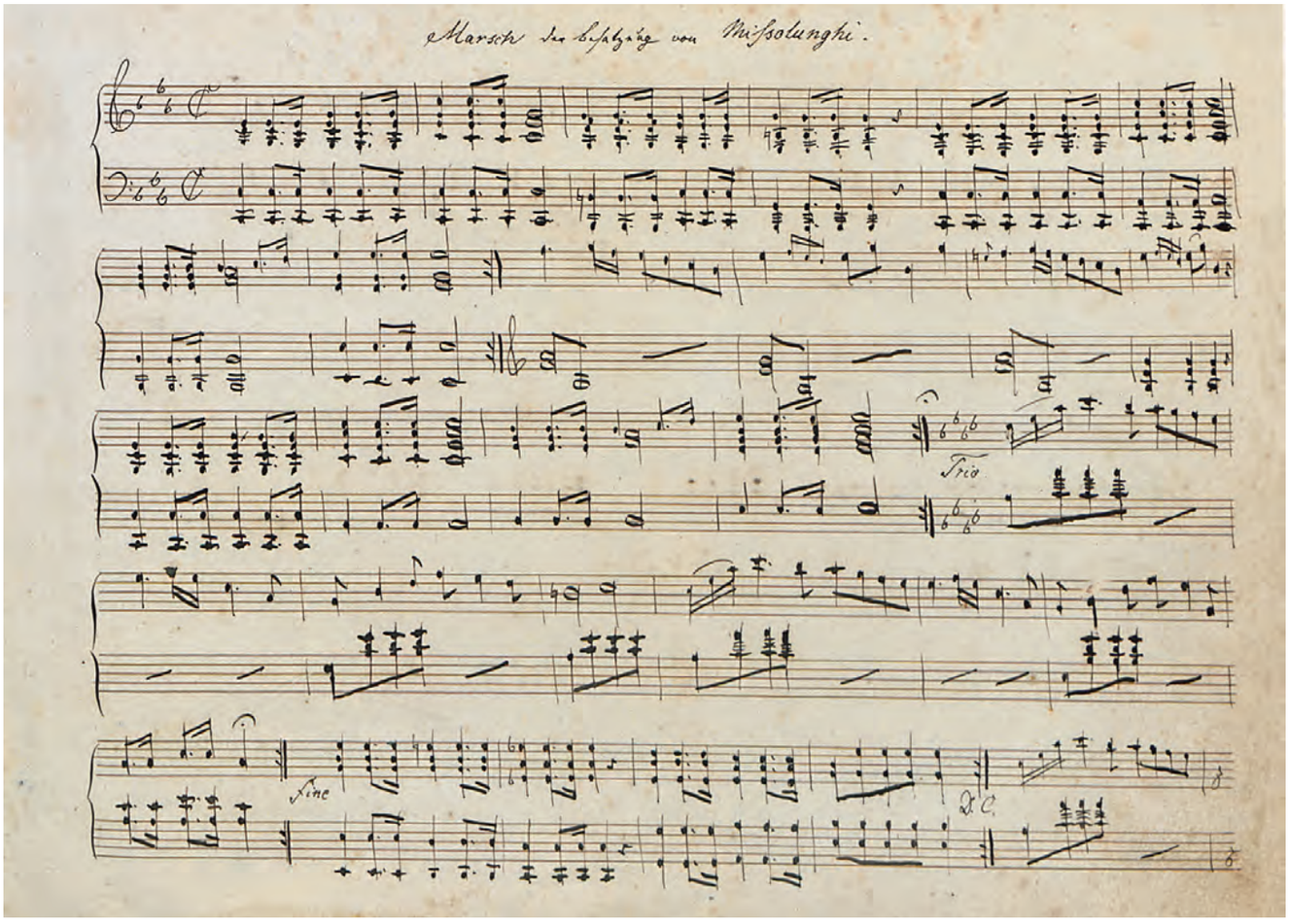
PAR J. OLIVIER.

Au ciel un glaive se balance;
C'est le glaive de la vengeance
Et de la mort et de l'effroi.
Poésies lyriques d'un Etudiant Suisse, Ode VII.

A LAUSANNE,
CHEZ LES PRINCIPAUX LIBRAIRES.

1826.

Ο ηθοποιός François-Joseph Talma στον ρόλο του Λεωνίδα
λιθογραφία, εικονογράφηση στο
Michel Pichat, *Léonidas, tragédie en cinq actes*, Παρίσι 1825

Joseph Ludwig von Armansperg (αποδιδόμενο)
Εμβατήριο της Φρουράς του Μεσολογγίου, περ. 1830
χειρόγραφη μουσική παρτιτούρα, 43 φύλλα (23 × 31 εκ.)
Συλλογή Έργων Τέχνης της Βουλής των Ελλήνων

«Πάντα ψηλότερα να ανεβαίνεις! Πάντα μακρύτερα να κοιτάζεις!»

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

τος. Παρά τις διώξεις του Metternich, ο Μύλλερ εξέδωσε συλλογές τραγουδιών που ξεσήκωσαν τη νεολαία της εποχής του. Το 1826, εμπνευσμένος από το ολοκαύτωμα της πόλης, έγραψε τέσσερα ποιήματα: «Το Προπύργιο του Ουρανού», «Η Ανάληψη του Μεσολογγίου», «Το Μεσολόγγι έπεσε» και «Το Νέο Μεσολόγγι». Στο ποίημά του «Μπότσαρης», προτρέπει το Μεσολόγγι, την «Πόλη των Τιμών», να ανοίξει τις πύλες του για να δεχτεί το σώμα του ήρωα.

Η βαθύτερη ίσως σύνδεση της γερμανικής λογοτεχνίας με το Μεσολόγγι εντοπίζεται στο εμβληματικό έργο του Johann Wolfgang von Goethe, τον *Φάουστ* (Β' Μέρος). Ο «σοφός της Βαϊμάρης» δημιούργησε τον χαρακτήρα του Ευφορίωνα, ο οποίος ενσαρκώνει το πνεύμα του θάρρους και της ελευθερίας. Σε μια σκηνή του έργου, ο Ευφορίων εμφανίζεται να φωνάζει με ενθουσιασμό στο Μεσολόγγι, χρησιμοποιώντας τις φράσεις «Πάντα ψηλότερα να ανεβαίνεις!» και «Πάντα μακρύτερα να κοιτάζεις!», αναζητώντας διαρκώς το υψηλότερο και το ιδανικό. Μέσω αυτού του χαρακτήρα, ο Γκέτε εξυμνεί τη θυσία του Λόρδου Μπάιρον, μετατρέποντας τον θάνατό του στην πολιορκημένη πόλη σε μια αιώνια πράξη αυτοθυσίας που υπερβαίνει τα όρια του χρόνου. Ο Χάινριχ Χάινε, από την πλευρά του, εξέφρασε επίσης τον βαθύ θαυμασμό του για το πνεύμα της πόλης, επιβεβαιώνοντας τον αντίκτυπο που είχε η Έξοδος στη γερμανική πνευματική ζωή.

Η Μουσική και το Θέατρο ως Μέσα Καταγγελίας

Η επίδραση του Μεσολογγίου επεκτάθηκε και στις παραστατικές τέχνες, μετατρέποντας τη σκηνή σε χώρο πολιτικής καταγγελίας. Ο Gioachino Rossini παρουσίασε στο Παρίσι την όπερα *Le Siège de Corinthe* (*Η Πολιορκία της Κορίνθου*), η οποία, παρά τον τίτλο της, αναφερόταν ξεκάθαρα στα σύγχρονα γεγονότα του Μεσολογγίου. Το φινάλε της όπερας, που απεικόνιζε μια μαζική αυτοκτονία, προκαλούσε όρθιες επευφημίες κάθε βράδυ, καθώς το κοινό ταύτιζε τη σκηνή με το μαρτύριο των Μεσολογγιτών. Η όπερα χαρακτηρίστηκε εύστοχα ως το «Μεσολόγγι της δραματικής μουσικής».

Στο Λονδίνο, το ιστορικό δράμα *The Siege of Missolonghi, or The Massacre of the Greeks* ανέβηκε στο Royal Amphitheatre τον Σεπτέμβριο του 1826. Στη Γαλλία, ο Émile Souvestre έγραψε το έργο *Siege de Missolonghi* (*Η Πολιορκία του Μεσολογγίου*), το οποίο αρχικά απορρίφθηκε από τη λογοκρισία λόγω του φλογερού περιεχομένου του, ενώ ο Georges Ozaneaux παρουσίασε *Le Dernier Jour de Missolonghi* (*Η τελευταία ημέρα του Μεσολογγίου*), σε μουσική του Ferdinand Herold. Η Έξοδος λειτούργησε έτσι ως συναισθηματικός καταλύτης για την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, μετατρέποντας την πολιτική διαμαρτυρία σε ορατή, ακουστική και βιωματική εμπειρία μέσω της τέχνης.

Η Ζωγραφική και οι Εικαστικές Τέχνες

Η πτώση του Μεσολογγίου ενέπνευσε ορισμένα από τα σημαντικότερα έργα της φιλελληνικής εικονογραφίας. Ο Eugène Delacroix ζωγράφισε το περίφημο «Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου», ένα έργο που κατέστη σύμβολο ολόκληρου του αγώνα. Πλήθος ακόμη ζωγράφων – μεταξύ τους οι Ary Scheffer, Théodore Géricault, Lansac, Colin, Dupré, Flandrin και Rossignon – απαθανάτισαν σκηνές από την πολιορκία και την Έξοδο. Τα έργα τους ξεπερνούσαν συχνά την απλή ιστορική απεικόνιση, αποκτώντας βαθύτερο συμβολικό χαρακτήρα που αντανακλούσε τη σύγκρουση δύο πολιτισμών και δύο κοσμοθεωριών.

Le Siège de Corinthe

Opéra en trois actes

Paroles de Messieurs A. SOUMET, de l'Académie française
et BALOCHI

Musique de Mr

G. ROSSINI,

avec Acc.t de Piano ou Harpe par l'Auteur.

N.o 11 — Prix: 4f 50

à PARIS, chez E. TROUPENAS, Succ.r de Mad.e V.e NICOLO,
Editeur du Répertoire des Opéras français avec accompagnement de Piano, rue de Menars, N.o 3.
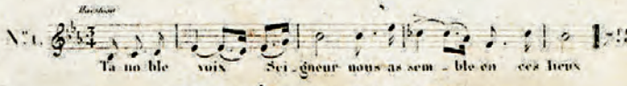
Catalogue Thématique des Morceaux détachés.

OUVERTURE.

4f 50c

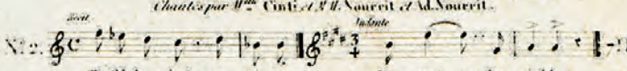
INTRODUCTION.

1f 50c

SCÈNE ET TRIO

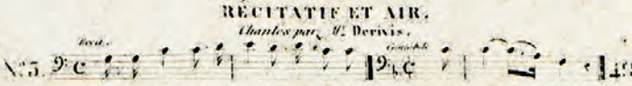
Chantés par M.lle Cinti et MM. Nourrit et Ad. Nourrit.

1f 50c

RÉCITATIF ET AIR.

Chantés par M.lle Dervis.

4f 50c

BALLADE

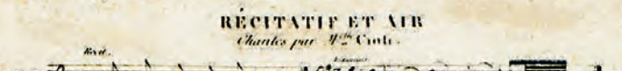
Chantée par M.lle Frémont et Chœur.

3f 75c

RÉCITATIF ET AIR

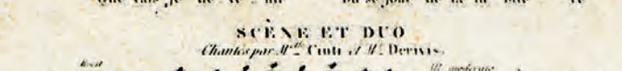
Chantés par M.lle Cinti.

4f 50c

SCÈNE ET DUO

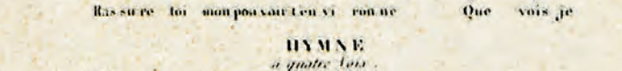
Chantés par M.lle Cinti et M. Dervis.

6f

HYMNE

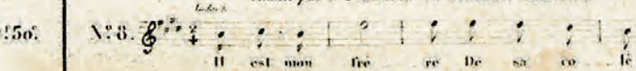
à quatre Voix.

3f

TRIO
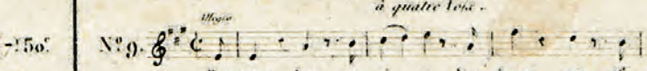
Chanté par M.lle Cinti et MM. Dervis et Ad. Nourrit

5f

CHŒUR DE GRECS

à quatre Voix.

3f

PRIÈRE

à quatre Voix

3f

AIR

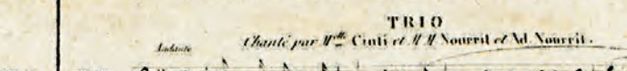
Chanté par M.lle Ad. Nourrit

4f 50c

TRIO

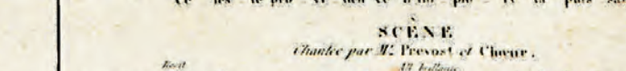
Chanté par M.lle Cinti et MM. Nourrit et Ad. Nourrit.

4f 50c

SCÈNE

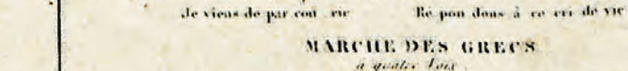
Chantée par M.lle Prevost et Chœur.

9f

MARCHE DES GRECS

à quatre Voix

4f 50c

RÉCITATIF ET PRIÈRE

Chantés par M.lle Cinti et Chœur.

5f 60c

Gravé et imprimé chez Marquerie frères, rue St Honoré, N.o 43.

«Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει·
λαλεί πουλί, παίρνει σπυρί, κι η μάνα το ζηλεύει.
Τα μάτια η πείνα εμαύρισε· στα μάτια η μάνα μνέει»

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

Η Έξοδος ως Διανοητικό και Ηθικό Γεγονός: Ο Σολωμός

Η Έξοδος της 10ης Απριλίου 1826 δεν καταγράφηκε στη λογοτεχνία απλώς ως μια πολεμική επιχείρηση, αλλά ως μια «συνειδητή στάση ζωής» και μια κορυφαία πνευματική πράξη. Η πείνα, που περιγράφεται γλαφυρά από τον Διονύσιο Σολωμό στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*, αποτέλεσε την πρώτη βαθμίδα της ηθικής δοκιμασίας. Ο Σολωμός, επηρεασμένος από τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό και τον γαλλικό διαφωτισμό, μετέτρεψε το «αλωνάκι» του Μεσολογγίου σε έναν τόπο όπου η ηθική ελευθερία νικά τη βία των όπλων.

Ο «Πειρασμός» της φύσης, όπως τον αποδίδει ο Σολωμός στο Β' Σχεδίασμα, αποτελεί μια κορυφαία στιγμή της ευρωπαϊκής ποίησης, όπου η ομορφιά της άνοιξης έρχεται σε τραγική αντίθεση με την απόφαση για θάνατο. Η στάση των πολιορκημένων, που παρέμειναν «ελεύθεροι στην ψυχή» παρά τον αποκλεισμό και την πείνα, ενέπνευσε τόσο τον Émile Souvestre όσο και τον Ozaneaux, οι οποίοι αναγνώρισαν στο Μεσολόγγι μια πράξη πνευματικής αντίστασης χωρίς προηγούμενο.

Η Διασπορά του Μύθου: Ρωσία, Ιταλία και Αμερική

Ο ρωσικός φιλελληνισμός βρήκε τον εμβληματικότερο εκφραστή του στο πρόσωπο του Alexander Pushkin, ο οποίος παρακολουθούσε στενά τις εξελίξεις από την Οδησσό. Το έργο του *Arise Hellas* (*Ξύπνα Ελλάς*) αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα δείγματα ρωσικής φιλελληνικής ποίησης, λειτουργώντας ως εγερτήριο σάλπισμα. Στο εμβληματικό του μυθιστόρημα σε στίχους, τον *Ευγένιο Ονέγκιν*, ο Πούσκιν τοποθετεί το πορτρέτο του Μπάιρον στο δωμάτιο του ήρωα δίπλα σε ένα αγαλματίδιο του Ναπολέοντα, αποκαλύπτοντας πώς η μοίρα του Μεσολογγίου και του Άγγλου ποιητή είχε σφραγίσει τη σκέψη μιας ολόκληρης λογοτεχνικής γενιάς στη Ρωσία. Η Οδησσός, παράλληλα, αποτέλεσε κέντρο μετάφρασης και κυκλοφορίας επαναστατικών μανιφέστων και δοκιμίων, ενισχύοντας τη λογοτεχνική σύνδεση της Ρωσίας με το Μεσολόγγι.

Στην Ιταλία, ο μύθος του Μεσολογγίου ταξίδεψε μέσω μεταφράσεων και δρωμένων, με το σύμβολο της πόλης να κυριαρχεί και στις δύο όχθες του Ιονίου. Η Ευανθία Καΐρη, με το δράμα της *Νικήρατος*, βρήκε ιταλικές αντηχήσεις, ενώ ο Cesare Malpica και άλλοι Ιταλοί συγγραφείς ασχολήθηκαν με την πολιορκία ως μέρος του δικού τους αγώνα για εθνική ενοποίηση. Ο Giuseppe Mazzini, όπως ήδη σημειώθηκε, αναγνώρισε στη θυσία του Μεσολογγίου την «ιερή συμμαχία της ποίησης με την υπόθεση των λαών», συνδέοντας τον ελληνικό αγώνα με το *Risorgimento*.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η Ελληνική Επανάσταση θεωρήθηκε ως επέκταση του αμερικανικού δημοκρατικού πειράματος. Ο Fitz-Greene Halleck έγραψε το πιο διάσημο αμερικανικό ποίημα για τον αγώνα, το *Marco Bozzaris* (1825), το οποίο, αν και αναφέρεται στον θάνατο του Μπότσαρη, ταυτίστηκε με το πνεύμα του Μεσολογγίου, με δραματική ορμή και ποιητική ένταση. Ο William Cullen Bryant, στα ποιήματά του «The Greek Partisan» και «The Grecian Amazon», αποτύπωσε το πνεύμα της εκδίκησης και της θυσίας, ενώ, παρά τη συχνή απαισιοδοξία του για την έλλειψη ξένης βοήθειας, προφήτευε μια «τρομερή απελευθέρωση» για την Ελλάδα. Η Lydia Huntley Sigourney απηύθυνε ηχηρό κάλεσμα στον «Νέο Κόσμο» να βοηθήσει την Ελλάδα, θεωρώντας ότι η Αμερική

LA
CATASTROFE
DI
MESOLONGI
AVVENUTA NEL GIORNO 22 APRILE 1826 COL
MEZZO DELLE ARMI ARABE
COMANDATE
DA IBRAHIM PASCIA'
TERZO FIGLIO DEL VICERÈ DI EGITTO
E
LA SCHIAVA DEL BAZÀR
DI UN
Testimonio oculare.

Quaeque ipse miserrima vidi

NAPOLI 1830.

TIPOGRAFIA BRESCIA E C.°
Strada Foria N. 172.

είχε χρέος να αποκαταστήσει τη δόξα της χώρας που γέννησε τις τέχνες και την ευγένεια. Ποιήματα όπως το «Invocation to Greece» (1826) δημοσιεύονταν σε περιοδικά όπως το *The New York Mirror*, συνδέοντας την ηρωική Έξοδο με τη μνήμη του Μπάιρον και ταυτίζοντας τα ιδανικά του Μεσολογγίου με το δημοκρατικό πνεύμα της νέας αμερικανικής δημοκρατίας.

Σε αμφότερες τις λογοτεχνίες, η Έξοδος και η πτώση της πόλης ερμηνεύτηκαν ως ανθρωπιστική επιταγή: οι Αμερικανοί ποιητές ταύτισαν τα ιδανικά του Μεσολογγίου με τη δική τους δημοκρατική παράδοση, ενώ οι Ρώσοι είδαν στον αγώνα μια πηγή ρομαντικής έμπνευσης και πολιτικής αφύπνισης ενάντια στον δεσποτισμό.

Συμπέρασμα

Το Μεσολόγγι στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία δεν υπήρξε απλώς ένα θέμα ιστορικής καταγραφής, αλλά ένας «αισθητικός μετασχηματισμός» ενός πραγματικού γεγονότος σε πανανθρώπινη εμπειρία. Από τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* του Σολωμού ώς τον *Φάουστ* του Γκέτε, από τις *Orientales* του Ουγκώ ώς τον *Ευγένιο Ονέγκιν* του Πούσκιν, από τη σκηνή του Rossini ώς τους καμβάδες του Delacroix, η θυσία των Εξοδιτών και ο θάνατος του Μπάιρον λειτούργησαν ως ηθικό εφαλτήριο που ανάγκασε τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να μεταβάλουν την πολιτική τους, οδηγώντας τελικά στη Ναυμαχία του Ναβαρίνου και στην ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Όπως έγραψε ο Αύγουστος Φάμπρ στην *Ιστορία της Πολιορκίας του Μεσολογγίου* (1827), ολόκληρη η Ευρώπη περίμενε το αποτέλεσμα ως ένα «εθνικό γεγονός» για όλους τους λαούς. Το Μεσολόγγι παραμένει έκτοτε ένας φάρος που θυμίζει ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η ελευθερία υπερβαίνουν τα όρια του χρόνου και του χώρου.

461. Μεσολόγγιον.—Ὁ κῆπος τῶν Ἡρώων.
Ἀνδριὰς Λόρδου Βύρωνος.

Missolonghi.—Jardin des héros.
Monument de Lord Byron.

Γεώργιος Αποστολάκος
Ξεναγός στον Κήπο των Ηρώων
του Μεσολογγίου

Ο ΚΗΠΟΣ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ ΣΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

ΙΕΡΟ ΤΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΩΝ

Εισερχόμενος ο επισκέπτης εντός της έκτασης των είκοσι ενός και πλέον στρεμμάτων του Ταφείου των Πολιορκημένων, δηλαδή στον Κήπο των Ηρώων, αντικρίζει, πρώτα, σταυρούς, τάφους και μνημεία. Αμέσως αντιλαμβάνεται πως δεν πρόκειται για ένα απλό πάρκο ή έναν απλό χώρο αναψυχής, αλλά ένα κοιμητήριο εξόχως ιδιαίτερο, επιβλητικό και υποβλητικό ταυτόχρονα, αφού αποτελεί τη μοναδική γλυπτοθήκη της Ελλάδος αναφορικά με την Επανάσταση του 1821.

«να συλλέξωμεν μετ' ευλαβείας τα σεβάσμια αυτών λείψανα και να τα καταθέσωμεν εις τι μνημείον, όπου η Πατρίς να αποδίδη κατ' έτος τον φόρον της ευγνωμοσύνης της»

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ 14 ΜΑΪΟΥ 1829

Μετά τη συγκλονιστική Έξοδο, το βράδυ του Σαββάτου του Λαζάρου προς ξημερώματα Κυριακής Βαΐων του 1826, οι Τουρκοαιγύπτιοι εισήλθαν στην πόλη, έπραξαν όλα αυτά τα αποτρόπαια που έπραξαν, κράτησαν το Μεσολόγγι για τρία χρόνια και στις 2 Μαΐου 1829 το παρέδωσαν στους Έλληνες αναίμακτα.

Οι Τούρκοι όμως, από τα τετρακόσια και πλέον σπίτια που είχε η πόλη προεπαναστατικά, παρέδωσαν στους Έλληνες μόλις πέντε, ενώ επάνω στα ερείπια υπήρχαν χιλιάδες οστά. Αυτό το θέαμα αντίκρισε ο Αυγουστίνος Καποδίστριας, όντας «Τοποτηρητής Δυτικής Ελλάδος», ο οποίος αλληλογράφησε στον αδερφό του, περιγράφοντάς του, το τί είχε πραγματικά συμβεί στο Μεσολόγγι κι έτσι, συντετριμμένος ο Κυβερνήτης έδωσε την εντολή, με την από 14 Μαΐου 1829 και υπ' αριθμ. 12449 απόφασή του, στον χώρο του παλαιού νεκροταφείου των Πολιορκημένων «[...] να συλλέξωμεν μετ' ευλαβείας τα σεβάσμια αυτών λείψανα και να τα καταθέσωμεν εις τι μνημείον, όπου η Πατρίς να αποδίδη κατ' έτος τον φόρον της ευγνωμοσύνης της [...]».

Στα τέλη Δεκεμβρίου 1829 προκηρύχθηκε ο πρώτος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός στο αυτόνομο, ουσιαστικά όμως ελεύθερο πια, Ελληνικό Κράτος, για την υποβολή σχεδίων προς ανέγερση Ηρώου. Ο Καποδίστριας, επισκέφθηκε το Μεσολόγγι από 25 έως 27 Οκτωβρίου 1830, όπου προσδιορίστηκε το κατάλληλο σημείο εναπόθεσης των οστών, παρά του ερειπιώνος των δύο μικρών ναών, του Αγίου Νικολάου και της Παναγίας.

Τα προκριθέντα σχέδια του Λύσανδρου Καυτατζόγλου για το μνημείο, αν και βραβεύθηκαν με πρώτο έπαινο σε διεθνή αρχιτεκτονικό διαγωνισμό στην Ιταλία το 1833, δεν υλοποιήθηκαν, αφ' ενός γιατί δολοφονήθηκε ο Καποδίστριας τον Σεπτέμβριο του 1831, αφετέρου γιατί ο Βασιλιάς Όθωνας ήθελε να ανεγερθεί ένα Ηρώο κατ' αντιγραφή Μυκηναϊκού Τύμβου. Την 18η Οκτωβρίου 1838, παρουσία του Όθωνα και της Αμαλίας, πραγματοποιήθηκαν η συμβολική ανακομιδή των οστών των Πεσόντων και η επίσημη εναπόθεσή τους στον Τύμβο, η βάση του οποίου λιθοδομήθηκε, ενώ στην κορυφή της πρόσοψης τοποθετήθηκε κεραμεικό λιοντάρι με αποτροπαϊκό χαρακτήρα, δωρεά του βασιλικού ζεύγους.

Στις δύο μαρμάρινες πλάκες που καλύπτουν την πρόσοψη του Τύμβου, χαράχθηκε σε κεφαλαιογράμματη, μετά προσεγγραμμένης, αρχαΐζουσα γραφή, το επίγραμμα του καθηγητή του Οθωνικού Πανεπιστημίου, Δημήτριου Σεμιτέλου, ακολουθούμενο με το αρχαίο, αττικό, Ακροφωνικό ή Ηρωδιανό σύστημα αρίθμησης:

ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ
ΙΔΟΥ ΠΟΛΥΠΛΗΘΕΙΣ ΛΕΩΝΙΔΕΣ ΒΡΙΣΚΟΝΤΑΙ ΕΔΩ
ΑΦΟΥ ΑΓΩΝΙΣΤΗΚΑΝ ΓΕΝΝΑΙΩΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
1838

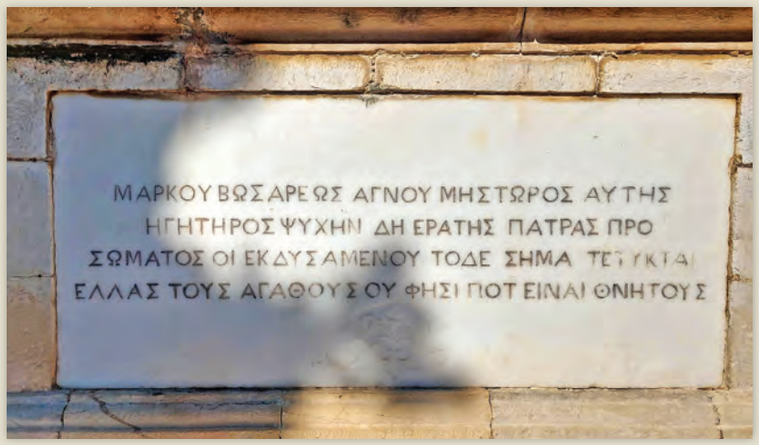
ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ
Α
1822

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ
Β
1825

Παράλληλα δόθηκε η εντολή να αναγερθεί το πέτρινο τείχος που υπάρχει μέχρι και σήμερα, επί της γραμμής της παλαιάς οχύρωσης, για αναθηματικούς αλλά και αμυντικούς λόγους, καθ' ότι στα πρώτα χρόνια του Ελληνικού κράτους ληστές δεν υπάκουαν στην κεντρική διοίκηση και λυμαίνονταν την περιοχή.

Ταυτοχρόνως, το 1838 μετακομίσθηκαν και εναποτέθηκαν σε περικαλλές, υπερυψωμένο μνημείο τα οστά του Μάρκου Μπότσαρη, στο σημείο που είχε ενταφιαστεί προ της Δευτέρας Πολιορκίας. Ύστερα από παρέμβαση του κατοικούντος στο Παρίσι, λογίου Μιχαήλ Σχινά, επάνω στον κιβωτιόσχημο τάφο τοποθετήθηκε το εξαίσιο αγαλματίδιο του Pierre–Jean David d'Angers "Jeune Grecque au tombeau de Marcos Botzaris", δηλαδή «Νεαρή Ελληνίδα στον τάφο του Μάρκου Μπότσαρη», όπως είχε τιτλοφορηθεί και παρουσιαστεί στο Παρισινό Σαλόνι του 1827, ή αλλιώς, "L'enfant Grec", δηλαδή Ελληνοπούλα ή Παιδούλα ή Παιδίσκη ή Κόρη της Ελλάδας, όπως επονομάστηκε, που παρουσίαζε την Κόρη της Ελλάδας να θρηνεί επάνω στον τάφο του Μπότσαρη, συλλαβίζοντας την επιτύμβια πλάκα, ακολουθούσα με τον δείκτη του δεξί χεριού της το όνομα του Μάρκου Μπότσαρη γαλλιστί, ενώ στο αριστερό της χέρι κρατεί δάφνινο στεφάνι. Το γλυπτό αυτό εκτίθεται σήμερα στο Εθνολογικό και Ιστορικό Μουσείο στην Αθήνα. Στην αρχική θέση του βρίσκεται, από το 1915, υπέροχο αντίγραφο, φιλοτεχνημένο από τον Γεώργιο Μπονάνο, κατόπιν επιθυμίας και δωρεάς του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Η ενσωματωμένη στην μπροστινή πλευρά του τάφου, μαρμάρινη πλάκα, φέρει το χαραγμένο, με κεφαλαιογράμματη γραφή, επίγραμμα:

ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΤΣΑΡΗ ΑΓΝΟΥ ΕΜΠΕΙΡΟΥ ΑΥΤΗΣ
ΚΑΘΟΔΗΓΗΤΗ ΠΟΥ ΤΗΝ ΨΥΧΗ ΒΕΒΑΙΩΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΓΑΠΗΜΕΝΗ ΠΑΤΡΙΔΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΣΩΜΑ ΞΕΓΥΜΝΩΣΕ ΑΥΤΟ ΤΟ ΜΝΗΜΑ ΕΧΕΙ ΦΤΙΑΧΤΕΙ
Η ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΝ ΛΕΕΙ ΠΟΤΕ ΠΩΣ ΟΙ ΓΕΝΝΑΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΘΝΗΤΟΙ

ΕΛΛΑΔΟΣ

Το 1858 με πρωτοβουλία του Υπασπιστού του Φρουραρχείου του Μεσολογγίου, υπολοχαγού Γεωργίου Κουτκουτάκη, η εγκαταλελειμμένη έκταση γύρω από τα τότε υπάρχοντα μνημεία εξωραΐστηκε, ενώ με την προσωπική εργασία πολλών κατοίκων της πόλης δεντροφυτεύτηκε με φυτά που είχε στείλει η Βασίλισσα Αμαλία.

Οι Μεσολογγίτες, από τα πρώτα χρόνια σύστασης του Ελληνικού Κράτους, είχαν καθιερώσει προσκύνημα στα δύο Ηρώα (Τύμβος, Τάφος Μάρκου Μπότσαρη) τη 10η Απριλίου. Το βράδυ όμως του Σαββάτου του Λαζάρου στις 4 Απριλίου του 1859, με πρωτοβουλία του λογίου Αναστάσιου Γιαννόπουλου και του δασκάλου της βυζαντινής μουσικής Ανδρέα Παλαμά, συμμετείχαν σε πένθιμη πομπή, μετά το πέρας της οποίας τελέστηκε τρισάγιο, γεγονός που απετέλεσε τον προπομπό του πρώτου επίσημου εορτασμού της Επετείου της Εξόδου, τον Απρίλιο του 1907, εκπληρώνοντας έτσι το ηθικό χρέος της Πατρίδας προς το Μεσολόγγι βάσει της απόφασης του Καποδίστρια. Το γεγονός πως αυτό το Αιωνόβιο Μνημόσυνο, που πληροί όλα τα κριτήρια ένταξης στον τομέα των κοινωνικών πρακτικών, εθίμων, εορτών και τελετουργιών του Εθνικού Ευρετηρίου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της χώρας μας, δεν έχει ακόμη ενταχθεί σε αυτό, συνιστά μείζον και εύλογο ερώτημα και ζητούμενο.

Το τρίτο παλαιότερο μνημείο του Ταφείου είναι το ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΗΡΩΟΝ. Η ανέγερση του μνημείου ξεκίνησε στα ύστερα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα κατόπιν εντολής του. Είναι κατασκευασμένο από εναπομείναντα, ακανόνιστα σε διαστάσεις και μέγεθος, λίθινα μέρη εκ της θεμελίωσης του αναχώματος, σπασμένα μέρη κανονιών που χρησιμοποιούσαν οι Πολιορκημένοι – σε αντίθεση με τα κανόνια που βρίσκονται επάνω στο τείχος ή εκατέρωθεν της πρόσοψης του Τύμβου που χρονολογούνται από το 1840 μέχρι και το 1905 – και ελάχιστες από τις εκατό χιλιάδες και πλέον οβίδες που έπεσαν στο Μεσολόγγι κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Πολιορκίας.

Στη μία πλευρά της κωνοειδούς στήλης, που σχηματίζουν τα προαναφερθέντα μέρη, βρίσκεται ενσωματωμένη μαρμάρινη πλάκα, φέρουσα μικρότερη ορειχάλκινη επιφάνεια στην οποία αναγράφονται ονόματα φιλελλήνων που συμμετείχαν σε στρατιωτικές και μη επιχειρήσεις στο Μεσολόγγι κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Πάνω από το κυρίως σώμα του μνημείου είναι τοποθετημένη τετράπλευρη βάση στις πλευρές της οποίας αναγράφονται, εκτός από τη λέξη ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ, τα ονόματα των νησιών που βρίσκονται περιμετρικά της πολίχνης εντός της λιμνοθάλασσας: ΝΤΟΛΜΑΣ, ΒΑΣΙΛΑΔΙ, ΚΛΕΙΣΟΒΑ. Επί της βάσεως στηρίζεται τρίποδας, που με τη σειρά του συγκρατεί αγγείο από το οποίο ξεπροβάλει η φλόγα του φιλελληνικού ρεύματος, το οποίο κατέκλεισε τον κόσμο ολόκληρο, κατά τη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας και μετά την πτώση του Μεσολογγίου.

Θα πρέπει να τονιστεί σε αυτό το σημείο πως το Ηρώον των Φιλελλήνων ήταν το πρώτο εκ των δώδεκα συνολικά μνημείων που αφορούν σε φιλέλληνες. Τα αποκαλυπτήρια των υπολοίπων έγιναν με χρονολογική σειρά: το 1881 του Λόρδου Βύρωνα, το 1928 του Άγγλου Frank Abney Hastings, το 1933 των Ιταλών το οποίο συμπληρώθηκε το 1964, το 1935 των Γερμανών και του Φινλανδού Gustav Adolf Sass το οποίο ολοκληρώθηκε το 1938, την ίδια χρονιά των Πολωνών, το 1939 των Σουηδών και των Αμερικανών, το 1951 του Ελβετού Johann Jakob Meyer το οποίο αναδιαμορφώθηκε το 1991, το 1994 των Γάλλων, το 1998 των Κυπρίων το οποίο αναδιαμορφώθηκε το 2006, και το 2005 των Ρώσων.

Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης όμως στο Μεσολόγγι βρέθηκαν πάνω από τετρακόσιοι ξένοι προερχόμενοι από είκοσι μία χώρες. Ακόμα δηλαδή δεν έχουν αναγερθεί μνημεία για Ισπανούς, Πορτογάλους, Ρουμάνους,

ΒΑΣΙΛΑΔΙ
ΚΛΕΙΣΟΒΑ

Βουλγάρους, Ούγγρους, Δανό, Αργεντινό, Βέλγους, Ολλανδούς, Σκωτσέζους, Ιρλανδούς. Ανάλογο τέτοιο ρεύμα συμμετοχής ξένων σε ένα επαναστατικό κίνημα, εμφανίστηκε εκατόν δέκα και πλέον χρόνια αργότερα, κατά τη διάρκεια του Ισπανικού εμφυλίου, και από τότε δεν έχει επαναληφθεί παρόμοιό του στην παγκόσμια ιστορία. Πότε άραγε θα προβληθεί και αξιοποιηθεί αυτή η τεράστια παρακαταθήκη;

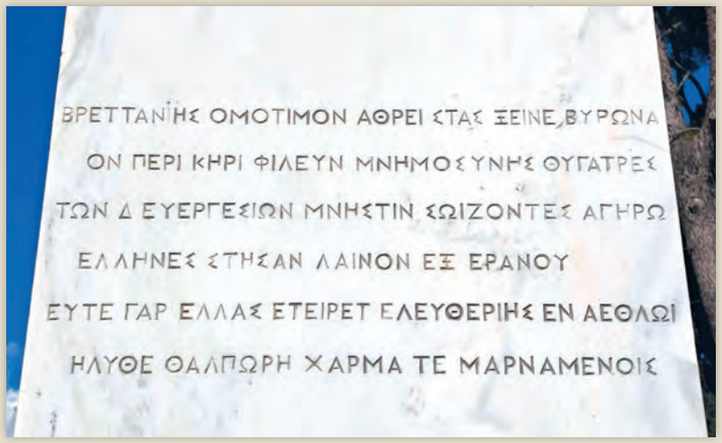
Το πλέον αξιόλογο καλλιτεχνικώς και δύσκολο στην φιλοτέχνησή του μνημείο από τα εβδομήντα τρία, συμπεριλαμβανομένων των σταυρών, που διαθέτει σήμερα η γλυπτοθήκη του Ταφείου είναι αδιαμφισβήτητα το τέταρτο παλαιότερο, ο μαρμάρινος ανδριάντας του Λόρδου Βύρωνα. Πρόκειται για έργο του Τήνιου, Υστερνιώτη συγκεκριμένως, γλύπτη Γεωργίου Βιτάλη, ο οποίος το ολοκλήρωσε το 1879, ενώ τα αποκαλυπτήρια έγιναν το 1881.

Νωρίτερα, το 1868, είχε ιδρυθεί στην Αθήνα ο Φιλολογικός Σύλλογος «Βύρων» με κύριο σκοπό, βάσει του καταστατικού του, την ανέγερση μνημείου στο Μεσολόγγι, αφιερωμένου στον Λόρδο Βύρωνα. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1871 ελήφθη εκ του συλλόγου η επίσημη απόφαση, στις 8 Νοεμβρίου δημοσιεύθηκε το Βασιλικό Διάταγμα του Γεωργίου Α', στις 15 Νοεμβρίου δημοσιεύθηκε το Κυβερνητικό Διάταγμα βάσει του οποίου αδειοδοτείτο ο Σύλλογος προς διενέργεια δημοσίου, πανελληνίου εράνου, ο οποίος προκηρύχθηκε από τον Σύλλογο στις 20 Μαρτίου 1872 με καταληκτική ημερομηνία την 31η Ιανουαρίου 1873. Ατύπως, ο έρανος διήρκησε επτά χρόνια περίπου. Στην επίσημη έντυπη έκδοση της προκήρυξης του εράνου, ανάμεσα στην προμετωπίδα και στην πρώτη αριθμημένη σελίδα, παρεμβαλλόταν η εκπληκτική απόδοση αποσπάσματος του ποιήματος «Ο Γκιαούρης» του Λόρδου Βύρωνος, εκ της μεταφράσεως της Αικατερίνης Δοσίου, η οποία κατόρθωσε να διατηρήσει τον ίδιο αριθμό και τρόπο των ομοιοκαταληκτούντων στίχων του πρωτοτύπου με χαρακτηριστική γλαφυρότητα:

Εγερθήτε! Εγερθήτε! Ανακτήσατε γενναίως
Την γην ταύτην, της οποίας είναι άφθαρτον το κλέος
Εις την τέφραν των προγόνων εύρατέ τινάς σπινθήρας
Και ανάψατ' εις τα στήθη ενθουσιασμού κρατήρας
Ο φιλόπατρις αν πέση εις την μάχην των αιμάτων
Όνομα θα αποκτήση φοβερόν ως τ' όνομά των
Αιωνίως των τυράννων τας ψυχάς κατασπαράττον
Εις τα τέκνα του θ' αφήση δόξαν και ελπίδα τόσην
Ώστε αντί της δουλείας θάνατον να προτιμώσιν
Αφού η ελευθερία άπαξ πόλεμον κινήση
Μάχονται τα τέκνα όταν ο πατήρ των τελευτήση
Ώστ' αργά, είτε ταχέως αυτή πρέπει να νικήση.

Κατόπιν διενέργειας δύο διαγωνισμών, προκρίθηκε το πρόπλασμα του Γεωργίου Βιτάλη. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν στις 25 Οκτωβρίου 1881. Ο ποιητής παρουσιάζεται όρθιος, ενδεδυμένος επίσημο ρούχο με μπέρτα, η οποία στηρίζεται στη μέση, ενώ ταυτόχρονα τυλίγεται στο αριστερό του χέρι που κρατεί μία τυλιγμένη περγαμηνή, τη στιγμή που το κάτω μέρος της μπέρτας κρέμεται ως τη βάση χρησιμεύοντας και σαν στήριγμα του ανδριάντα. Το δεξί του χέρι είναι κυρτωμένο και ελαφρώς προτεταμένο. Ο συνδυασμός της στάσης του σώματος και των χεριών παραπέμπει στη στιγμή που ο Βύρων απαγγέλει. Ο ανδριάντας στηρίζεται σε μαρμάρινη στήλη σε σχήμα πεσσού, που με τη σειρά της στηρίζεται σε βάση αποτελούμενη από τέσσερις επιφάνειες, οι οποίες φέρουν ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία.

Το επίγραμμα του καθηγητή Δημητρίου Σεμιτέλου, που φέρει η έμπροσθεν πλευρά της βάσης στήριξης του ανδριάντος, επελέγη με πανελλήνιο διαγωνισμό ανάμεσα σε είκοσι ένα και αναφέρει σε κεφαλαιογράμματη, μετά προσγεγραμμένης, αρχαΐζουσα γραφή:

ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΝΙΑΣ ΤΟΝ ΕΥΓΕΝΗ ΣΤΑΣΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΤΑΞΕ ΞΕΝΕ ΒΥΡΩΝΑ
ΤΟΝ ΟΠΟΙΟΝ ΟΛΟΚΑΡΔΑ ΑΓΑΠΟΥΣΑΝ ΤΗΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΗΣ ΟΙ ΚΟΡΕΣ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΥΕΡΓΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΤΗ ΘΥΜΗΣΗ ΤΟΥΣ ΔΙΑΤΗΡΩΝΤΑΣ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΤΟΝ ΕΣΤΗΣΑΝ ΛΙΘΙΝΟ ΕΞ ΕΡΑΝΟΥ
ΔΙΟΤΙ ΟΤΑΝ Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΑΛΕΥΕ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ
ΗΛΘΕ ΩΣ ΣΤΟΡΓΗ ΚΑΙ ΠΗΓΗ ΧΑΡΑΣ ΣΤΟΥΣ ΜΑΧΟΜΕΝΟΥΣ

Ακολούθως, η περιοχή πέριξ των «Ηρώων» περιφράχθηκε, ενώ βάσει των σχεδίων του εξαίσιου αρχιτέκτονα Αλέξανδρου Νικολούδη από το 1930 το «Ταφείο των Ηρώων» πήρε τη σημερινή του μορφή φιλοξενώντας εβδομήντα τρία, ως ώρας, μνημεία, στήλες και σταυρούς προς τιμήν Ελλήνων και Φιλελλήνων που συμμετείχαν στις στρατιωτικές και μη επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της Επανάστασης στο Μεσολόγγι.

Η τελευταία σπουδαία παρέμβαση στο Ταφείο των Πολιορκημένων λαμβάνει χώρα από το Υπουργείο Πολιτισμού με την υλοποίηση τριών υποέργων συνολικού εγκεκριμένου προϋπολογισμού 1.080.000€: 1: Αποκατάσταση του Περιβόλου και ανάδειξη του Κήπου των Ηρώων, 2: Συντήρηση των Μνημείων του Κήπου των Ηρώων στην Ιερή Πόλη του Μεσολογγίου, 3: Δράσεις δημοσιότητας της πράξης: αποκατάσταση του Κήπου Ηρώων Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου.

Σε ολόκληρο τον κόσμο, υπάρχουν ελάχιστοι τόποι που δεν περιορίζονται στα όρια της γης που βρίσκονται. Που δεν ανήκουν αποκλειστικά στον χώρο, αλλά απλώνονται στο χρόνο, στη μνήμη και στη συνείδηση των ανθρώπων. Που δεν τους επισκεπτόμαστε απλώς, αλλά τους προσεγγίζουμε με δέος. Τέτοιος τόπος είναι ο Κήπος των Ηρώων στο Μεσολόγγι. Εδώ όπου το χώμα είναι φορέας μνήμης. Όπου η σιωπή δεν είναι απουσία ήχου, αλλά παρουσία ιστορίας. Εδώ όπου η φύση δεν είναι διακοσμητική, αλλά συνομιλητής του παρελθόντος, όπου η ιστορία της Επανάστασης συναντά τα πανανθρώπινα ιδανικά της Ελευθερίας και Αξιοπρέπειας μέσω της Εθελοθυσίας.

Ο χώρος είναι επιβλητικός και υποβλητικός. Δεν εντυπωσιάζει με την υπερβολή, αλλά με τη λιτότητα. Δεν προκαλεί θαυμασμό μόνον αισθητικό, αλλά βαθιά ηθικό. Ο επισκέπτης δεν παραμένει απλός θεατής· μετατρέπεται αθέλητα σε προσκυνητή. Η αύρα του Κήπου γεννά συναισθήματα υψηλόφρονα: σεβασμό προς την ελευθερία, πίστη στη δύναμη των λαών, αγάπη προς την πατρίδα που φτάνει μέχρι και την αυτοθυσία. Η παρουσία μνημείων αφιερωμένων στους φιλέλληνες υπογραμμίζει τον οικουμενικό χαρακτήρα και του Ταφείου, αλλά και του Αγώνα του 1821. Η ελληνική ελευθερία δεν απετέλεσε μόνον εθνικό στόχο, αλλά και υπόθεση ευρωπαϊκών ιδεών, όπως η ελευθερία, η αυτοδιάθεση των λαών και η αντίσταση στην τυραννία. Ο Κήπος των Ηρώων, επομένως, δεν είναι μόνον ελληνικός, αλλά και διεθνής τόπος μνήμης.

Ως προς τη χώρα μας δε, πρόκειται για το αιματοκυλισμένο πανεθνικό μνημείο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Είναι ένας τόπος όπου συμπυκνώνεται η ηθική διάσταση του Αγώνα, όχι ως πολεμικό γεγονός, αλλά ως ανθρώπινη στάση ζωής. Εδώ ο επισκέπτης αντιλαμβάνεται πως το Μεσολόγγι δίδαξε ότι η ελευθερία δεν είναι απλώς πολιτικό δικαίωμα, αλλά ηθική επιλογή.

Ο Κήπος των Ηρώων επομένως αποτελεί, αδιαμφισβήτητα, τον χώρο εκείνο που δικαιολογεί την ανακήρυξη του Μεσολογγίου ως «Πόλη Ιερή». Όπως η Ακρόπολη και ο Παρθενώνας συμπυκνώνουν τον πυρήνα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, όπως ο ναός της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη συμπυκνώνει την κοσμοθεωρία του χριστιανικού–βυζαντινού κόσμου, έτσι και ο Κήπος των Ηρώων συμπυκνώνει την νεότερη ιστορία της Ελλάδος και αποτελεί τον θεμέλιο λίθο της.

Εδώ η Ελλάδα δεν παρουσιάζεται ως ένδοξο παρελθόν, αλλά ως ηθικό παράδειγμα. Ένα παράδειγμα που υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα και μιλά σε κάθε λαό που αγωνίζεται για την ελευθερία του. Ο Κήπος των Ηρώων δεν ανήκει μόνο στους Έλληνες. Ανήκει στην παγκόσμια ιστορική μνήμη. Είναι παγκόσμιο μνημείο θάρρους, αυτοθυσίας και ελευθερίας.

Επομένως, όσο θα υπάρχουν άνθρωποι που θα περπατούν ανάμεσα στους διαδρόμους του, όσο θα σιωπούν μπροστά στα μνημεία του, τόσο το Μεσολόγγι θα συνεχίζει να μιλά και να διδάσκει. Όχι με κραυγές, αλλά με εκείνη τη βαθιά, ήσυχη φωνή που μόνο η ιστορία των θυσιών γνωρίζει.

ΒΡΕΤΤΑΝΙΗΣ ΟΜΟΤΙΜΟΝ ΑΘΡΕΙ ΣΤΑΣ ΞΕΙΝΕ,ΒΥΡΩΝΑ
ΟΝ ΠΕΡΙ ΚΗΡΙ ΦΙΛΕΥΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΗΣ ΟΥΓΑΤΡΕΣ
ΤΩΝ Δ ΕΥΕΡΓΕΣΙΩΝ ΜΝΗΣΤΙΝ ΣΩΙΖΟΝΤΕΣ ΑΓΗΡΩ
ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗΣΑΝ ΛΑΙΝΟΝ ΕΞ ΕΡΑΝΟΥ
ΕΥΤΕ ΓΑΡ ΕΛΛΑΣ ΕΤΕΙΡΕΤ ΕΛΕΥΘΕΡΙΗΣ ΕΝ ΑΕΘΛΩΙ
ΗΛΥΘΕ ΘΑΛΠΩΡΗ ΧΑΡΜΑ ΤΕ ΜΑΡΝΑΜΕΝΟΙΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Κατάλογος μνημείων (χρονολογίες αποκαλυπτηρίων), δημιουργοί

- Μνημείο Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, γλύπτης: Γεώργιος Μπονάνος
- Μνημείο Θεόδωρου Γρίβα (προ του 1926)
- Μνημείο Στάμου Στάικου (προ του 1906)
- Μνημείο Νικολάου Στουρνάρη
- Αναθηματική Πλάκα Νικολάου Κασομούλη
- Μνημείο Κωνσταντίνου Βλαχόπουλου
- Μνημείο Δημητρίου Σιδέρη
- Μνημείο Αθανασίου Ραζηκότσικα (1915), γλύπτρια: Αγγελική Στεφάνου
- Μνημείο Ιωσήφ Ρωγών (1923), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Μήτρου Δεληγεώργη (1921), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Γεωργίου Κίτσου (1924), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Δήμου Ρηνιάσα ή Μποζώνη
- Μνημείο Χρήστου Καψάλη (1926), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Δημητρίου Μακρή (1926), γλύπτης: Λάζαρος Σώχος
- Μνημείο Frank Abney Hastings (1926), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Δημο-Τσέλιου (1930)
- Μνημείο Ιταλών Φιλελλήνων (αρχικά αποκαλυπτήρια 1933 – δεύτερα αποκαλυπτήρια 1964)
- Μνημείο Γερμανών Φιλελλήνων (1935), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Αδελφών Γεροθανάση (1935)
- Μνημείο Gustav Adolf Sass (1938), γλύπτης: Μιχάλης Τόμπρος
- Μνημείο Σπυρομήλιου (1938), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Πολωνών Φιλελλήνων (1938), σχέδιο: Henryk Uziemblo, εκτέλεση: Αχιλλέας Απέργης
- Μνημείο Δημητρίου Θέμελη (1938), γλύπτης: Γιάννης Δ. Κασόλας
- Μνημείο Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλου (1939), γλύπτης: Μιχάλης Π. Καθρέπτας
- Μνημείο Σουηδών Φιλελλήνων (1939)
- Μνημείο Γεωργίου Καραϊσκάκη
- Μνημείο Αμερικανών Φιλελλήνων (1939), γλύπτης: Αντώνης Σώχος
- Μνημείο Σπύρου Κοντογιάννη (1948), γλύπτης: Νικόλαος Π. Γεωργαντής
- Μνημείο Johann Jakob Meyer (αρχικά αποκαλυπτήρια 1951 – δεύτερα αποκαλυπτήρια 1991), μελέτη σχεδίου: Βαγγέλης Ρόμπολας, εκτέλεση: Γρηγόρης Διαμαντόπουλος
- Μνημείο Νότη Μπότσαρη (1957), γλύπτης: Μάριος Λοβέρδος
- Μνημείο Οικογένειας Τσερπέλη
- Μνημείο Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1964)
- Μνημείο Μιχαήλ Π. Κοκκίνη (1976), σχέδιο: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας
- Μνημείο Οικογένειας Ντόβα (1980), γλύπτης: Γιώργος Καλακαλλάς

- Μνημείο Σταύρου Κουτζούκη (1986),
  γλύπτες: Σπύρος Κοκκολιάδης, Πάνος Δαρλαμήτσος
- Μνημείο Γιάννη Γούναρη (1992),
  γλύπτης: Γιώργος Χλης
- Μνημείο Απόφασης Καποδίστρια (1993),
  σχέδιο: Γιώργος Κοκοσούλας,
  εκτέλεση: Γρηγόρης Διαμαντόπουλος
- Μνημείο Γάλλων Φιλελλήνων (1994),
  γλύπτης: Γεώργιος Μέγκουλας
- Μνημείο Κυπρίων (1998),
  μαρμάρινη στήλη: Γρηγόρης Διαμαντόπουλος,
  ορειχάλκινη σύνθεση (2006): Νικόλαος Κοτζιαμάνης
- Μνημείο Ρώσων Φιλελλήνων (2005),
  γλύπτης: Βλαντιμίρ Ουσώφ
- Μνημείο Διονυσίου Σολωμού (2006),
  γλύπτης: Διονύσιος Πάλμας
- Μνημείο Σαμαριναίων (2007),
  γλύπτης: Ι. Παπατζήμας
- Μνημείο Οικογένειας Καρατζογιάννη (2010),
  γλύπτρια: Ελισσάβετ Βάλβη
- Μνημείο Οικογένειας Δροσίνη (2011),
  ορειχάλκινη πλάκα: Ελισσάβετ Βάλβη,
  γλυπτή σύνθεση: Γρηγόρης Καρανικόλας
- Μνημείο Θρακών (2014),
  γλύπτης: Γρηγόρης Διαμαντόπουλος
- Μνημείο Δικαιοσύνης (2021),
  γλύπτης: Σάββας Κακαλής
- Μνημείο Πεσόντων Αμπλινιατών (2026),
  γλύπτης: Βασίλης Παπασάικας

Εκτός των προαναφερθέντων μνημείων υπάρχουν σήμερα και δεκατέσσερις σταυροί με τα ονόματα των: Α. Κόλια, Ασημάκη Ζορμπά, Γεράσιμου Τζόρνα, Γεωργάκη Ντάγκα, Δημητρίου Γκόρπα, Ιω. Τρικούπη, Κώστα Πουρνάρα, Κων. Τρικούπη, Παντ. Πλατύκα, Σπύρου Σκαρλάτου, Σπύρου Πεταλούδη, Σπύρου Ραζή, Τούσια Ζέρβα, Φώτου Μπόμπορη.

Παλαιότερα υπήρχαν σταυροί με τα ονόματα των: Ιω. Αγγελή, Ανδρέα Γριβογιώργου, Χρύσανθου Μωραϊτάκη και των Ιταλών Πασκουάλε Γιακουμόζι, Ραζιέρι, όπως επίσης και λάρνακα του Χρ. Ξηρομερίτη.

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

ΤΟ ΠΑΤΡΟΓΟΝΙΚΟ ΣΠΙΤΙ
ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

Παντελής Μπουκάλας
Δημοσιογράφος, Ποιητής

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΟΥ

Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι το Μεσολόγγι το ευλόγησαν και οι εννέα Μούσες. Είναι ο ιερός τόπος που κίνησε την εξαίσια έμπνευση του ποιητή που έμελλε να ονομαστεί εθνικός: του Διονύσιου Σολωμού, του γενάρχη της νεοελληνικής ποίησης. Είναι ο τόπος που με το πάθος του για την ελευθερία δελέασε τον κορυφαίο Ευρωπαίο ποιητή της εποχής εκείνης: τον Λόρδο Μπάιρον.

Η οικία του Κωστή Παλαμά στο Μεσολόγγι

«Θρήνος μεγάλος γίνεται μέσα στο Μεσολόγγι, τον Μάρκο παν στην εκκλησιά, τον Μάρκο παν στον τάφο.»

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Είναι ο τόπος που ανασταίνεται στον *Φάουστ*, το κορυφαίο έργο του Γκαίτε. Ο Ευφορίων, μια μορφή που εκπροσωπεί το πνεύμα της ανδρείας και της ελευθερίας, βρίσκεται πάνω από το καιόμενο Μεσολόγγι και αναφωνεί εν εξάρσει: «*Πάντα ψηλότερα ν' ανεβαίνω! Πάντα μακρύτερα να κοιτάζω!*» Στο Μεσολόγγι πρέπει να αναφέρονται τα εξής λόγια του Ευφορίωνα, στη μετάφραση του Πέτρου Μάρκαρη:

Δίχως τείχος κι οχυρό,
μ' όπλο του μόνο το ήθος,
αντοχής κάστρο γερό
των ανδρείων είν' το στήθος.
Όλοι τώρα στον αγώνα,
αν ζητάτε λευτεριά,
κάθε νέα κι αμαζόνα
κι ήρωές μας τα παιδιά.

Είναι τέλος ο τόπος που γέννησε σπουδαίους ποιητές, με πρώτον και ισχυρότερο τον Κωστή Παλαμά, που πήρε από τον Διονύσιο Σολωμό τη σκυτάλη του πνευματικού αγωνιστή, του λογίου λογοτέχνη που παρεμβαίνει διαρκώς στην πολιτική και κοινωνική σκηνή της Ελλάδας: υμνώντας, παραινώντας, σατιρίζοντας, υπερασπιζόμενος και αυτός τη δημοτική γλώσσα και το δημοτικό τραγούδι. Και πρέπει να θυμόμαστε ότι δίχως την υπεράσπιση του Παλαμά, τόσο ο Σολωμός όσο και ο Ανδρέας Κάλβος ενδέχεται να είχαν πάει αδιάβαστοι και άκλαυτοι. Ιδίως ο Κάλβος.

Πρώτα στη δημοτική ποίηση, πού αλλού, θ' ακούσουμε να ιστορείται το Μεσολόγγι. Ο λαϊκός ποιητής αφορμάται από τέσσερα κορυφαία συμβάντα:

Την πρώτη πολιορκία, το 1822:

Τρεις στρατηγοί ξεκίνησαν να παν στο Μεσολόγγι,
ήρθε ο Μακρής απ' το Ζυγό κι ο Ίσκος απ' το Βάλτο,
ήρθε κι ο Μάρκος Μπότσαρης από τη Λακκασούλι.

Τον θάνατο του Σουλιώτη καπετάνιου Μάρκου Μπότσαρη, στο Κεφαλόβρυσο, κοντά στο Καρπενήσι, τη νύχτα της 20ής προς 21η Αυγούστου 1823:

Θρήνος μεγάλος γίνεται μέσα στο Μεσολόγγι,
τον Μάρκο παν στην εκκλησιά, τον Μάρκο παν στον τάφο.
'Ξήντα παπάδες παν μπροστά και δέκα δεσποτάδες,
κι από κοντά οι Σουλιώτισσες.

Τον θάνατο του Γρηγόρη Λιακατά, κλεφταρματολού του Ασπροπόταμου, που πέφτει μαχόμενος στον Ντολμά, στις 26 Φεβρουαρίου 1826, στη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας:

Χρυσός αετός τριγύριζεν όξ' οχ το Μισολόγγι.
Ρωτά στην τάπια του Μακρή, στην τάπια του δεσπότη:
«Μην είδατε τον Λιακατά, τον καπετάν Γληγόρη;»
«Σύρε, πουλί μ', στ' Αντιλικό και κοίταξε τριγύρου,
κι αγνάντεψε προς τον Ντουλμά κι αντίκρυ από τον Πόρο·
εκεί θα ιδείς άσπρα κορμιά και κόκαλα στην άμμο,
κι αν ημπορέσεις, διάλεξε τον καπετάν Γληγόρη».

Και βέβαια την πείνα και την Έξοδο, 10 Απριλίου του 1826, ανήμερα του Λαζάρου. Ας δούμε εδώ μία από τις παραλλαγές του τραγουδιού της Εξόδου, που ιστορεί τον πρωταγωνιστικό ρόλο του καπετάνιου Θανάση Ραζηκότσικα:

Σαββάτο βράδυ πέρασα από το Μεσολόγγι
κι ήταν Σαββάτο των Βαγιών, Σαββάτο τ' Αϊ-Λαζάρου
κι άκουσ' αντρίκεια κλάιματα, γυναίκεια μοιρολόγια.
Δεν κλαίνε για το σκοτωμό, δεν κλαίνε για το φόνο,
μόν' κλαιν που σώσαν το ψωμί κι η πείνα δε βαστιέται.
Στες εκκλησιές μαζώχτηκαν, όλοι, μικροί-μεγάλοι,

«Αδέρφια, ας πολεμήσουμε τους Τούρκους σα λιοντάρια, και το γιουρούσι ας κάμουμε, για να διαβούμε πέρα.»

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

ένας στον άλλο έλεγε, ένας στον άλλον λέγει:
«Αδέρφια, τι θα κάμουμε στο χάλι που μας βρήκε;
Δυο μήνες τώρα πέρασαν που ο ζαϊρές εσώθη,
φάγαμε ακάθαρτα σκυλιά και γάτες και ποντίκια.
Το Βασιλάδι έπεσε, τ' Αντιλικό εχάθη,
ήρθαν και τα καράβια μας και πάλι πίσω πάνε».
Θανάσης Κότσκας φώναξε, Θανάσης Κότσκας λέει:
«Αδέρφια, ας πολεμήσουμε τους Τούρκους σα λιοντάρια,
και το γιουρούσι ας κάμουμε, για να διαβούμε πέρα.
Μπροστά να βγούμε οι γεροί στη μέση οι γυναίκες,
και παραπίσω τα παιδιά, με τα σπαθιά βγαλμένα.
Να κάθονται να πολεμούν, για να βοηθούν τους άλλους».

Το τι απέγινε, το μαθαίνουμε από δύο δημοτικά τραγούδια του 1826. Το πρώτο απολήγει ως εξής, ανακαλώντας την ορολογία των Παθών:

Και οι κλεισμένοι ξόρμησαν με τα σπαθιά στα χέρια.
Κι οι Τούρκοι τους εσταύρωσαν και τους διαμοιράζουν,
πήραν κεφάλια αμέτρητα και ζωντανούς αμέτρους,
και λίγοι ξεγλιτώσανε πλέοντας μες στο αίμα.

Και το δεύτερο:

Εγίνηκε το τσάκισμα μες στου Μακρή την τάπια,
και το γεφύρι εχάλασαν και τα παιδιά τα πνίξαν.
Άρρωστοι μέσα μείνανε μαζί με τον Δεσπότη
Φωτιά στο κάστρο βάλανε, κανένας δε σκλαβώθη.

Εκεί φυλάσσεται το νόημα όλο: στην αυτοθέλητη θυσία των απελπισμένων αλλ' όχι απεγνωσμένων. Και στο: *«Κανένας δε σκλαβώθη»*, νεκρός ή ζωντανός, κι ας τράβηξαν οι επιζήσαντες δεινά μεγάλα, κι από τους αδερφούς του αίματος ακόμα, που απόδιωχναν περίφοβοι τους ματωμένους Εξοδίτες. Έκτοτε η δόξα υψώνει τον τόπο και βαραίνει όσους γεννιούνται, και όσους, ανάμεσά τους, επιχειρούν να τον ιστορήσουν. Θέλω να πω ότι ακόμα και ο πιο αθώος και αυθόρμητος στίχος για τη λιμνοθάλασσα (την παλαμική «θαλασσόλιμνη»), έχει το βάρος της ιστορίας πάνω του, και μάλιστα το βάρος της ιδανίκευσης.

«Μικρό», «έρμο» ή δόλιο» ονομάζει ο ανώνυμος συλλογικός ποιητής τον «φράχτη», τη «μάντρα», το «αλωνάκι», το Μεσολόγγι. Το 1824 εκδόθηκε στο Μεσολόγγι η *Ιστορία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος. Ποίημα απλούν*, η οποία αποδίδεται στον Στασινό Μικρούλη. Το ποίημα τυπώθηκε από τον Σπυρίδωνα Παιδάκο στο τυπογραφείο του Δημητρίου Μεσθενέως, ο οποίος ήταν ο τυπογράφος των Ελληνικών Χρονικών του Ελβετού φιλέλληνα Ιωάννη Ιάκωβου Μάγερ. Ιδού οι πρώτοι στίχοι:

Τόσο με παρακίνησε να γράψ' αυτήν την ρίμα,
για να μη μείνει και χαθεί, και έχω αυτό το κρίμα.
Να πω για τ' Ανατολικό κι αυτό το Μισολόγγι,
οπού κατέβηκ' η Τουρκιά κι οι Αρβανίτες όλοι.
Τους άφηκε και πέρασαν σκύλος ο Βαρνακιώτης
οπού 'τον Τούρκος-χριστιανός, Ιούδας και προδότης.

Το αλωνάκι το τίμησε, υψώνοντάς το σε σύμβολο, ο Διονύσιος Σολωμός, που γράφει την ποίηση του Αγώνα την ώρα ακριβώς του Αγώνα, για να τον απαθανατίσει αλλά και για να προτρέψει, να νουθετήσει. Μοιάζει ως προς αυτό στον σοφό Αθηναίο νομοθέτη Σόλωνα, έναν από τους πατέρες της δημοκρατίας, που παρενέβαινε στα πολιτικά πράγματα της πόλης του με τα ποιήματα που συνέθετε, απαγγέλλοντάς τα ο ίδιος στην αγορά. Τιμά λοιπόν το Μεσολόγγι με τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους: «Τα μάτια μου δεν είδαν τόπον ενδοξότερον από τούτο το αλωνάκι».* Ή: *«Και τώρα δα, τ' αράθυμο πάτημ' αργοπορώντας, / κατά το κάστρο το μικρό πάλε κοιτά».* Αλλά και με τις στροφές που του αφιέρωσε στον «Ύμνο εις την Ελευθερίαν»:

«Πήγες εις το Μεσολόγγι την ημέρα του Χριστού, μέρα που άνθισαν οι λόγκοι για το τέκνο του Θεού»

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ «ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ»

Πήγες εις το Μεσολόγγι
την ημέρα του Χριστού,
μέρα που άνθισαν οι λόγκοι
για το τέκνο του Θεού».

Μην ξεχνάμε άλλωστε ότι ο *Ύμνος* πρωτοτυπώθηκε στο Μεσολόγγι το 1825, με ταυτόχρονη μετάφρασή του στα ιταλικά. Στην έκδοση εκείνη πάντως είχε παραλειφθεί η 21η στροφή, για να μην ενοχληθούν οι Άγγλοι:

Εφωνάξανε ώς τ' αστέρια
του Ιονίου και τα νησιά,
και εσηκώσανε τα χέρια
για να δείξουνε χαρά

γράφει ο Ζακύνθιος ποιητής στην 20ή στροφή. Μα δεν λησμονεί στιγμή πως το Ιόνιο αγγλοκρατείται. Και φωνάζει αυτός με τη σειρά του πως τα νησιά χαίρονται:

μόλον που 'ναι αλυσωμένο
το καθένα τεχνικά,
και εις το μέτωπο γραμμένο
έχει: Ψεύτρα Ελευθεριά.

Το Μεσολόγγι της ιστορίας γίνεται λοιπόν Μεσολόγγι του θρύλου, ο τόπος γίνεται σύμβολο, και οι ποιητές, εντόπιοι ή κοντοχωριανοί ή Μεσολογγίτες από επιλογή, όσοι ακολούθησαν τα χρόνια του Σολωμού, δεν μπορούσαν να μη λάβουν υπόψη τους τον παραδειγματικό τρόπο του Ζακύνθιου· δεν μπορούσαν επίσης να τον υπερβούν, ούτε καν να τον προσεγγίσουν σε κάποια τιμητική γι' αυτούς απόσταση.

Από την ποιητική ανα-παράσταση του Μεσολογγίου, στα γραπτά ανθρώπων που γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν εκεί, μόνο ελάχιστες αποσπασματικές ψηφίδες είναι εφικτό να υποδειχθούν, εντελώς δειγματοληπτικά, στον σημερινό περιορισμένο χρόνο. Ακόμα κι αν ο ερανισμός εξαντλούνταν στον Κωστή Παλαμά («*Και με τη ρουμελιώτισσα παλικαρίσια λύρα / τα ηρωικά και τα ιερά διαλάλησα*», αυτοπροσωπογραφείται), θα χρειάζονταν δεκάδες σελίδες. «*Το Μισολόγγι, ημίθεε, γιόμιζε την ψυχή σου*», έγραψε ο Παλαμάς για τον Μπάιρον, σε επίγραμμά του, και σίγουρα η διάγνωσή του ίσχυε πρώτα πρώτα για τον ίδιο.

Ήδη πάντως στον Παλαμά ο τόπος παίρνει να απομακρύνεται από την περιοχή των συμβόλων (άρα και ο ποιητικός τόνος να απομακρύνεται από την περιοχή του ύμνου) και δίχως να χάσει την εσώτερη σημασία του ξαναγίνεται τόπος από χώμα, νερό αρμυρισμένο και πάθη απλά, καθημερινά· οι «καημοί της λιμνοθάλασσας» δεν είναι πια μονάχα παρελθούσα ιστορία. Αυτό το διπλό παλαμικό Μεσολόγγι (το δοξασμένο και εσαεί δοξολογούμενο αφενός, το τωρινό αφετέρου) δεν είναι διχασμένο αλλά ενιαίο, σύμφωνα ακριβώς με τη συνθετική λογική των στίχων «*Έχω της λίμνης τη γλυκάδα και την πίκρα / της θάλασσας*». Τρία δείγματα μόνο. Το πρώτο από το ποίημα «Μισολόγγι», του 1910, που περιλαμβάνεται στη συλλογή *Η πολιτεία και η μοναξιά:*

Κόβω για σε τα βάγια
του τραγουδιού ιερά'
στο μέτωπο τα πλέκω,
στεφάνια γιορτερά.
Βωμός το μέτωπό σου.
Θυμάσαι; Μια φορά
σ' το γγίξαν και σ' τ' αγιάσαν
της Δόξας τα φτερά.
Λάμπουν ιερά, στα βάγια
του τραγουδιού, η φωτιά,
το αίμα των ηρώων,
του χαλασμού η νυχτιά.
Και τρέμουνε στα βάγια
ιερά του τραγουδιού
τα δάκρυα μιας αγάπης,
τα χρόνια ενός παιδιού.

82. Καὶ ἐσὺ ἀθάνατη , ἐσὺ θεία ,
Ποῦ ὅ,τι θέλεις ἠμπορεῖς ,
Εἰς τὸν κάμπο , Ἐλευθερία ,
Ματωμένη περπατεῖς .

83. Σ τὴν σκιὰ χεροπιασμέναις (6)
Σ τὴν σκιὰ βλέπω κ' ἐγὼ
Κρινοδάκτυλαις παρθέναις
Ὁποῦ κάνουνε χορό .

84. Σ τὸν χορὸ γλυκογυρίζει
Ὡραῖα μάτια ἐρωτικὰ ,
Καὶ εἰς τὴν αὖρα κυματίζει
Μαῦρα , ὁλόχρυσα μαλιά .

85. Η' ψυχή μὲ ἀναγαλλιάζει ;
Πῶς ὁ κόρφος κάθε μιᾶς
Γλυκοβύζαστο ἑτοιμάζει
Γάλα ἀνδρείας , καὶ ἐλευθεριᾶς .

86. Μὲς τὰ χόρτα τὰ λαλούδια ,
Τὸ ποτῆρι δὲν βαστῶ ,
Φιλελεύθερα τραγούδια
Σὰν τὸν Πίνδαρο ἐκφωνῶ .

87 Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ ,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη ,
Χαῖρε , ὦ χαῖρε , Ἐλευθεριά !

88 Πῆγες εἰς τὸ Μισολόγγι
Τὴν ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ ,
Μέρα ποῦ ἄνθισαν οἱ λόγκοι (7)
Για τὸ τεκνο τοῦ Θεοῦ .

Το δεύτερο από το εκτενές ποίημα «Η δόξα στο Μισολόγγι» που το απήγγειλε ο Παλαμάς στον Κήπο των Ηρώων, τέλη Απρίλη του 1926, στα εκατό χρόνια από την Έξοδο. Οι στίχοι 69–116:

Μούσα των τραγουδιών! Ω! τα βλαστάρια
τ' άγρια στους κάμπους και στα καταράχια!
Σκλαβιά και αρρώστια αγνάντια τους της χώρας
τα περιβόλια.

Μούσα των τραγουδιών! Τα νέα κορμιά τους
η αρχαία ψυχή τ' ανάβει των Ομήρων,
σαν πρόσωπα είναι, ζουν, τρεμοσαλεύουν,
είναι σα χέρια·

Μούσα των Πανελλήνων, ταιριασμένη
με του σοφού ρυθμού το βήμα, γίνε
ψαλμός εσύ στην εκατοχρονίτρα
της Γης μου χάρη·

Ψάλε πάλι: «Καημένο Μισολόγγι,
δαρμός, κλαημός και μοιρολόι σε λένε.
Πώς κλαίτε, μάνες για παιδιά, για μάνες
παιδιά πώς κλαίνε!

—Δεν κλαίμε εμείς το σκοτωμό, εμείς κλαίμε
το σκλαβωμό. Α! το βράδυ του Λαζάρου...
Πατρίδα, ποιός θ' αδράξει από τα νύχια
κι εσέ του Χάρου;

Χριστέ, για τους πιστούς σου ξημερώνει
χαροποιά η γιορτή σου η βαγιοφόρα,
τρυπάν εμάς τα καρφιά του Σταυρού σου,
Χριστέ, από τώρα!

Τα καράβια μας πάνε, τα νησιά μας
πατημένα, και η πείνα η Λάμια... ακόμα
μολεμένοι από σάρκα... Θεέ! Τρομάρα!
Βουβάσου, στόμα!...

Ανοίχτε κι οι εκκλησιές, δακρύστε, εικόνες,
κατάσταυρα όλες μάς χτυπάν οι μπόρες...
Του κόσμου τ' αποπαίδια εμείς; Περνάνε
κι οι μέρες κι οι ώρες...

Μα δεν περνάμ' εμείς γειρτοί ραγιάδες!
Εμπρός! Ορθοί! Με το σπαθί στο χέρι!
Μπροστά οι γέροι, κατάμεσα οι γυναίκες,
ελάτε, οι γέροι,

κι οι λαβωμένοι κι οι άρρωστοι κι όσοι ήρωες
και ζωή και τάφο γη δε θέλετ' άλλη,
το δαυλί σάς αγιάζει του Δεσπότη
και του Καψάλη.

Τα γιοφύρια; Γκρεμός. Και τα παιδάκια;
Πνιμός. Οι δρόμοι από παντού πιασμένοι
του γλιτωμού. Η σφαγή... ο χαμός... η φλόγα...
Ψυχή δε μένει.

—Μούσα των Πανελλήνων, η θυσία
μένει και από την τέφρα της το Γένος
για νέα γραφτά, κι Εσύ για νέα τραγούδια.
Κι η αθανασία!

Το τρίτο από ένα παλαμικό ποίημα του 1937, με τίτλο «Στην προτομή που μου στήθηκε στο Μεσολόγγι»:

Σας βλέπω με τα ονείρατα τα πλάνα του βραδιού
και με της μέρας τους σκληρούς καθημερνούς αγώνες
νερά ιερά της Κλείσοβας και του Βασιλαδιού,
μικρή πατρίδα, που με ζεις μεγάλη στους αιώνες.

Ιστορητής άξιος του Μεσολογγιού στάθηκε και ο Μιλτιάδης Μαλακάσης με τα *Μεσολογγίτικά* του. Και όπως συνέβη με τον Παλαμά, και οι δικοί του στίχοι που υψώθηκαν με πλήρη ωραιότητα δεν είναι οι «αναμνηστικοί» και δοξολογικοί για τον «ιερό βωμό, τον αιματοβαμμένο», αλλά όσοι, αποτελώντας δεξιοτεχνικά τεκμήρια μιας «δρώσας μνημοσύνης», κατά τον χαρακτηρισμό του Γ.Π. Σαββίδη, ζωγραφίζουν στιγμές του παρόντος του που

«Φτωχό Μεσολόγγι! Όλη η δόξα της γης μ' εσέ αν μετρηθεί δε θα φτάσει, όσο κι όση, τη λάμψην εκείνη της θείας σου αυγής, να σβήσει ποτέ να θαμπώσει...»

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ «ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΤΙΚΑ»

αφομοιώνουν την κληρονομιά της ιστορίας. Θα το νιώσουμε αυτό διαβάζοντας εκ παραλλήλου το «αντανακλαστικό», νομίζω, ποίημα «Μεσολόγγι»:

Φτωχό Μεσολόγγι! Όλη η δόξα της γης
μ' εσέ αν μετρηθεί δε θα φτάσει, όσο κι όση,
τη λάμψην εκείνη της θείας σου αυγής,
να σβήσει ποτέ να θαμπώσει...

Ω κόκαλα εσείς των γονιών μας ιερά,
στον κάμπο, στη λίμνη, στο λόγγο σπαρμένα,
που γράψατε μ' αίμα πυρρό μια φορά,
το αθάνατον Εικοσιένα...

και, από τα συγχρονισμένα, όχι τα δικαίως φημισμένα, τον «Τάκη-Πλούμα» και τον «Μπαταριά», αλλά ένα σχετικώς άσημο πλην εντελές «Τραγούδι της λίμνης»:

Με βυσσινιά στολίστηκεν
η θάλασσα πορφύρα,
γαλάζιους ίσκιους φόρεσαν
τα κορφοβούνια γύρα.
Κι απάνω απ' τη Βαράσοβα,
κάστρο που λουλουδίζει,
βγαίνει η σελήνη με χρυσό
δρεπάνι και θερίζει.
Στα βάθη σου, που ανέγγιχτα
λουλούδια ανθοβολούνε,
που οι μαργαριταρόριζες
θαμποφεγγοβολούνε,
ποιες μάγισσες να τραγουδούν
τις μεσανύχτιες ώρες,
και τι χορούς να στένουνε
ξανθές και λευκοφόρες...

Το ιστορικό Μεσολόγγι, λοιπόν, το θρυλικό καλύτερα, είναι βάρος ασήκωτο. Και δεν υπάρχουν πάντοτε ώμοι ανθεκτικοί ή πρόθυμοι, αφού και η ποίηση, με τον καιρό αλλιώς ρυθμίζεται κι αλλού αποβλέπει. Ασήκωτη μοιάζει ώρες ώρες και η ίδια η γεωγραφία του. Ιδού πώς το περιέγραφε, σε επιστολή του που βρέθηκε στο αρχείο του Απόστολου Μελαχρινού, ο ποιητής Μίμης Λιμπεράκης (1880–1967) («με κριτήριο τον χρόνο διαμονής του και τον τόπο παραγωγής της όποιας δημιουργίας του, υπήρξε ο περισσότερο Μεσολογγίτης ποιητής και γενικά λόγιος», συμπεραίνει ο Γιώργος Κοκοσούλας σε κείμενό του στον τόμο *Λογοτέχνες της λιμνοθάλασσας*, έκδοση της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ναυπάκτου, 2002):

«Το Μεσολόγγι: βουνά γύρα, ολόγυρα, που μαβιά ξεδιπλώνονται στο αλαργινό, με κουρασμένες καμπύλες, στήθια, λες, σε αργοανασασμό, νερά στη λίμνη, με την ακινησία των μεγάλων σκεφτικών ματιών, κι όλα μαζί ακίνητα, παράδοξα ακίνητα, σαν κι ο θάνατος περνώντας ένα σούρπωμα, τα άγγιξε, μα μετανιώνοντας, τ' άφησε κι έφυγε, απλώνοντας τη νεκρική του μυρουδιά, που τα ετύλιξεν όλα και τα εμύησε στο μυστήριο του μοιραίου μαρασμού».

Η πόλη είναι ήδη ένα όριο, ενίοτε ασφυκτικό.

Μια εικοσαετία πρεσβύτερος του Λιμπεράκη ο Γεώργιος Δροσίνης, που γεννήθηκε στην Αθήνα το 1859 αλλά οι γονείς του ήταν Μεσολογγίτες (ο παππούς του σκοτώθηκε στην Έξοδο), υπήρξε ποιητής του «κλεινού άστεως» μάλλον παρά της «ιεράς πόλεως». Στα *Ειδύλλιά* του, του 1884, «υποφαίνεται πανταχού η πατρίς», όπως έγραφε ο Παλαμάς, αλλά ακόμη και η «Κόρη της Ρούμελης» του ομότιτλου ποιήματος δεν είναι εντοπισμένα Μεσολογγίτισσα. Για το πρώτο μέρος των Ειδυλλίων του Δροσίνη, με τον τίτλο «Τραγούδια του χωριού», ο Παλαμάς και πάλι σημείωνε ότι «μεταφέρουσιν ημάς επί των ειδυλλιακών οχθών Αιτωλικής τινός λίμνης, ένθα υπό τας δροσώδεις σκιάς των καλαμώνων και τα βαθέα καταφύγια των δασών...», αλλά δύσκολα συμπεραίνεται ότι η ανώνυμη λίμνη είναι η μεσολογγίτικη θαλασσόλιμνη. Και το

«Στα νερά της λίμνης τ' άβαθα
κάποιο φως τη νύχτα εφάνη
φτωχικό, θολό, τρεμάμενο,
των ψαράδων πυροφάνι.
Των ματιών μου πλάνη! – μου 'δειξες
μ' αργοσήκωτο το χέρι
πως της λίμνης το αντιφέγγισμα
ήτον φως από έν' αστέρι.»

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ «ΣΤΑ ΝΕΡΑ ΤΗΣ ΛΙΜΝΗΣ»

ίδιο ισχύει για το ποίημα «Στα νερά της λίμνης», της συλλογής του *Φωτερά σκοτάδια* (1915):

Στα νερά της λίμνης τ' άβαθα
κάποιο φως τη νύχτα εφάνη
φτωχικό, θολό, τρεμάμενο,
των ψαράδων πυροφάνι.
Των ματιών μου πλάνη! – μου 'δειξες
μ' αργοσήκωτο το χέρι
πως της λίμνης το αντιφέγγισμα
ήτον φως από έν' αστέρι.

Σαφέστερη αιτωλική καταγωγή έχει το ποίημα «Ο βασιλιάς Ανήλιαγος» του Δροσίνη, που αναδεικνύει έναν τοπικό θρύλο:

Στου βασιλιά του Τρίκαρδου το μοναχό παιδί
οι μοίρες που το μοίρωσαν κατάρα είχανε κάνει:
πως άμα ο ήλιος θα το δει / ευθύς θε να πεθάνει».

Διαυγέστερα, κατονομαζόμενη άλλωστε, αποτυπώνεται η πόλη στο έργο του Ρήγα Γκόλφη (1886–1958), παρότι ο ποιητής καταγόταν από το Καρπενήσι και γεννήθηκε («από τύχη») στην πρωτεύουσα της Αιτωλοακαρνανίας. Τον ορίζοντά του τον σημαδεύει

η άχνα της λιμνοθάλασσας. Τριγύρω τα βουνά
γαλάζια, ελαφροΐσκιωτα. Πιο πέρα το κανάλι.
Ροδόχρυσο το λιόγερμα. Το προιάρι αργοπερνά.
Καλοκαιριάτικο, όνειρο ψυχής, το μαϊστράλι.

Ιδού ένα «πιστοποιητικό γεννήσεως» του Γκόλφη, όπως συντάχτηκε από τον ίδιο, ως τμήμα του ποιήματός του «Αυτοβιογραφία»:

Μου πρέπει να γεννήθηκα ένα βράδυ γεναριάτικο
μες σε καλύβι φτωχικό, χωριάτικο,
πέρα σε μια πλαγιά βουνού δυσκολοπάτητου,
που αγέρηδες φυσομανούν στην πλάτη του,
στα Καρπενήσια. [...]
Κι όμως, αλλιώς τα 'φερε, ω αλήθεια, η τύχη.
Να γεννηθώ στης λιμνοθάλασσας τα ρήχη
σε τόπο χαμηλό, βαρύ, παθητικό,
και μέσα σε τετράγωνο ένα αρχοντικό,
στο Μεσολόγγι,
και ν' αγναντεύω από μακριά μου εσάς βουνά, κορφές
και λόγγοι.

Πολλές δεκαετίες μετά τον «Ανήλιαγο» του Δροσίνη, το 1952, ο Τάσος Γιανναράς (1920–1977), ο φιλόσοφος και μεταφραστής του Πωλ Βαλερύ έδωσε τον τίτλο *Τα τραγούδια του Ανήλιαγου* στη μοναδική ποιητική συλλογή του. Ο Γιανναράς γεννήθηκε στη Σύμη αλλά μεγάλωσε στο Μεσολόγγι και το αγάπησε. «*Με τη δίψα και το τσαπί του Ανήλιαγου / σκάβω κι εγώ τα σπλάχνα μου, / για να ξεθάψω τα πανάρχαια αιτωλικά τραγούδια*», γράφει ο Γιανναράς, που αυτοπροσωπογραφείται επανερμηνεύοντας με ιδιαίτερη ευαισθησία τα δύο σύμβολα, το Μεσολόγγι της ιστορίας και το Μεσολόγγι της γεωγραφίας, τη λίμνη:

Ξαναδιαβάζω την πρώτη και τη δεύτερη πολιορκία μου
στο χωματένιο φράχτη
ξαναπαίρνω τη στάχτη στα χέρια μου
και πλάθω καινούργια ποιήματα,
μια συλλογή από θρήνο και οιμωγή,
ξυπνώ τ' αντρίκεια κλάματα και τα γυναίκεια μοιρολόγια...

Από τούτη τη συντομότατη περιδιάβαση δεν θα μπορούσε να λείπει μια μικρή αναφορά στη Μεσολογγιάδα, το «ιστορικόν έπος» που εξέδωσε το 1876 ο εκπαιδευτικός Αντώνιος Αντωνιάδης (1836–1905), πολυγραφότατος δραματουργός. Το έπος αυτό, που απέσπασε τον ανεπιφύλακτο έπαινο του Παλαμά, αποτελείται από 24 ραψωδίες, είναι δε γραμμένο σε μια ψυχρή και ξερή καθαρεύουσα, έχει ωστόσο ένα γνώρισμα εξαιρετικά ενδιαφέρον: Ο Αντωνιάδης, όπως γράφει άλλωστε στον

Γιαν. Κωσταρόπουλου

«Δεν δίδομεν τα ’ματωμένα όπλα· δρόμον μ’ αυτά θ’ ανοίξωμεν εν μέσω των εχθρών μας»

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ «ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΑΔΑ»

πρόλογό του, είχε την καλή ιδέα να συγκεντρώσει τις αφηγήσεις Μεσολογγιτών και Μεσολογγιτισσών που είχαν επιζήσει στην Έξοδο, στις οποίες και θεμελίωσε την έμμετρη εξιστόρησή του. Γι' αυτό και ο Γιάννης Βλαχογιάννης, στα *Ενθυμήματα* του Νικολάου Κασομούλη, το αξιολογεί ως «έγκυρη μαρτυρία», «γιατί ο ποιητής πριν γράψη σύναξε στο Μεσολόγγι την ιστορικήν ύλην του έργου του». Η αρχή της *Μεσολογγιάδος*:

Το Μεσολόγγι τ' ακουστόν παντού στην οικουμένην
θα ψάλω, και την σιδηράν ψυχήν θα εικονίσω
των εκ της πείνης μελανών του έθνους οπλοφόρων.
Μάτην εφόνευον εδώ νυχθημερόν αι βόμβαι,
συνθήκας δ' οι πολέμιοι προέτεινον απαύστως·
ώς κι αι γυναίκες και αυτά τ' ανήλικα παιδία
εφώναζον: «Δεν δίδομεν τα 'ματωμένα όπλα·
δρόμον μ' αυτά θ' ανοίξωμεν εν μέσω των εχθρών μας.»

Δεν θα μπορούσε, επίσης, να λείπει η μνημόνευση δύο ποιητικών έργων του Συρρακιώτη ποιητή Γεωργίου Ζαλοκώστα (1805–1858), που ήταν και αυτός ένας από τους Ελεύθερους Πολιορκημένους και επέζησε στην Έξοδο. Ο Ζαλοκώστας, μολονότι ικανότατος χειριστής της δημοτικής, όπως φανερώνουν τα μικρά λυρικά του ποιήματα, προτίμησε την αρχαϊστική καθαρεύουσα τόσο στην *Κλείσοβα* (1846) όσο και στο *Μεσολόγγιον* (1851), πιθανότατα για να έχει το δικαίωμα συμμετοχής στους τοτινούς ποιητικούς διαγωνισμούς. Η επιλογή του όμως αυτή εμπόδισε τη γλαφυρή ανάδειξη των αυθεντικών βιωμάτων του.

Τέλος, δεν θα μπορούσε να λείπει εδώ η μνεία στον ορμητικό λόγο ενός μη Μεσολογγίτη, του Μιχάλη Κατσαρού, που, υψώνοντας και πάλι σε σύμβολο ελευθερίας το Μεσολόγγι, έθεσε το όνομα της πόλης τίτλο στην πρώτη του συλλογή, το 1949:

Κάτω στη λιμνοθάλασσα
μετατοπίζει ο ήλιος την καρδιά του.
Χέρια με κρύες παλάμες προσμονής παλεύουν με τα κύματα
ανατριχιάζουν τα γλιστερά φύκια
θαλασσοπούλια μού τρυπάν το πρόσωπο
κι όλα με καλούν
όλα με προστάζουν
τον αδερφό μου τον ψαρά για ν' αναστήσω. [...]
Κι είδα τ' αντικρινά βουνά να καίγονται
κι είδα να τρέχουν καβαλάρηδες πάνω στα κύματα
κάστρα να πέφτουν από τα παιδιά σα στεναγμός
άγρια πουλιά να σκίζουνε τις σάρκες
ν' ανατινάζουν του Καψάλη τ' Ανεμόμυλο
και να 'μαι ο δαυλός αδέρφια μου.

Δεν θα μπορούσε επίσης να λείπει μια στάση στο έργο του Θωμά Γκόρπα, στο ποίημά του «Μεσολόγγι» συγκεκριμένα, όπου η πόλη εμπλέκεται σε ένα ατελεύτητο παιγνίδι απώλειας και ανακατάκτησης, αφού το σημείο–πόλη πρέπει ολοένα να ξαναδιαβάζεται και ολοένα να ξανακερδίζεται:

Πατρίδα μου
καπρίτσο και νταλκά ηλοβασίλεμα στα βυσσινιά
δάκρυ' αργοκύλητα και ψεύτικα φιλιά και του ντουνιά
πορτρέτα στα πακέτα των τσιγάρων μου και μες στα πρώτα
αγαπημένα μου τραγούδια να μικραίνεις μες στα χνότα
να μου μικραίνεις αχ να σκίζομαι να μη σε πιάνω
μέσα στα ξένα στ' αθηναίικα χνότα και απάνω
που σ' έβρισκα διαμέσου νέας αγάπης να σε χάνω...
Πατρίδα μου
πρώτη μεγάλη αγάπη μου και πρώτη γλύκα της ζωής
χρυσάφι στα σκοτάδια μάτια μου και λάδι της ψυχής
σκαμμένος τώρα από ποταπότητες εχθρούς και φίλους
ξαναθυμάμαι αετούς στεφάνια σάλτσινα και μύλους
χασίσια που με ξεγελάν και λέω πως σε φτάνω

μες στα τραγούδια μου όπου όλο σε βρίσκω και σε χάνω
πόλη μου που με πας από τον Κάτω Κόσμο στον Απάνω...

Τα σάλτσινα αυτά που ανακαλούσε η μνήμη του Θωμά Γκόρπα (τις παραθαλάσσιες γυμνές εκτάσεις που το καλοκαίρι τις πλουτίζει το αλάτι), τα τίμησε το 2012, σαν σε μνημόσυνο, κι ένας άλλος Μεσολογγίτης, ο Μάκης Πασσίσης, που εξέδωσε ένα «έμμετρο οιονεί σκωπτικό πόνημα» (χαριτωμένο και κάθε άλλο παρά «οιονεί») υπό τον τίτλο Σαλτσινιάς. Ιδού μια μικρή γεύση του μεσολογγίτικου άλατος, που δεν έχει να ζηλέψει και πολλά από το φημισμένο αττικόν:

Στεφάνι από ποδήλατο
και μία μαγκλιβέρα,
λαθρεπιβάτες της ζωής
ξωμότες απ' τη μέρα.
Τα ίχνη των πελμάτων μας
μ' αλάτι χαραγμένα
ζωγράφισαν στα σάλτσινα
στιγμές απ' τον καθένα.
Γιατί ανήκαν σ' όλους μας
τα σάλτσινα κι η πόλη,
η αμπολιά ο πλούτος μας
και η χαρά μας όλη. [...]
Σιγά σιγά τα σάλτσινα
σαν μπακλαβάς κοπήκαν
συλήθηκαν, πουλήθηκαν,
εχτίστηκαν, χαθήκαν.
Ποτέ μου δεν κατάλαβα
και δεν το ξέρω ακόμα
πώς «τίτλοι» βγαίνουν στα νερά
σαν θάβονται με χώμα!

Αυτό είναι λοιπόν το αλωνάκι: μια ζώσα, πυρετική μνήμη. Άντεξε «*Αραπιάς άτι, Γάλλου νου, βόλι Τουρκιάς, τόπι Αγγλου*». Ας το φυλάνε πάντα στοργικοί οι ίσκιοι των ποιητών του.

Η πόλη της Καλυδώνας
The city of Calydon

Παναγιώτης Α. Κατσούλης
Εκπαιδευτικός

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ– ΤΟΠΟΣ ΞΕΧΩΡΙΣΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΑΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

- Ξενοκράτειο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου
- Μουσείο – Κέντρο Χαρακτικών Τεχνών «Βάσως Κατράκη»
- Μουσείο Παλαμά
- Μουσείο Ιστορίας και Τέχνης – Δημοτική Πινακοθήκη
- Μουσείο Αλιείας Αιτωλικού

Ξενοκράτειο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου

Αποτελεί το κεντρικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Περιφερειακής Ενότητας Αιτωλοακαρνανίας, στο οποίο παρουσιάζεται η πολιτιστική κληρονομιά και ο αρχαιολογικός της πλούτος. Καλύπτει ένα σημαντικό κενό στα πολιτιστικά δεδομένα της εξαιρετικά πλούσιας σε αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία περιοχής.

Στεγάζεται στο ιστορικό κτήριο δωρεά του μεγάλου εθνικού ευεργέτη και Ιερολοχίτη Κωνσταντίνου Ξενοκράτη. Θεμελιώθηκε το 1885 και ολοκληρώθηκε το 1889. Αποτέλεσε το πρώτο εκπαιδευτήριο της πόλης, ενώ λειτούργησε ως σχολικό κτήριο έως τη δεκαετία του 1990. Πρόκειται για διατηρητέο κτίσμα, χαρακτηρισμένο ως μνημείο, αναπόσπαστο τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης, το οποίο παραχωρήθηκε από το Δήμο στο Υπουργείο Πολιτισμού.

Το Ξενοκράτειο Αρχαιολογικό Μουσείο σχεδιάστηκε εξ αρχής μ' ένα διπλό σκοπό: ως μουσειακός χώρος στον οποίο θα παρουσιάζονται και θα αναδεικνύονται σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα της Αιτωλοακαρνανίας, καθώς και ως ένα ζωντανό σημείο αναφοράς της πόλης με εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό ρόλο.

Οι αρχαιολογικές συλλογές του Μουσείου περιλαμβάνουν περισσότερα από 1300 εκθέματα απ' όλη την Αιτωλοακαρνανία, τα οποία αφορούν ευρήματα παλαιών και πρόσφατων ανασκαφών. Καλύπτουν χρονικά από τους προϊστορικούς έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Τα περισσότερα από αυτά εκτίθενται για πρώτη φορά, ενώ ένα μεγάλο μέρος τους προέρχεται από ανασκαφές που διενεργήθηκαν τα τελευταία χρόνια κατά την κατασκευή μεγάλων δημόσιων έργων. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται και ορισμένα εξαιρετικά σπάνια ευρήματα.

Το Μουσείο διαθέτει αίθουσα πολλαπλών χρήσεων και αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Πλαισιώνεται από ψηφιακές εφαρμογές, πλούσιο εποπτικό υλικό, βιντεοπροβολές και πολυθεματική πολυμεσική εφαρμογή. Στο σχεδιασμό της έκθεσης έχει ληφθεί μέριμνα για την ασφάλεια των ευρημάτων, καθώς και για την προσβασιμότητα ατόμων όλων των ηλικιών και ατόμων ΑμεΑ.

Μουσείο – Κέντρο Χαρακτικών Τεχνών «Βάσως Κατράκη»

Το Μουσείο έχει χαρακτηριστεί ως μοναδικό μουσείο αμιγώς της Χαρακτικής Τέχνης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Εγκαινιάστηκε το 2006 στο Αιτωλικό και περιλαμβάνει αίθουσα υποδοχής και εκατέρωθεν αυτής δύο μεγάλες αίθουσες, στις οποίες εκτίθενται τα έργα της Βάσως Κατράκη.

Η χαράκτρια κληροδότησε στην γενέτειρά της όλα της τα έργα, τα οποία φιλοξενούνται μόνιμα στην πρώτη αίθουσα του Μουσείου. Στη δεύτερη αίθουσα δύναται να φιλοξενηθούν έργα μεγάλων εικαστικών δημιουργών. Το υπόγειο του Μουσείου έχει διαμορφωθεί ώστε να μπορεί να λειτουργήσει Σχολή Χαρακτικής Τέχνης. Ο ιστορικός τέχνης Κώστας Σταυρόπουλος υπήρξε ο επιμελητής της έκθεσης.

Η Βάσω Κατράκη, ένα από τα τέσσερα παιδιά του Γιώργη Λεονάρδου, γεννήθηκε στο Αιτωλικό. Φοίτησε στη Σχολή Καλών Τεχνών στην Αθήνα. Αποφοίτησε το 1940 με υποτροφία στη Ζωγραφική για τα νησιά. Τον επόμενο χρόνο παντρεύτηκε τον γιατρό Γιώργο Κατράκη και απέκτησε δύο παιδιά, την Μαριάνα και τον Σπύρο. Στη διάρκεια της Κατοχής η ίδια και ο σύζυγός της εντάχθηκαν στο ΕΑΜ. Το 1945 οι ξυλογραφίες της συμπεριλήφθηκαν στο λεύκωμα «Θυσιαστήριο της λευτεριάς». Το 1955 πραγματοποίησε την πρώτη της έκθεση. Απεβίωσε στις 27 Δεκεμβρίου του 1988.

Υπήρξε κορυφαία δημιουργός στην Ελλάδα με διεθνή αναγνώριση. Ξεκινώντας από την ξυλογραφία, πέρασε στη χάραξη πάνω σε λίθο το 1955, με μια τεχνική πρωτότυπη στην οποία αναγνωρίζεται η «απόλυτη καλλιτεχνική δεξιοτεχνία» συνδυασμένη με «οξυδερκή ελευθερία». Χρησιμοποίησε ως υλικό τον ψαμμίτη, ένα υλικό που λίγοι χαράκτες έχουν δουλέψει, γεγονός που της προσέδωσε διεθνή ακτινοβολία. Η χαρακτική της συνδυάζει την προσήλωσή της στην πραγματικότητα και την έμφαση στα εξπρεσσιονιστικά στοιχεία. Το 1958 τιμήθηκε με το πρώτο βραβείο χαρακτικής στη Μπιενάλε της Αλεξάνδρειας, καθώς και με το βραβείο premium στη Μπιενάλε του Λουγκάνο. Το 1966 έλαβε το διεθνές βραβείο λιθογραφίας Tamarint στη Μπιενάλε της Βενετίας. Το 1976 τιμήθηκε με το πρώτο βραβείο της Intergrafik, σε διεθνή έκθεση γραφικών τεχνών στην Ανατολική Γερμανία.

Μουσείο Παλαμά

Στο πετρόκτιστο αρχοντικό της οικογένειας Παλαμά, το οποίο βρίσκεται ακριβώς απέναντι από την οικία Τρικούπη, γεννήθηκε το 1722 ο γενάρχης των Παλαμάδων και διδάσκαλος του γένους Παναγιώτης Παλαμάς. Στο οικόπεδο ανάμεσα στο μουσείο Τρικούπη και στην οικία Παλαμά ιδιοκτησίας Σταύρου Ντάμπου, ιδρύθηκε το 1760 από τον λόγιο και δάσκαλο του Γένους Παναγιώτη Παλαμά κοινοσυντήρητη Σχολή που λειτούργησε σαν Παλαμιαία Σχολή ή Παλαμιαία Ακαδημία, από το 1760 ως το 1770 που καταστράφηκε. Το κτίσμα καταστράφηκε δύο φορές, με τελευταία το 1826 κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου. Στο ίδιο σπίτι έζησε για αρκετά χρόνια ο εθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμάς.

Πρόκειται για ένα διώροφο πέτρινο οίκημα με σοφίτα, το οποίο καλύπτεται με παραδοσιακή κεραμοσκεπή στέγη και κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Η δυτική του πλευρά είναι ανεπίχριστη, σε αντίθεση με την επιχρισμένη κεντρική όψη, η οποία ωστόσο διαθέτει λιθόκτιστη είσοδο. Ακόμη διατηρούνται διάφορα από τα αρχικά του αρχιτεκτονικά γνωρίσματα και τις διακοσμήσεις, όπως είναι οι σιδεριές στα μπαλκόνια και τα παράθυρα του ισογείου, τα τόξα της τζαμαρίας και ο φεγγίτης στον όροφο. Στη στέψη της στέγης περιμετρικά του κτηρίου υπάρχει αξιόλογη τραβηχτή κορνίζα, ενώ τα κουφώματα είναι ξύλινα. Χαρακτηρίστηκε ως νεώτερο μνημείο και αστικό κτίριο, διατηρητέο με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού το 1959.

Τη δεκαετία του 1960 το κτίριο όδευε προς κατάρρευση. Ο Φιλολογικός Σύλλογος Κωστής Παλαμάς και η ευαισθητοποίηση του πνευματικού κόσμου την απέτρεψε. Η Πολιτεία αποκατέστησε τις ζημιές και το μετέτρεψε σε Μουσείο.

Στους χώρους του Μουσείου υπάρχουν εκθέματα από τη ζωή και το έργο του Μεσολογγίτη ποιητή, όπως έντυπο και φωτογραφικό υλικό, προσωπικά αντικείμενα και σκεύη.

Μουσείο Ιστορίας και Τέχνης – Δημοτική Πινακοθήκη

Το Μουσείο Ιστορίας και Τέχνης – Δημοτική Πινακοθήκη, στην κεντρική πλατεία της πόλης, φιλοξενεί έργα σπουδαίων Ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών, πολύτιμα κειμήλια και σημαντικά έργα τέχνης.

Στα οθωμανικά χρόνια στέγασε το οθωμανικό διοικητήριο. Μετά την απελευθέρωση του Μεσολογγίου περιήλθε στην οικογένεια Μπότσαρη. Το 1932 στέγασε το Δημαρχείο της πόλης επί δημαρχίας Χρήστου Ευαγγελάτου, μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1929, που κατέστρεψε το προηγούμενο που στεγαζόταν στην οικία Δεσποτοπούλου, όπισθεν των Μουσείων Τρικούπη και Παλαμά.

Στην πρώτη αίθουσα του Μουσείου εκτίθενται παλαιοί χάρτες και τοπογραφικά σχεδιαγράμματα της οχύρωσης της πόλης και η εικόνα της πόλης κατά τη διάρκεια της πολιορκίας. Ξεχωρίζει ο ανάγλυφος χάρτης της τελευταίας πολιορκίας του Μεσολογγίου.

Ανάμεσα στ' άρματα και τ' ασημικά του ένδοξου παρελθόντος, κυριαρχεί η πρωτότυπη έκδοση του «Ύμνου εις την Ελευθερία» του Διονύσιου Σολωμού. Στην αίθουσα του παλιού Δημοτικού Συμβουλίου, οι προσωπογραφίες των Δημάρχων της περιόδου 1857–1978, μέσω των καμβάδων των Μεσολογγιτών ζωγράφων Γεράσιμου και Γιάννη Κασόλα. Μπροστά τους, εκτίθενται παραδοσιακές φορεσιές σε γυάλινες βιτρίνες, περιτριγυρισμένες από προσωπικότητες της τέχνης και της πολιτικής.

Στη σκάλα προς τον πρώτο όροφο, μια ολόκληρη πινακοθήκη Ηρώων. Οι Ρήγας Φεραίος, Μάρκος Μπότσαρης, Αλέξανδρος Υψηλάντης, Αθανάσιος Διάκος, Παπαφλέσσας, Οδυσσέας Ανδρούτσος, Δημήτρης Μακρής, μας κοιτούν αγέρωχοι.

Το εμβληματικό έργο του Ευγένιου Ντελακρουά «Η Ελλάδα μέσα από τα ερείπια του Μεσολογγίου», αντίγραφο σε μουσαμά, καθορίζει τα συναισθήματά μας. Στο τέλος της ανοδικής διαδρομής, η επική μάχη της Κλείσοβας του Ανδρέα Σακκαλή δίνει τον τόνο.

Στον όροφο του Μουσείου, φιλοξενούνται σπουδαία έργα τέχνης για την Ελληνική Επανάσταση. Ο πίνακας της Εξόδου, πιστό αντίγραφο του πρωτότυπου έργου του Θεόδωρου Βρυζάκη φιλοτεχνημένο από τον Άγγελο Κασόλα, είναι το πλέον εμβληματικό έργο. Δεξιά και αριστερά αυτού, ο Επίσκοπος Άρτας και Μεσολογγίου Πορφύριος και ο Επίσκοπος Ιωσήφ Ρωγών.

Έπονται τα έργα της «Άμυνας του Μεσολογγίου» και της «Επίθεσης του Ιμπραήμ», έως ότου προσεγγίζουμε με δέος τον αυθεντικό πίνακα του de Lansac «Αυτοθυσία». Ενσαρκώνει με μοναδικό τρόπο την υπέρβαση των ανθρώπινων ορίων για την αξία της ελευθερίας. Η ελαιογραφία του στρατηγού Ιωάννη Ράγκου και ο πίνακας του Ιωάννη Ραζηκότσικα, συνοδεύουν δεξιά και αριστερά το αριστούργημα του de Lansac.

Σε μία εκ των αιθουσών του ορόφου η Ιστορία καθίσταται Βίωμα, αφού δεσπόζει η Ιερή μας Εικόνα, εκείνη που συνοδεύει κάθε χρόνο την πένθιμη πομπή το Σάββατο του Λαζάρου. Μαζί της ανεκτίμητα ιστορικά κειμήλια, καριοφίλια και γιαταγάνια, καθώς και το Ιερό μας Δισκοπότηρο.

Στο τέλος του ορόφου, το Γραφείο Δημάρχου συντίθενται από σκαλιστά έπιπλα του 1935, μετάλλια, επαίνους και το υπέροχο γλυπτό της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων που ανακήρυξε το Μεσολόγγι Πρωταθλήτρια Πόλη. Μαζί τους το πρωτότυπο διάταγμα ανακήρυξης του Μεσολογγίου ως Ιερά Πόλη. Στην είσοδο, τμήμα από το χειροκίνητο πιεστήριο των «Ελληνικών Χρονικών» του Ιάκωβου Μάγερ.

Μουσείο Αλιείας Αιτωλικού

Ένας ανεπανάληπτος θησαυρός εκθεμάτων μέσω των οποίων έρχονται στο φως τα μυστικά της Λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου-Αιτωλικού και η συναρπαστική ζωή των ψαράδων της, εκτίθενται στο Μουσείο Αλιείας Αιτωλικού που εγκαινιάστηκε το 2024.

Φιλοξενεί εξαιρετικές φωτογραφίες της πλούσιας ζωής του σημαντικού μας οικοσυστήματος. Του βυθού, της ιχθυοπανίδας και της χλωρίδας της λιμνοθάλασσας, των ψαριών και της σημαντικής αποικίας των ιππόκαμπων, δωρεά του Πολιτιστικού & Μορφωτικού Συλλόγου «Το Αιτωλικό» και του Λάμπρου Χαρέλου.

Πρόκειται για ένα μικρό θησαυρό αποτύπωσης της ιστορίας και της παράδοσης του ψαρέματος. Στις αίθουσές του Μουσείου αναδεικνύονται μνήμες αλλοτινών εποχών, όχι μακρινών, μέσω των παραδοσιακών εργαλείων του ψαρέματος, όπως δίχτυα, γαϊτες και καΐκια, καθώς και χρηστικά αντικείμενα των ψαράδων της περιοχής.

Το 2020, το «Ψάρεμα με σταφνοκάρι στο Αιτωλικό» εγγράφτηκε στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας. Ακολούθησε δύο χρόνια μετά η «Παραδοσιακή Αλιεία Εθνικού Πάρκου Λιμνοθαλασσών Μεσολογγίου-Αιτωλικού», με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού.

Η δημιουργία του Μουσείου Αλιείας στην καρδιά της Λιμνοθάλασσας στο Αιτωλικό, έρχεται να προσδώσει υλικό κύρος και βαρύτητα στις αποφάσεις αυτές.

*** Ροδάνθη Φλώρου**
Πρόεδρος της Βυρωνικής Εταιρείας
Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου-Ερευνητικού Κέντρου
και Μουσείου για τον Λόρδο Βύρωνα και τον Φιλελληνισμό

ΓΝΩΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΒΥΡΩΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΛΟΡΔΟ ΒΥΡΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟ

«Όταν του ηλιοβασιλεμού
χυτή πλατειά η πορφύρα/
στη λιμνοθάλασσα, πλατειά
την κάνει ζωγραφιά/
η ζωγραφιά βαστάει σαν κάτι
από την δική σου κλήρα/
κι' από την αιμοστάλαχτη
του στίχου σου ομορφιά.»
έγραφε ο Κωστής Παλαμάς,
στην επέτειο των εκατό χρόνων
από τον θάνατο του Λόρδου Βύρωνα,
το 1924.

Σε αυτόν τον ιερό, αιματοβαμμένο τόπο της Εξόδου των Ελεύθερων Πολιορκημένων και δίπλα στην ρηχή πλατιά λιμνοθάλασσα επέλεξε η Βυρωνική Εταιρεία Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου να ιδρυθεί το 1991 με σκοπό να αναπτύξει, εντός και εκτός Ελλάδος, δραστηριότητες που αφορούν στον ποιητή και λαμπρό φιλέλληνα Λόρδο Βύρωνα και στον Φιλελληνισμό.

Στο έργο της Εταιρείας η φιλελληνική δράση προσεγγίζεται διαχρονικά εστιάζοντας τόσο στη συμβολή της, ως σωτήρια δύναμη κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, όσο και στη σημερινή της έκφραση, που προβάλλει με συνέπεια τους θεμελιώδεις δεσμούς που ενώνουν τον ελληνικό και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Η Βυρωνική Εταιρεία, χτίζοντας γέφυρες επικοινωνίας και συνεργασίας με την διεθνή πανεπιστημιακή κοινότητα, υπηρετεί τον Βυρωνισμό ως διαχρονική αξία, σηματοδοτώντας με τρόπο γόνιμο και καρποφόρο τη σχέση του σύγχρονου ανθρώπου με το παρελθόν αλλά και την συνδρομή του παρόντος στο παρελθόν. Ενεργό μέλος της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Βυρωνικών Εταιρειών, την οποία στελεχώνουν άλλα σαράντα μέλη – Βυρωνικές Εταιρείες, που εδρεύουν σε κράτη όλου του κόσμου – πρωταγωνιστεί σταθερά στη διάδοση του Βυρωνισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Επίτιμος Πρόεδρος της Βυρωνικής Εταιρείας Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου είναι ο Κόμης Λύττον (The Earl of Lytton) απευθείας απόγονος του Λόρδου Βύρωνα, από την θυγατέρα του Άντα (Ada Lovelace).

Το 2001 η Βυρωνική Εταιρεία ιδρύει στο Μεσολόγγι το μοναδικό στην Ελλάδα *«Διεθνές Κέντρο Έρευνας και Μελέτης για τον λόρδο Βύρωνα και τον Φιλελληνισμό»* και το 2021 ιδρύει επίσης το «Μουσείο για τον Λόρδο Βύρωνα και τον Φιλελληνισμό». Η Εταιρεία στεγάζεται στο Βυρώνειο κτήριο, το οποίο της έχει παραχωρήσει ο Δήμος Μεσολογγίου, κατόπιν απόφασης του Δημοτικού Συμβουλίου. Πρόκειται για έναν ξεχωριστό χώρο με ιδιαίτερες ιστορικές αναφορές καθώς το οικοδόμημα αποτελεί ρέπλικα της οικίας Χρήστου Καψάλη, όπου φιλοξενήθηκε ο Λόρδος Βύρωνας κατά την παραμονή του στο Μεσολόγγι το 1824 και όπου άφησε την τελευταία του πνοή. Από τα παράθυρά του έχει κανείς τη δυνατότητα να αντικρίσει την απαράμιλλη και αγνή ομορφιά της μεσολογγίτικης λιμνοθάλασσας και να απολαύσει τη θέα, την ίδια στιγμή που θα ξεφυλλίζει ένα από τα βιβλία της εμπεριστατωμένης, πρότυπης λογοτεχνικής και ιστορικής βιβλιοθήκης της Εταιρείας, η οποία συγκεντρώνει ένα πολύτιμο «σώμα» 3.000 και πλέον βιβλίων για τον Λόρδο Βύρωνα, τον Ρομαντισμό και το Φιλελληνικό κίνημα του 19ου αιώνα. Η Βιβλιοθήκη, που συνεχώς εμπλουτίζεται και ανανεώνεται, είναι στη διάθεση μαθητών, σπουδαστών και επιστημόνων από την Ελλάδα και από όλο τον κόσμο, όχι μόνο για να εμπλουτίσουν την επιστημονική τους γνώση ή για να υλοποιήσουν τις επιστημονικές τους εργασίες αλλά και για την καλλιέργεια της σφαιρικής, της ανθρωπιστικής τους παιδείας.

Στον χώρο αυτό και στο πλαίσιο του έργου της Βυρωνικής Εταιρείας της Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου, κάθε χρόνο τον Μάιο, διοργανώνονται διεθνή φοιτητικά Βυρωνικά συνέδρια, αγγλικής φιλολογίας και ιστορίας με τη συμμετοχή πανεπιστημιακών καθηγητών, φιλολόγων και βυρωνιστών ανά τον κόσμο, οι οποίοι συναντιούνται κάτω από την στέγη του Κέντρου και ανταλλάσσουν ιδέες, απόψεις και πολύτιμα πορίσματα, απόρροια των επίπονων ερευνών τους. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των συνεδρίων, εκτός του ακαδημαϊκού προγράμματος, πραγματοποιούνται επισκέψεις των συνέδρων σε αρχαιολογικούς και ιστορικούς χώρους από επαγγελματίες

Lord Byron in Greece

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ ΜΠΑΪΡΟΝ
BYRON'S WAR
"Though like a demon of the night
He passed, and vanished
from my sight,
His aspect and his air
impressed
A troubled memory
on my breast"
"Σαν δαιμονικό κι αν ήλθε
Μεσ' στη νύχτα, στο σκοτάδι
Κι αν το πήραν οι ανέμοι
Μες στη βία τους την τρελλή
Μες΄στη μνήμη μου έχω πάντα
Τη μορφή του. Κι η ψυχή μου
Τη δικιά του κρύβει εικόνα,
Μιαν εικόνα του θολή"
Lord Byron, The Giaour A Fragment of a Turkish Tale
απόδοση: Λευτέρης Κ. Δροσίνος

“I want a hero:
an uncommon want,
When every year and month
sends forth a new one,
Till, after cloying the gazettes with cant,
The age discovers he is not the true one;”
«Θέλω έναν ήρωα. Μα το λέω, κάτι ασυνήθιστο ζητώ.
Τι, ο κάθε χρόνος και ο κάθε μήνας έναν προβάλλουνε στο κοινό
ωσότου, αφού οι εφημερίδες με χίλια εγκώμια των επαινούν
έρχεται ο χρόνος και τον γυμνώνει σαν όχι αληθινό»
...ΚΑΙ ΣΕ
ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΟΥΣ ΗΡΩΕΣ
...AND IMAGINARY HEROES

ξεναγούς και καθηγητές, που προβάλλουν την Αρχαία και Νεοελληνική ιστορία της Ελλάδος. Μέχρι σήμερα η Εταιρεία έχει διοργανώσει δέκα οκτώ (18) διεθνή Βυρωνικά συνέδρια φέρνοντας στην Ελλάδα πάνω από 2.000 καθηγητές και φοιτητές. Τα διεθνή αυτά συνέδρια αποτελούν για τους διοργανωτές μια υπέροχη αφορμή φιλοξενίας, μια αφορμή για ένα ταξίδι γνώσης και απόλαυσης του βυρωνικού πνεύματος, δημιουργώντας ταυτόχρονα ακόμη περισσότερους φιλέλληνες, ακόμη περισσότερους ευαίσθητους, ρομαντικούς ανθρωπιστές, όπως ακριβώς ήταν ο Λόρδος Βύρωνας.

Το «Κέντρο έρευνας και μελέτης» επιπλέον διατηρεί και μια διαρκή συνομιλία, μια πολιτιστική επικοινωνία με τον τοπικό πληθυσμό. Διοργανώνει διαρκώς σεμινάρια, συναυλίες και διαλέξεις για την ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά του Μεσολογγίου και της Ελλάδας γενικότερα. Αγκαλιάζει σε κάθε ευκαιρία τις παραστατικές και εικαστικές τέχνες, παρουσιάζοντας θεατρικές και μουσικές παραστάσεις, ζωγραφικές και φωτογραφικές εκθέσεις με θέματα που αντλούνται τόσο από τη μορφή του Λόρδου Βύρωνα όσο και από την ελληνική ιστορία ως αστείρευτη πηγή έμπνευσης. Παράλληλα, με πολιτιστικές εκδρομές και τη διοργάνωση πολιτιστικών αποστολών, με ανταλλαγές μαθητών και πολιτών από και προς την Αγγλία, το «Κέντρο έρευνας και μελέτης» σταθερά αναγνωρίζει την αξία της επαφής με άλλους πολιτιστικούς χώρους και τόπους. Επίσης έχει επιμεληθεί και εκδώσει σε τρεις γλώσσες (Ελληνικά, Αγγλικά, Γαλλικά) έναν πολύτιμο και χρήσιμο ιστορικό οδηγό για τα *Μνημεία του Κήπου των Ηρώων*, όπου είναι ενταφιασμένα τα οστά των αγωνιστών από τις πολιορκίες και την ηρωική Έξοδο.

Η Εταιρεία μας, σε συνεργασία με την Ελληνική Εθνολογική Εταιρεία Ελλάδος – Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, έχει αποκτήσει την συλλογή «Ελληνική Επανάσταση & Ευρωπαϊκός Φιλελληνισμός» που εκτίθεται στον χώρο του Ερευνητικού Κέντρου/Βιβλιοθήκη με υλικό από εκατό πίνακες Φιλελληνικών Χαρακτικών του 19ου Αιώνα και συνοδευτικό επεξηγηματικό Κατάλογο της Έκθεσης. Διαθέτει επίσης στο αρχείο της «Το Ναυτικό στον Αγώνα του 1821» με υλικό από τις Συλλογές και το Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου δίνοντας έμφαση μεταξύ άλλων στη συμβολή του Ναυτικού στη Β' Πολιορκία του Μεσολογγίου, μέσα από τις έγγραφες πηγές του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου καθώς και στην κατάσταση των Πολιορκημένων, όπως αποτυπώνεται σε επιστολές που φυλάσσονται στο Αρχείο Ιστορικών Εγγραφών της Ι.Ε.Ε.Ε.

Σημαντική, τέλος, είναι η διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων με θέμα την Ελληνική Επανάσταση και τον Ευρωπαϊκό Φιλελληνισμό, τον Μάρκο Μπότσαρη και τον Βύρωνα. Τα προγράμματα «Διαδρομές στην Αιτωλία των μύθων και της Ιστορίας με συνοδοιπόρο τον λόρδο Βύρωνα» σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας & Λευκάδας, «Ωδή στην Ελευθερία, 200 Χρόνια από την ηρωική Έξοδο (1826–2026)», «Ο δικός μου Ήρωας είναι...» και «Ο Κήπος των Ηρώων: Ανακαλύπτοντας το Μεσολόγγι μέσα από την Ιστορία του» απευθύνονται προς τους μαθητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Τον Ιούνιο του 2021 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια του νεοσύστατου Μουσείου για τον Λόρδο Βύρωνα και τον Φιλελληνισμό της Βυρωνικής Εταιρείας Μεσολογγίου, αποτέλεσμα της πολύχρονης γόνιμης συνεργασίας της Βυρωνικής Εταιρείας Ι. Π. Μεσολογγίου και της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος – Εθνικό

Ιστορικό Μουσείο. Στις 19 Απριλίου 2024, στην επέτειο των 200 χρόνων από τον θάνατο του ποιητή, εγκαινιάστηκε από την υπουργό Πολιτισμού, Δρ Λίνα Μενδώνη, η μόνιμη έκθεση «Μπάιρον και Ελλάδα» στο Μεσολόγγι και ανακηρύχθηκε το 2024 σε «Έτος Λόρδου Βύρωνα». Το Μουσείο είναι αφιερωμένο στον Λόρδο Βύρωνα, στην Ελληνική Επανάσταση και στο φιλελληνικό κίνημα.

Τον επισκέπτη υποδέχεται ένα χρονολόγιο με τους κυριότερους σταθμούς στη ζωή και στο έργο του ποιητή. Η πρώτη ενότητα εστιάζει στα παιδικά και νεανικά του χρόνια, στη ζωή στην Αγγλία και στο πρώτο ταξίδι του στην Ελλάδα, σε πρόσωπα που συνάντησε και τόπους που επισκέφθηκε.

Η δεύτερη ενότητα εστιάζει στη μετέπειτα σύνδεσή του με το ευρωπαϊκό φιλελληνικό κίνημα, στις σχέσεις του με το Φιλελληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου, στον ερχομό και στην παραμονή του στην επαναστατημένη Ελλάδα μέχρι τον θάνατό του. Στην ίδια ενότητα γίνονται εκτενείς αναφορές στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού φιλελληνικού κινήματος και σε κομβικά γεγονότα της Επανάστασης που επηρέασαν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη υπέρ του Αγώνα των Ελλήνων, όπως η Έξοδος του Μεσολογγίου.

Η τρίτη ενότητα είναι αφιερωμένη στην επιρροή της ποίησης του Βύρωνα στο ευρύτερο κίνημα του ρομαντισμού και στους φανταστικούς χαρακτήρες που δημιούργησε και με τους οποίους ταυτίστηκε. Παρουσιάζονται έργα του με αναφορές στη σύγχρονή του Ελλάδα που επέδρασαν στην ενίσχυση του φιλελληνικού αισθήματος στην Ευρώπη αλλά και ο εξοπλισμός που ο ίδιος έφερε μαζί του στην επαναστατημένη Ελλάδα με την πρόθεση να πολεμήσει και να δοξαστεί στο πεδίο της μάχης.

Η τέταρτη ενότητα είναι αφιερωμένη στη μνήμη του λόρδου Βύρωνα· στην επιρροή που άσκησε στις διακοσμητικές και στις εικαστικές τέχνες και στους εορτασμούς που πραγματοποιήθηκαν σε Αθήνα και Μεσολόγγι στην εκατονταετηρίδα από τον θάνατό του.

Την έκθεση συμπληρώνει μια τρισδιάστατη εικονική περιήγηση του Μουσείου και της Βιβλιοθήκης/Κέντρου, η οποία δημιουργήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού στο πλαίσιο του επετειακού Έτους Λόρδου Βύρωνα.

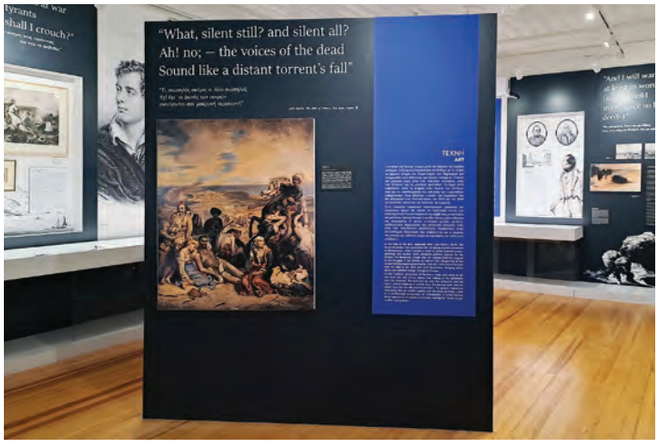
Η έμπνευσή μας... ο ποιητής και φιλέλληνας

Ο Άγγλος ρομαντικός ποιητής και λαμπρός φιλέλληνας George Gordon έκτος Λόρδος Byron, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, γεννήθηκε στις 22 Ιανουαρίου 1788 στο Λονδίνο και άφησε την τελευταία του πνοή στο Μεσολόγγι στις 19 Απριλίου 1824, λίγους μήνες μετά τα 36α γενέθλιά του. Ο Μπάιρον (γνωστός ως Βύρωνας στην Ελλάδα) είναι μια ιδιαίτερη μορφή ενός ποιητή που άφησε την πέννα του για να πάρει το ξίφος πιστεύοντας στον προτρεπτικό σκοπό της Αριστοτελικής ηθικής, ότι για να είναι κάποιος γενναίος πρέπει να δρα γενναία. Αυτή η μορφή δράσης είναι αυτή, που ο Βύρων είχε ονομάσει στην Ιταλία «η καθ' αυτό ποίηση της πολιτικής».

Φλογερός υποστηρικτής της ιδέας της απελευθέρωσης των Ελλήνων ο Μπάιρον την εξέφρασε στα κείμενά του ήδη από την πρώτο ταξίδι του στην Ελλάδα το 1809-1811 και το έκανε πράξη με το δεύτερο και τελευταίο του ταξίδι στην ήδη επαναστατημένη χώρα το 1823, ενώ από τον Μάιο του ιδίου έτους έγινε μέλος του Φιλελληνικού Κομιτάτου του Λονδίνου.

Το Μεσολόγγι έγινε η πόλη του πιο λαμπρού φιλέλληνα, του οποίου το λογοτεχνικό μέγεθος και η προσωπικότητα ξεπέρασαν τα όρια της χώρας του και έγινε ο ποιητής ίνδαλμα του 19ου αιώνα. Τον Ιανουάριο του 1824, το ζωντανό αυτό σύμβολο του Ρομαντισμού, έρχεται στο

Μεσολόγγι ως εκπρόσωπος του φιλελληνικού κομιτάτου του Λονδίνου. Για σχεδόν εκατό ημέρες επιλέγει να ζει σαν στρατιώτης προκειμένου να συνδράμει έμπρακτα τους Έλληνες στον αγώνα της ανεξαρτησίας. Στρατευμένος στην υπεράσπιση των ιδανικών του αφήνει την τελευταία του πνοή στις 19 Απριλίου, μετά από δέκα οδυνηρές ημέρες πυρετού, ταυτίζοντας το πεπρωμένο του με εκείνο της πολιορκημένης πόλης. Ο στερνός του λόγος είναι για την Ελλάδα: «Της έδωσα το χρόνο μου, την περιουσία μου, την υγεία μου – και τώρα της δίνω και τη ζωή μου».

Ο πρόωρος θάνατός του έχει τόσο μεγάλη απήχηση διεθνώς, ώστε ακόμα και νεκρός ο Βύρωνας αφυπνίζει συνειδήσεις και νοηματοδοτεί το φιλελληνικό κίνημα στον δυτικό κόσμο. Ο σοφός της Βαϊμάρης, ο μεγάλος Johann Wolfgang Von Goethe, σε μια σκηνή του Φάουστ Β' τοποθετεί τον Ευφορίωνα, τον ήρωα που εκπροσωπεί το πνεύμα της ανδρείας και της λευτεριάς, να φωνάζει με έξαψη στο Μεσολόγγι: «Πάντα ψηλότερα να ανεβαίνω! Πάντα μακρύτερα να κοιτάζω!» Αποθεώνει έτσι τον Λόρδο Βύρωνα για τη θυσία του στο Μεσολόγγι, το οποίο υψώνει σε ιδεώδη και αιώνιο βωμό ανδρείας και αυτοθυσίας.

Ο Φιλελληνισμός υπήρξε χωρίς αμφιβολία ένα από τα σημαντικότερα στηρίγματα του αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ποικίλοι παράγοντες συνέβαλαν ασφαλώς στη διαμόρφωση και ανάπτυξή του. Η ιστορική έρευνα ωστόσο έδειξε ότι η ανυπέρβλητη θυσία του Μεσολογγίου, που κατέστησε το όνομά του συνώνυμο της ελευθερίας, έδωσε νέα ορμή στην φιλελληνική κίνηση, την οδήγησε στο απόγειό της και της επέτρεψε να συμπαρασύρει στο ρεύμα της τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους.

Το Ερευνητικό Κέντρο και Μουσείο για τον Λόρδο Βύρωνα και τον Φιλελληνισμό, υπηρετεί τον Βυρωνισμό, αναμοχλεύει την ιστορία, υπενθυμίζει τα ηρωικά πρόσωπα και το Φιλελληνικό κίνημα αλλά και αναδεικνύει την αδιάλειπτη προσπάθειά μας να συνάψουμε αλλά και να διατηρήσουμε άρρηκτους δεσμούς με τις αξίες του παρελθόντος. Δημιουργήθηκε μέσα από την αυθεντική αγάπη και την ειλικρινή διάθεση της προσφοράς στον πολιτισμό και την ιστορία. Χτίστηκε μέρα με τη μέρα, βήμα-βήμα, έχοντας ως «διάδημα» την «λαμπερή» ταυτότητα του εθελοντισμού, βρίσκοντας στην πορεία του υποστηρικτές και αρωγούς ανεκτίμητους και πολύτιμους στην Ελλάδα και το Εξωτερικό.

* Τιμητικές Διακρίσεις:

Ι) Η Πρόεδρος Ροδάνθη Φλώρου ψυχή δημιουργίας όλων των ανωτέρω, το 2025 τιμήθηκε με την ανώτερη διάκριση, MBE, (Honorary Member of The Most Excellent Order of the British Empire), από την Αυτού Μεγαλειότητα τον Βασιλέα Κάρολο Γ' ως αναγνώριση της πολύχρονης συμβολής της στις ελληνοβρετανικές σχέσεις στον τομέα του πολιτισμού.

ΙΙ) Το 2010 τιμήθηκε για το Έργο της, με το Χρυσό Μετάλλιο, την ανώτερη διάκριση από τον Δήμο Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου κατόπιν ομόφωνης απόφασης του Δημοτικού Συμβουλίου, με αύξοντα αριθμό 35/2010.

"From my youth upwards
My Spirit walked not
with the souls of men
Nor looked upon the earth with human eyes;"
"Από τη νιότη μου κι εφεξής
Το Πνεύμα μου εξημμένο πετούσε·
δεν συμβαδίζε με των κοινών ανθρώπων τις δειλές ψυχές
ούτε χαμπάρεπε τη γη σαν τους λοιπούς ανθρώπους"
ANAMEΣΑ
ΣΕ ΑΝΘΡΩ
AMONG PEOPL

Νίκος Κορδόσης
Δικηγόρος «παρ' Αρείω Πάγω»
Ιδρυτής και Διευθύνων Σύμβουλος του Κοινωφελούς
Ιδιωτικού Πολιτιστικού Οργανισμού «Διέξοδος»

το ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ «ΔΙΕΞΟΔΟΣ» και η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ της ΜΝΗΜΗΣ

Στο ιστορικό κέντρο της Ιερής Πόλης του κόσμου, το Μεσολόγγι, αυτής της πολύπαθης και αγιασμένης πολιτείας του νερού, ανάμεσα σε αρχοντικά που φέρουν ακόμη τα ίχνη της Επανάστασης και σε δρόμους που περπάτησαν μορφές της νεότερης ελληνικής ιστορίας, στέκει ένα πέτρινο ανώγειο σπίτι. Ένα από τα ελάχιστα προεπαναστατικά κτίσματα που διασώθηκαν από τον Μεγάλο Χαλασμό.

Κατάλογος πεσόντων
της Φρουράς της Εξόδου του Μεσολογγίου
Ιστορικό Μουσείο «Διέξοδος»

Εκεί γεννήθηκε το 1798 ο Αθανάσιος Ραζή-Κότσικας, ο εκλεγμένος Αρχηγός των Εντοπίων Δυνάμεων κατά την ηρωική Έξοδο του 1826. Σήμερα, το ίδιο σπίτι στεγάζει το Ιστορικό Μουσείο «Διέξοδος» – έναν ζωντανό οργανισμό μνήμης, που δεν περιορίζεται στη διαφύλαξη αντικειμένων, αλλά μετατρέπει την Ιστορία σε εμπειρία και συνείδηση.

Η «Διέξοδος» δεν δημιουργήθηκε ως απλή μουσειακή δομή· προέκυψε από μια πράξη ευθύνης απέναντι στην ιστορία και τον τόπο.

Ήταν το 1998 όταν στο κτίριο του Ραζή-Κότσικα, που δεν είχε χαρακτηριστεί καν διατηρητέο, τοποθετήθηκε μια πινακίδα με την ένδειξη «πωλείται». Εκείνη την εποχή το Μεσολόγγι έχανε την παλιά του φυσιογνωμία, άλλαζε όψη. Η πληθώρα των τότε φοιτητών οδηγούσε στη σκέψη ανέγερσης πολυκατοικιών για στέγασή τους ή, στην καλύτερη περίπτωση, στην μετατροπή παλιών κτισμάτων σε καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος. Εάν αυτή θα ήταν τύχη και του συγκεκριμένου κτιρίου, θα χανόταν παντελώς και ο ιστορικός του χαρακτήρας. Έτσι η αγορά του δεν ήτανε επένδυση. Ήταν επιλογή και στάση ζωής απέναντι στην ιστορία και τον πολιτισμό.

Η αποκατάσταση έγινε με απόλυτο σεβασμό στα αυθεντικά αρχιτεκτονικά στοιχεία, διατηρώντας τα υπέρθυρα, την πέτρα, τα σιδερένια φουρούσια των εξωστών και τη δομή του ανώγειου χώρου. Αφού ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση, το κτήριο παραδόθηκε στην κοινωνία της πόλης και της περιοχής ως Κέντρο Λόγου και Τέχνης με την επωνυμία «Διέξοδος». Ως μια Εστία Πολιτισμού, ως ένα ζωντανό Ιστορικό Μουσείο στην καρδιά του τόπου που ενέπνευσε τον Διονύσιο Σολωμό να γράψει τον «Ύμνο στην Ελευθερία». Έκτοτε η «Διέξοδος» λειτουργεί ως ένας πολυδύναμος Πολιτιστικός Οργανισμός, στους χώρους του οποίου μπαίνει ο κόσμος, και κυρίως οι νέοι, όχι σαν παθητικός θεατής αλλά σαν συμμέτοχος μιας ολόκληρης καλλιτεχνικής διεργασίας. Ένας χώρος πολιτισμού όπου οι άνθρωποι που δεν αρκούνται στην καθημερινότητα βρίσκουν πραγματική διέξοδο, οι καλλιτέχνες τον ιδανικό χώρο για να εκθέτουν τα έργα τους, να χαρίζουν την απόλαυση της μουσικής τους και οι άνθρωποι του πνεύματος για να εκφράζουν τις ιδέες, τις γνώσεις και το απόσταγμα των σκέψεών τους.

Η σημασία της στέγασης της «Διεξόδου» στο πατρογονικό σπίτι του Ραζή-Κότσικα δεν είναι μόνο συμβολική· είναι ουσιαστική. Ο Αθανάσιος Ραζή-Κότσικας υπήρξε από τις πλέον καθοριστικές μορφές της Επανάστασης στο Μεσολόγγι και ταυτόχρονα μία από τις πλέον αδικημένες από την επίσημη ιστοριογραφία.

Γεννημένος σε αρχοντική οικογένεια κεφαλλονίτικης καταγωγής, μορφώθηκε στην Παλαμαία Ακαδημία και διακρίθηκε από νεαρή ηλικία για την οξυδέρκεια, την ευρυμάθεια και τη διορατικότητά του. Όταν η Επανάσταση ξέσπασε την Άνοιξη του 1821, σε ηλικία μόλις είκοσι τριών ετών συμμετείχε στις αποφάσεις των προκρίτων του Μεσολογγίου. Η απόφαση για συμμετοχή στον Αγώνα δεν ελήφθη επιπόλαια. Συζητήθηκαν τα οικονομικά, η προμήθεια όπλων, η οχύρωση της πόλης, η στρατιωτική οργάνωση.

Οι ίδιοι οι πρόκριτοι θα χρηματοδοτούσαν τον Αγώνα. Οι κάτοικοι, άνδρες, γυναίκες και παιδιά, θα κατασκεύαζαν τα οχυρωματικά έργα. Και για την οργάνωση των ενόπλων εξελέγη ο Ραζή-Κότσικας. Όχι ως επιβαλλόμενος αρχηγός, αλλά ως πρόσωπο εμπιστοσύνης. Ένας ηγέτης που δεν διέταζε· υπεδείκνυε και έπειθε.

Υπό τη δική του φροντίδα υψώθηκε μέσα σε δύο μήνες το περίφημο «λασποτείχι». Παρά τις ειρωνείες που δέχθηκε από φιλέλληνες συνοδούς του Μαυροκορδάτου, το οχυρωματικό έργο αποδείχθηκε καθοριστικό για την άμυνα της πόλης. Παράλληλα, ο Ραζή-Κότσικας αντιλήφθηκε ότι το «κλειδί» της λιμνοθάλασσας ήταν τα νη-

ΦΡΟΥΡΑ
ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1826

ΠΕΣΟΝΤΕΣ

Ι. Ρογκόν Άρμενος
Π. Βάρβης ιερεύς
Π. Άγγελόπουλος ιερ.
Γ. Μανωλιός
Πορ. Ιερομόναχος
Άνανίας ιερεύς
Τε ράκης ιερεύς
Παπαθωμάς

ΜΕΣΟΛΙΤΙΤΑΙ
σπάθια και
πυροβόλια και

Άθ. Ραζηκωτσιώτης
Ε. Α. Καλογερός
Ζαντάκος ὁ Χρόνος
Α. Καραπαθῆς
Χ. Καρᾶλης
Ἰω. Φαράντος
Γεωρ. Φαραντος
Σταμ. Φαραντος
Π. Φαράντος
Ἀλ. Ταμπακάκης
Δ καὶ Π. Ρούτσι
ἀδελφοὶ Λάτσαι
Ἰω. Μαμμάλης
Π. Ι. καὶ Γ. Χρυσικοὶ
Δ. Παπανδρεόπουλ.
Γ. Παπανδρεόπουλ.
ἀδελφοὶ Ἰωάννη.
Κ. Ταρχάνης
Ἀντ. Λιακατσόπης
Σερ. Ηαπᾶς ἔγγ.
Δημήτριος Ραζῆς
Ἀπόστολος Ραζῆς
Ἰω. Ραζῆς
Σπύρος Α. Ραζῆς
Γεωγάκης Ραζῆς
Σπύρος Γ. Ραζῆς
Γεώργάκης Ραζῆς
Ἀθανάσιος Ραζῆς
Σ. Κ. Ραζῆς
Ν. Λιμπερόπης
Κων. Τζαβέλας
Ι. Σέλτσος
Π. Πιπεριάτσος
Τασ. Κυριακάτσος
Ἰ. Μακρονάλης
Τ. Κουτσιμπάνης
Ἀδελφοὶ Τσόνη
Π. Μαλακάσης
Α. Μαλακάσης
Ἀθ. Κουτσοφλάκας
Μ. Κουτσοφλάκας
Β. Φωκάκης
Π. Βενδημάκης
Μ. Μιτσιάκης
Δ. Σπάικος
Μ. Κοντοπόκος
Β. Χονδρόμπρος
Μ. Κατσιβέλλης
Μαγκλῆς
Π. Καμπόκος
Γ. Παλούκης
Η. Ἀποστολάκης
Σ. Ἀποστολάκης
Σ. Φωτινός
Γεωρ. Κυπουρής
Σπυρ. Πετιμεζάκης
Δημ. Πετιμεζάκης
Α. Κ. Σκόρδας
Ἀντ. Μάϊκος
Η. Παντελεόπουλος
Ἀθ. Χανδρινός

Χ. Χαντζιάρης
Δ. Σαμαρτζῆς
Γ. Σαμαρτζῆς
Ἡ. Πουλιανός
Γ. Πανταζῆς
Ε. Κοντοσόπουλος
Τσαντζῆς Θεόδωρος
Ἀν. Γιαννόπουλος
Χ. Γιαννόπουλος
Θ. Μπασιάλης
Σ. Μπασιάλης
Λ. Μπασιάλης
Β. Κοντοσόπουλος
Σ. Πανταζῆς
Δ. Βλαχόπουλος
Σ. Περσιανόπουλος
Α. Ἀποστολόπουλος
Κ. Ραπτοπόπουλος
Ἀνδρ. Ζαφειράκ.
Φραγ. Ζαφειράκ.
Ἰ. Σιδέρης
Α. Καλλιάνθης
Ι. Πολυδέρης
Θ. Πολύτσης
Μ. Λάσκαρης
Ν. Γιαννούλιος
Β. Μανδυλής
Δ. Μπασιάνος
Α. Ηλιαδόπους
Κ. Ζαμπέλιος
Χρ. Μέλιος φθῆς
Κ. Μελισσοφλῆς
Γ. Βλαχογιάννης
Μ. Φωτανδρέας
Ι. Φωτανδρέας
Α. Δημόπης
Ι. Κορτέσης
Βθ. Κερτιώτ.
Χ. Καμπος
Ἀν. Κερτιώτ.
Ἀθ. Κοντοσόπ.
Παπαν. Κοντοσόπ.
Γ. Κοντοσόπ.
Γ. Κωνσταντόπουλ.
Ζ. Λεβίδης
Α. Παναγ. Ἠγαπιδρ.
Σ. Κορδοπατέας
Δ. Κορδοπάτης
Ἀθ. Ταλίας
Ἀλ. Παλαμᾶς
Ἀθ. Παλαμᾶς
Ἀνδρέας Παλαμᾶς
Τ. Ζορζέλης
Μάνδρ. Τσιλιόπ.
Κ. Λιακατσόπ.
Ι. Ρόκος
Γ. Γιαννιαρᾶς
Α. Μπρεκουδάκ.
Γεωργάκης
Θεοδ. Μαρτζόλος
Γ. Κοντιζηγιαννό-
γος τῆς φρουρᾶς
Γαβάλης Κατσινέλης
Γεώρ. Κατσινέλης
Ἀναστ. Κατσινέλης
Χρ. Κατσινέλης
Δ. Κατσινέλης
Παν. Μοσχολιός
Ἰω. Μοσχολιός
Λουκᾶς Σακελ.
Κωνστ. Νασόπουλος
Χρῆστ. Νασόπουλος
Δημ. Σαπουδάκης
Κων. Σαπουδάκης
Ἰω. Σαπουδάκης
Γεώ. Τγλίζος
Κων. Γερακάρης

Ἀθ. Σαπουδάκης
Ν. Ἀνταλῆς
Σ. Βαλσαμόπουλος
Α. Λιόρης
Π. Λιόρης
Ἀνδ. Ἀσημάκόπουλος
Μπ. Δημόπουλος
Ἀθ. Θωμόπουλος
Γ. Σαμαρτζῆς
Στ. Σαμαρτζῆς
Τασ. Κουβάκουλος
Τασ. Φούντας
Γ. Φούντας
Β. Φούντας
Βασ. Σπαπάτσης
Β. Κοντοσόπης
Κ. Παϊδόπης
Ποδ. Τζάντος
Καλ. Λιατσόνης
Γεώρ. Λιατσόνης
Α. Βλαχοπάνος
Κ. Λιβιτσάνος
Ι. Πολυδέρης
Θ. Πολύτσης
Μ. Λάσκαρης
Στ. Σαββέλιος
Πέτρος Παχής
Γ. Φωτεινάτης
Ζαφ. Φωτεινάτης
Κ. Φωτεινάτης
Ζ. Μπαρμπάτης
Π. Μπαρμπάτης
Κ. Μπαρμπάτης
Ν. Τσεκουρόλης
Ι. Ταμάρης
Β. Μακρυπόδ.
Ἀθ. Βαγγέλης
Γ. Βαφόπουλος
Η. Βαφόπουλος
Μητσαντώνης
Γ. Λιβιτσάνης
Η. Χασιώτης
Ἀνδρ. Ζορμπᾶς
Ἀδελφοὶ Ἰωάννη
ἀδελφ. Φραγκουλαίοι
Χρ. Ἀλεξόπουλος
Φραγκάλας
ἀδελφ. Ἀλεξόπουλοι
Χρῆστ. Γιαννιᾶς
Γ. Μπαμπούλας
Γεώρ. Τσιαννίδης
Ἀν. Μπρουσταλῆς
Σπ. Μπουρμπάλης
Ἀνδρ. Ρούσσιας
Σπύρος Ρούσσιας
Χρῆστος Ρούσσιας
Α. Δελησταύρης
Θεοδ. Μπρίζολος
Γ. Κοντιζηγιαννό-
γος τῆς φρουρᾶς
Γαβάλης Κατσινέλης
Γεώρ. Κατσινέλης
Ἀναστ. Κατσινέλης
Χρ. Κατσινέλης
Δ. Κατσινέλης
Παν. Μοσχολιός
Ἰω. Μοσχολιός
Λουκᾶς Σακελ.
Κωνστ. Νασόπουλος
Χρῆστ. Νασόπουλος
Δημ. Σαπουδάκης
Κων. Σαπουδάκης
Ἰω. Σαπουδάκης
Γεώ. Τγλίζος
Κων. Γερακάρης

Τάσο - Φίλιου
Μῆτσος Περάμανος
Παν. Ὀβριοπάτρος
Ἀναστ. Μοῦσας
Κώστας Κημίνος
Κ. μασαχρήστος
Μῆτσος και Χ. Θεο-
δώρανας
Κώστας Τσαγγάρης
Σπυρ. Μπαλέρμπας
Νικ. Μπαλέρμπας
Ἀθ. Μαρμάκας
Ἰω. Μπαρμπᾶς
Ἀβρυλ. Μπαρμπᾶς
Γ. Κωλοτυμπάνης
Θ. Κωλοτυμπάνης
Ἀν. Κωλοτυμπάνης
Μιχ. Σαφακάτος
Χρ. Καφαντζῆς
Ἀλ. Καφαντζῆς
Δ. Καφαντζῆς
Σ. Παπαγεωργίου
Κοντοδήτσος
Ι. Κοντοδήτσος
Βέσσ. Σεπέρης
Π. Λάλας
Μ. Μπαρδούβαλης
Ν. Μπαρδούβαλης
Α. Τριβόλης
Ν. Καλοπαλάρος
Κ. Καλοπαλάρος
Καναλάκια
Σ. Σταλῆς
Σ. Σπάνης
Θ. Μπαρσέκης
Ἀθ. Λεϊμονιᾶς
Π. Χαλιασμένος
Β. Λιάσκος
Σ. Γεωργούλης
Ἀθ. Μπουρδαλάνης
Ν. Μπουρδαλάνης
Ἰω. Μπουρδανιάκ.
Ἰω. Μεσαρτσιάνος
Γ. Σιώκος
Κ. Μπαϊρακτάρης
Π. Βαλσαμοπούλης
Δ. Φούντας
Ι. Φούντας
Κ. Κόρδας
Χαντζῆ Παράσκος
Ἀμ. Μαλακάσης
Γ. Χαλᾶς
Ἰω. Λάζαρος
Γ. Σπάτας
Στ. Μαγκαρίτης
Κ. Μαγκαρίτης
Ἰω. Σκαλτσογιάννης
Ι. Δημελόπουλος
Σ. Στ. Παλιούτζης
Π. Χ. Καρδῆς
Σ. Χ. Καρδῆς
Ι. Σκαμπάτης
Στέφ. Σκαμπάτης
Ι. Βέρρης
Σ. Δημητρούδας
Γ. Τάσσης
Γ. Χρυσάνης
Σ. Βέρρης
Δ. Ἀποστόλου
Σ. Ἀποστόλου
Ν. Μπρεκάκος
Ι. Μπρεκάκος
Ἀθ. Μπρεκάκος
Ἰ. Ταλίας
Κ. Ταλιούρης

Χ. Λίτσης
Στ. Σκουτέρης
Π. Παπαδόπουλ.
Γ. Τσάλας
Κ. Κόβελης
Κ. Τσιμάκης
Γ. Κόρδας
Κ. Τσιμάκης
Σπυρ. Φωτεινός
Π. Παλάμας
Κ. Μπαλάνος
Η. Χαϊνάδες
Π. Παπαδοπούλος
Ι. Παπαδόπουλος
Α. Καραϊσκάκης
Δ. Μήχος
Ι. Μαγλῆς
Ι. Μαρούτσος
Γ. Μόσχος
Χ. Δημητρούδας
Α. Παπαγιάννης
Α. Κουτρούλης
Α. Ἀβάκης
Ν. Ἀβάκης
Α. Πατραΐτ.ης
Γ. Καπετράνος
Δ Μπρουσταλῆς
Γαϊδουράκης
Δ. Σκαλᾶς
Σ. Ἀχείλης
Ταλιαμπουρδῆλης
Α. Βαλσαμοπούλ.
Α. Κορατζοϊάννης
Δ. Κουρδομπάτσης
Σ. Σαρδῆς
Π. Χαλικιᾶς
Δ. Χαλκιᾶς
Βλ. Λιάσκος
Σ. Γεωργούλης
Ἀθ. Μπουρδαλάνης
Ν. Μπουρδανιάκ.
Ἰω. Μπουρδανιάκ.
Ἰω. Μεσαρτσιάνος
Γ. Σιώκος
Κ. Μπαϊρακτάρης
Π. Βαλσαμοπούλ.
Δ. Φούντας
Ι. Φούντας
Κ. Κόρδας
Χαντζῆ Παράσκος
Ἀμ. Μαλακάσης
Γ. Χαλᾶς
Ἰω. Λάζαρος
Γ. Σπάτας
Στ. Μαγκαρίτης
Κ. Μαγκαρίτης
Ἰω. Σκαλτσογιάννης
Ι. Δημελόπουλος
Σ. Στ. Παλιούτζης
Π. Χ. Καρδῆς
Σ. Χ. Καρδῆς
Ι. Σκαμπάτης
Στέφ. Σκαμπάτης
Ι. Βέρρης
Σ. Δημητρούδας
Γ. Τάσσης
Γ. Χρυσάνης
Σ. Βέρρης
Δ. Ἀποστόλου
Σ. Ἀποστόλου
Ν. Μπρεκάκος
Ι. Μπρεκάκος
Ἀθ. Μπρεκάκος
Ἰ. Ταλίας
Κ. Ταλιούρης

Χ. Τσιούρας
Γ. Τσιούρας
Ι. Μαστοντζῆς
Λ. Πάλιος
Η. Τριάντης
Ι. Τριάντης
Σ. Τριάντης
Χ. Τριάντης
Ι. Γαλατσάνος
Ζαφ. Ζάρδης
Γ. Φωτᾶς
Ἀλ. Κατσιώνης
Γ. Χαριτσόπ.
Ἀθ. Τσιούρας
Η. Βενδημάκης
Π. Πλατάνος
Ι. Καψάλης
Η. Μπαφιτσόλας
Χρῆστ. Φορφυρῆς
Κ. Θεοΐδης
Ι. Θεοΐδης
Α. Θεοΐδης
Ν. Πανάγος
Πάνος Χρυσικός
Ἰω. Χρυσικός
Χρ. Μπρεκάλης
Γαϊ. Γ. Σπαρτιώτ.
Στ. Φραγγούλης
Δ. Α. Κορδοπατέας
Ἀθ. Ν. Κατσοφλάκ.
Μ. Γ. Χατζόπους
Δ. Μισκέτος
Α. Γ. Καπουραλιώτ.
Μάν. Κωνσταντίνου
Δ. Μαράτος
Α. Λάντος
Γαϊ. Βρίκος
Δ Βοΐνος
Μ. Γαλάβανος
Η. Βαμβακᾶς
Ε. Χρυσηρῆς
Γ. Χρυσορῆς
Ἰω. Φραγγογιάννης
Δ. Καραμανιάνης
Π. Καραμανιάνης
Η. Ταλίας
Η. Σκουλίκης
Δ. Κατσίβελης
Σ. Κατσίβελης
Ν. Ι. Τσίταλον
Π. Φραγγίλας
Κ. Πέτσας
Κ. Μπογάτσης
Ν. Κίσος
Σ. Κωτσόπουλος
Ἀδ. Καπουρᾶλος
Δ. Μαντζῆς
Π. Μαντζῆρος
Π. Μαφαΐτάκης
Π. Μακαΐτάκης
Γ. Μαφαΐτάκης
Γ. Καμαγιωργάκης
Ἀπ. Καψάνογλ.
Σπ. Λιφαντῆς
Δ. Καψάνογλ.
Ι. Γιαννιάρης
Α. Γόνατσέκης
Α. Γόνατσέκης
Π. Γόνατσέκης
Α. Ντούκας
Α. Α. Τσαπουράκης
Ι. Κυπαπαλάκης
Ι. Γεωργόπουλος
Π. Γεωργιάννης
Δ. Μαφαΐτάκης

ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ Ἐβγενικός

Νομάρχης Πρέβεζας

Συνταγματάρχης Πολίτης

Γιατροσοφίστρια Ἰταλίδ

Δ. Γκόρτσας
Δ. Κογκαΐδης
Δ. Κοντογιάννης
Γ. Ντούζης
Φ. Ντούζης
Γ. Σταρίνος
Α. Σταρίνος
Σ. Κυφρίδης
Ι. Κεχαγιάς
Χ. Κεχαγιάς
Α. Γαβαλιώτης
Π. Ἀναστασέλος
Κ. Κοντογιάννος
Θ. Κυριαζῆς
Π. Παπακαλδ.
Ἀλ. Μαντᾶς
Ἀθ. Μαντᾶς
Βασ. Πάτσης
Γιώτης Γκούνης
Χρῆστος Ἄρτης
Ἀσ. Δρακουλούς
Ἀλ. Δρακογιάννης
Βασ. Ἀθανασίου
Γ. Ἀθανασίου
Ἀσημακούλης
Γεροθεόδωρος
Α. Καρατζιανόπουλος
Μ. Καραγιαννόπουλος
Χ. Καραγιαννόπουλος
Α. Καραγιάννης
Μήτσος Τζίλης
Γιάν. Τσώλης
Ἀντ. Ντουγιαννέρης
Ἀθ. Πετροφίλης
Μήτσος Πετροφίλης
Θ. Πετροφίλης
Γ. Κολόμπας
Χρ. Ραυαΐδης
Μ. Ραυαΐδης
Ι. Μανουσάκ.
Πέτρ. Πολύδορος
Θεοδ. Ταμπάκης
Πέτ. Κοτσιμπάκης
Ν. Κοτσιμπάκης
Μ. Κοτσιμπάκης
Γ. Κοτσιμπάκης
Σ. Κτίστης
Δ. Κτίστης
Ἰωάν. Κτίστης
Δ καὶ Γ. Σταμπαλάκ.
Π. Μπαρμπᾶς
Δ. Μπαϊρακτάρ.
Μανέτσης
Δ. Ἀσήκης
Ἀλ. Ἀσήκης

Σφραγιδόλιθος με χρυσή καδένα
του Αθανασίου Ραζή-Κότσικα, αρχές 19ου αιώνα
Ιστορικό Μουσείο «Διέξοδος»

σάκια που περιέκλειαν το Μεσολόγγι. Τα οχύρωσε με μόνιμες φρουρές και κανονιοφόρες βάρκες, διασφαλίζοντας τον έλεγχο της θαλάσσιας πρόσβασης.

Το νησάκι Βασιλάδι, όταν δέχθηκε επίθεση από 90 πλοία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των συμμάχων της, βρήκε απέναντί του τον Ραζή-Κότσικα με μόλις 50 άνδρες και τέσσερα πυροβόλα. Σε δύο μερόνυχτα αγώνα απέτρεψε την κατάληψή του, ματαιώνοντας τα σχέδια των επιτιθέμενων.

Αντιτάχθηκε σθεναρά σε κάθε υπόνοια παράδοσης της πόλης στην πρώτη πολιορκία, χαρακτηρίζοντας «άτιμο» αυτόν που θα μπορούσε να σκεφθεί κάτι τέτοιο. Η πρώτη πολιορκία έληξε άδοξα για τους Τούρκους. Το Μεσολόγγι «κράτησε» διατηρώντας άσβεστη τη φλόγα της Επανάστασης στη Δυτική Ρούμελη και αυτό δεν οφειλόταν στη στρατιωτική ευφυΐα του Μαυροκορδάτου, αλλά στη διορατικότητα του Αθανασίου Ραζή-Κότσικα και την επιμονή του να είναι το Μεσολόγγι το προπύργιο του Μωριά.

Παρά τις επιτυχίες του, δεν αναζητούσε προσωπική προβολή. Η αντιπαλότητά του με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο – που επιδίωκε την πολιτική και στρατιωτική ηγεμονία – δεν τον οδήγησε σε δημόσια διαμάχη. Η φιλοδοξία του περιοριζόταν στη διατήρηση του ηθικού των συμπολιτών του και στην προστασία των αμάχων.

Η κορύφωση της δράσης του ήρθε τη νύχτα της 10ης Απριλίου 1826. Κατά την προετοιμασία της Εξόδου επέβλεψε την κατασκευή τεσσάρων ξύλινων γεφυρών για την υπέρβαση της τάφρου. Επικεφαλής 500 ενόπλων συμπολιτών του βγήκε απ' τη «Λουνέτα» – την ανατολική ντάπια – προκειμένου να καταλάβει τα εχθρικά αναχώματα της νοτιοανατολικής πλευράς και να ανοίξει δρόμο για τη διέλευση γυναικόπαιδων προς τη θάλασσα. Όμως τον περίμενε ένας τεράστιος όγκος εχθρικού στρατού και δέχθηκε από τους πρώτους το φονικό χτύπημα. Έπεσε και ήταν μόλις είκοσι οκτώ ετών.

Η επίσημη ιστοριογραφία δεν ανέδειξε επαρκώς τη συμβολή του. Ωστόσο, η λαϊκή μούσα του Μεσολογγίου διατήρησε τη μνήμη του: «Παιδιά μ', μας λείπει ο Κότσικας, μας λείπει ο αρχηγός μας». Ο Ραζή-Κότσικας υπήρξε ο αφανής πρωταγωνιστής μιας συλλογικής θυσίας. Η Έξοδος της 10ης Απριλίου, η ομόφωνη και ομόψυχη απόφαση των Μεσολογγιτών να πορευθούν προς τον θάνατο δεν ανήκει σε ένα πρόσωπο. Ανήκει σε μια ολόκληρη πόλη. Και αποτελεί παγκόσμιο «φαινόμενο», γιατί δεν ήταν ηρωισμός μιας στιγμής όπου ο ήρωας ή οι ήρωες βρίσκονται ξαφνικά μπροστά στον κίνδυνο και τον αψηφούν και σκοτώνονται. Ήταν μια θυσία προμελετημένη και προαποφασισμένη επί ένα χρόνο. Κι εκείνος, ο Ραζή-Κότσικας, υπήρξε ο εκφραστής της. «Όλοι μαζί» απέναντι στο «εγώ».

Γι' αυτό και η 10η Απριλίου κάθε χρόνου θα σηματοδοτείται εσαεί ως Ημέρα Μνήμης, Τιμής και Αξιοπρέπειας.

Το πατρογονικό σπίτι του Ραζή-Κότσικα, μετά την απελευθέρωση, επισκευάστηκε με τη συνδρομή Βαυαρών μηχανικών που είχαν συνοδεύσει τον βασιλιά Όθωνα. Στέγασε τις οικογένειες των Ραζή-Κότσικα μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα και στη συνέχεια πέρασε από διάφορες χρήσεις: έγινε ξενοδοχείο, οιναποθήκη, καφενείο, εστιατόριο, γαλατάδικο, φροντιστήριο. Η φθορά του χρόνου όμως και η αδιαφορία της Πολιτείας, που είχε γυρίσει την πλάτη στην τύχη αυτού του ιστορικού σπιτιού, το έφεραν στο χείλος της απώλειας.

Η ίδρυση της «Διεξόδου» απέτρεψε αυτή την εξέλιξη. Η επωνυμία της κάθε άλλο παρά τυχαία είναι. Το δεύτερο συνθετικό της παραπέμπει ευθέως στην Έξοδο. Όμως η «Διέξοδος» δεν αναφέρεται μόνο στο παρελθόν. Προτείνει μια σύγχρονη δι-έξοδο: μια διέξοδο από τη λήθη προς τη μνήμη, από την αδιαφορία προς τη συμμετοχή, από την παθητικότητα προς τη δημιουργία και την σύγχρονη πολιτιστική έκφραση των κατοίκων του Μεσολογγίου και της ευρύτερης Δυτικής Ελλάδος.

Στις συλλογές του Μουσείου περιλαμβάνονται ιστορικά κειμήλια της Επανάστασης: προσωπικά αντικείμενα του Ραζή-Κότσικα, ο οπλισμός και ο σφραγιδόλιθός του, η φέρμελη του Γιαννάκη Ραζή-Κότσικα, η σπάθα του πρώτου φρουράρχου της πόλης το 1829 Λάμπρου Κουτσονίκα, το κιουστέκι του Ναστούλη Δαγκλή που υπηρέτησε υπό τις διαταγές του Λόρδου Βύρωνος, αλληλογραφία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και άλλων πρωταγωνιστών του Αγώνος, ο σφραγιδόλιθος του Παλαιών Πατρών Γερμανού, φιλελληνικά αντικείμενα, γλυπτά και χαρακτικά του Βύρωνα και του Μάγιερ, άρματα, κοσμήματα, ενδυμασίες του 19ου αιώνα και εφημερίδες της εποχής.

Παράλληλα, στους χώρους της εκτίθενται εκκλησιαστικά αντικείμενα του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, έγγραφα υπογεγραμμένα από τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, τεκμήρια των πρωθυπουργών Χαρίλαου Τρικούπη και Επαμεινώνδα Δεληγιώργη, προσωπικά αντικείμενα και χειρόγραφα των μεσολογγιτών ποιητών Κωστή Παλαμά, Μίλτου Μαλακάση και Γεώργιου Δροσίνη, ενώ η Πινακοθήκη φιλοξενεί έργα παραστατικής ζωγραφικής και ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών από το 1865 έως σήμερα.

Η «Διέξοδος» δεν περιορίζεται στη στατική έκθεση. Διοργανώνει περιοδικές εκθέσεις, συναυλίες, διαλέξεις, επιστημονικά συμπόσια. Το «Ελεύθερο Παιδικό Ινστιτούτο» υλοποιεί εκπαιδευτικά προγράμματα. Η «Λέσχη Ανάγνωσης» καλλιεργεί τον διάλογο. Το τμήμα εκδόσεων επιμελείται βιβλία και περιοδικά που συνδέονται με την ιστορία του τόπου.

Απέναντι από το Μουσείο λειτουργεί η Αρχειακή Βιβλιοθήκη «Ακακία Κορδόση», με χιλιάδες τίτλους που αφορούν αποκλειστικά το Μεσολόγγι ή οι συγγραφείς τους είναι Μεσολογγίτες. Η «Φωτοθήκη» καλύπτει την περίοδο 1880–1980, προσφέροντας στον ερευνητή, τον μελετητή ή τον ιστοριοδίφη πολύτιμο οπτικό αρχείο μέσα από αμέτρητες ασπρόμαυρες φωτογραφίες και σλάιντς.

Με αυτόν τον πλούτο συλλογών και δράσεων, η «Διέξοδος» δεν «φιλοξενεί» απλώς την Ιστορία· αποτελεί μέρος της. Ενεργοποιεί τη συλλογική μνήμη και μετατρέπει το ιστορικό παρελθόν σε σύγχρονο πολιτιστικό βίωμα.

Στην καρδιά του Μεσολογγίου, εκεί όπου γράφτηκαν σελίδες εθνικής θυσίας, η «Διέξοδος» υπενθυμίζει ότι η μνήμη δεν είναι στατική. Είναι πράξη. Είναι επιλογή. Είναι ευθύνη. Και όσο η μνήμη θα παραμένει ζωντανή, η Έξοδος δεν θα ανήκει μόνο στο 1826, αλλά και στο σήμερα ως πρότυπο ήθους, συλλογικότητας και ελευθερίας.

Νικήτας ΓΡΙΣΠΟΣ (1873–1974)
Προσωπογραφία του Αθανασίου Ραζή-Κότσικα, 1926
Ιστορικό Μουσείο «Διέξοδος»

Αγγελική Καραπάνου
Ιστορικός, Προϊσταμένη του Τμήματος
Κοινοβουλευτικών Αρχείων της Βιβλιοθήκης της Βουλής

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

Το 1730 το Μεσολόγγι είναι μια μικρή, υδάτινη πολιτεία απέναντι από τα Ιόνια νησιά, χτισμένη στο μοναδικό περιβάλλον της λιμνοθάλασσας που αναπτύσσεται σιγά σιγά χάρη στη ναυτιλία και το εμπόριο. Οι Μεσολογγίτες εξακολουθούν να ψαρεύουν και να καλλιεργούν, όμως πλέον ταξιδεύουν και ανταλλάσσουν εμπορεύματα φέρνοντας στον τόπο νέες ιδέες και τρόπους, που σταδιακά τον μεταμορφώνουν. Οι κάτοικοι ζουν μέσα στον οικισμό, σε κεραμοσκέπαστα σπίτια ή σε απλές καλύβες, ενώ άλλοι κατοικούν στη λιμνοθάλασσα, σε «πελάδες» στηριγμένες σε πασσάλους.

Τότε είναι που ο Γεωργάκης Τρικούπης, γενάρχης της οικογένειας, θεμελιώνει το πατρογονικό σπίτι «στο ωραιότερον και υγιέστερον τμήμα της πόλεως», στην τότε παραλία του Μεσολογγίου.

Το αρχικό κτίσμα περιγράφεται ως μία μεγαλοπρεπής οικία με πολλά δωμάτια, αυλή και καμάρες, που με τον χρόνο επεκτείνεται καθώς η οικογένεια μεγαλώνει από τον μοναχογιό του Γεωργάκη, Μάνθο (1705–1802). Εύκολα φαντάζεται κανείς το σπίτι του μεγαλέμπορου και πλοιοκτήτη προεστού να ξεχωρίζει στην πόλη, απηχώντας την οικονομική ευρωστία και την κοινωνική θέση της οικογένειας. Στα Ορλωφικά (1770), όταν η πόλη σχεδόν καταστράφηκε, το Τρικουπέικο διασώθηκε. Στη συνέχεια σε αυτό έζησε,με την πολυμελή οικογένειά του, ο γιος του Ματθαίου, Ιωάννης (1750–1824), άνθρωπος με ιδιαίτερη μόρφωση και δημόσια δράση, που υπήρξε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και συμμετείχε ενεργά στα πολιτικά πράγματα του Μεσολογγίου στα χρόνια της Επανάστασης. Εκεί γεννήθηκε και μεγάλωσε, πρώτος από τα επτά παιδιά της οικογένειας ο λόγιος, πολιτικός και διπλωμάτης Σπυρίδων Τρικούπης (1788–1873) που διατήρησε σε όλη του τη ζωή έναν ιδιαίτερο δεσμό με την πατρική εστία και την πόλη του Μεσολογγίου.

Την περίοδο της Επανάστασης το επιβλητικό σπίτι των Τρικούπηδων προκαλούσε το ενδιαφέρον των περιηγητών, όπως μαρτυρεί υδατογραφία άγνωστου Άγγλου περιηγητή που επισκέφτηκε την πόλη. Επρόκειτο άλλωστε όχι απλώς για ιδιωτική κατοικία αλλά για κέντρο πολιτικής και διοικητικής δραστηριότητας της πόλης. Κατά τη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας του Μεσολογγίου χρησιμοποιήθηκε ως έδρα της Διευθύνουσας Επιτροπής της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, ενώ τα υπόγειά του είχαν μετατραπεί σε αποθήκες με πολεμοφόδια. Τις μέρες της Εξόδου το σπίτι δεν ξέφυγε από τη γενική μοίρα της πόλης και καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1850 ένα νέο οίκημα, χτίστηκε στη θέση του παλιού από τους αδελφούς του Σπυρίδωνα, Θεμιστοκλή (1808–1890) και Απόστολο (1800-1891), στους οποίους είχε παραχωρήσει το μερίδιό του το 1847.

Το νέο σπίτι, αισθητά πιο απλό, ακολουθεί τον τύπο αστικής διώροφης κατοικίας της εποχής, ενώ και ο περιβάλλων χώρος είναι διαφοροποιημένος σε σχέση με τον αρχικό, λόγω των επιχωματώσεων που είχαν ήδη γίνει από τις αρχές του αιώνα. Είναι ένα σπιτικό γεμάτο ζωή και ιστορίες, στο οποίο κατοικεί αδιάλειπτα η οικογένεια του Θεμιστοκλή Τρικούπη. Αγωνιστής της Επανάστασης και ανώτερος αξιωματικός της Οροφυλακής, ο Θεμιστοκλής δεν θα φύγει ποτέ από την πόλη, αλλά θα συμμετάσχει ενεργά στα κοινά ως δημοτικός σύμβουλος, Πρόεδρος του Δημοτικού και αργότερα του Νομαρχιακού Συμβουλίου. Αντίστοιχα, ο αδελφός του Απόστολος, οικονομικός υπάλληλος και διευθυντής του τρικουπικού κόμματος στο Μεσολόγγι, έχει παρουσία στα τοπικά πολιτικά πράγματα.

Στα χρόνια τους το σπίτι, πέρα από τις καθημερινές στιγμές μιας οικογένειας, θα ζήσει παράλληλα τις κορυφώσεις και τις δοκιμασίες της πολιτικής σταδιοδρομίας του Χαρίλαου Τρικούπη (1832–1896). Ο οκτώ φορές πρωθυπουργός της χώρας, αν και γεννήθηκε στο Ναύπλιο, είχε έντονο δεσμό με την πόλη και επέλεξε να πολιτευτεί στην επαρχία Μεσολογγίου. Κατά τις προεκλογικές του εκστρατείες διέμενε συχνά στο οικογενειακό σπίτι, όπως και όταν επισκεπτόταν το Μεσολόγγι «προς επίσκεψιν συγγενών και της πατρίδος του». Στο δυτικό μπαλκόνι λέγεται ότι απολάμβανε τα ηλιοβασιλέματα της πόλης,

ΟΧΙ ΝΑΙ

Το πατρογονικό σπίτι της οικογένειας Τρικούπη, όπως το αποτύπωσε το 1824 Άγγλος περιηγητής.
Ιδιωτική Συλλογή Σπύρου Σακκαλή

Το νέο σπίτι της οικογένειας Τρικούπη στα τέλη της δεκαετίας του 1850.
Ιδιωτική Συλλογή Λύντιας Τρίχα

εδώ δεχόταν τους πολιτικούς του φίλους, ενώ στη σάλα του σπιτιού έζησε την πιο πικρή στιγμή της πολιτικής του διαδρομής, όταν πληροφορήθηκε την αποτυχία εκλογής του ως βουλευτή το 1895.

Στο πέρασμα του χρόνου το σπίτι με μικρές μόνο μετατροπές περνάει από γενιά σε γενιά στεγάζοντας τη μνήμη της οικογένειας.

Το 1992 αρχίζει η νέα φάση της ζωής του, ως «Μουσείο Οικογενείας Τρικούπη», όταν δωρήθηκε στον Δήμο Ι.Π. Μεσολογγίου από τον τελευταίο άρρενα απόγονο της οικογένειας και κληρονόμο, τον βουλευτή Αιτωλοακαρνανίας και διατελέσαντα υφυπουργό Εξωτερικών, Κωνσταντίνο Σπ. Τρικούπη (1926–2002). Αναπαλαιώθηκε με τη φροντίδα του Δήμου και την οικονομική ενίσχυση των Υπουργείων Πολιτισμού και Εξωτερικών, και εγκαινιάστηκε στις 27 Μαρτίου 1994, στο πλαίσιο των πολιτιστικών εκδηλώσεων «Τρικούπεια». Στη λιτή πρώτη εκδοχή του Μουσείου αξιοποιήθηκε εκθεσιακά μόνον ο πάνω όροφος που φιλοξένησε πολυάριθμα πρωτότυπα τεκμήρια, κυρίως οικογενειακά κειμήλια τα οποία δωρήθηκαν μαζί με το σπίτι.

Το 2014, ύστερα από είκοσι χρόνια λειτουργίας έγινε συνολική επανέκθεση του Μουσείου με πρωτοβουλία της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων και σε συνεργασία με τον Δήμο Ι.Π. Μεσολογγίου. Αφορμή υπήρξε η ολοκλήρωση της έκθεσης «Χαρίλαος Τρικούπης: έκθεση ιστορικών κειμηλίων της οικογένειας Τρικούπη», που είχε παρουσιαστεί στη Βουλή μετά τη δωρεά του αρχείου και της βιβλιοθήκης του Κωνσταντίνου Τρικούπη από την χήρα του, Rita Frei-Τρικούπη. Η παραχώρηση των ψηφιακών αντιγράφων της αθηναϊκής έκθεσης, οδήγησε σε συνολική αναδιοργάνωση του Μουσείου, που συνοδεύτηκε από τον εμπλουτισμό των συλλογών με νέες δωρεές, κυρίως από μέλη της οικογένειας. Την επιστημονική επιμέλεια της επανέκθεσης είχε η υπογράφουσα και τον καλλιτεχνικό σχεδιασμό ο σκηνογράφος Γιάννης Μετζικώφ. Τα εγκαίνια της ανανεωμένης έκθεσης πραγματοποιήθηκαν στις 23 Απριλίου του 2016, στο πλαίσιο των ετήσιων Εορτών Εξόδου.

Στην νέα εκδοχή του Μουσείου στόχος ήταν η ένταξη των αντικειμένων σε μια ερμηνευτική αφήγηση που να φωτίζει τα πρόσωπα και το ιστορικο-πολιτικό περιβάλλον της εποχής τους.

Στο πλαίσιο αυτό, στο ισόγειο διαμορφώθηκε μόνιμη έκθεση αφιερωμένη στη ζωή και τη δημόσια δράση του Χαρίλαου Τρικούπη. Ψηφιακές αναπαραγωγές τεκμηρίων – κυρίως από τις συλλογές της Βιβλιοθήκης της Βουλής – συνδυάζονται με αυθεντικά αντικείμενα, όπως η υπηρεσιακή δερμάτινη τσάντα με τα χαρακτηριστικά χωρίσματα ανά υπουργείο, το τηλεγράφημα αναγγελίας του θανάτου του από το ξενοδοχείο των Καννών, φωτογραφίες και μετάλλια, σκιαγραφώντας τόσο την πολιτική του διαδρομή όσο και πτυχές του ιδιωτικού του βίου. Η έκθεση οργανώνεται θεματικά και προβάλλει τα μεταρρυθμιστικά έργα του Χαρίλαου Τρικούπη, τη σχέση του με το Μεσολόγγι και τη συμβολή του στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Στο ίδιο επίπεδο μικρές εκθεσιακές «νησίδες» αναφέρονται ξεχωριστά στον Σπυρίδωνα και τη Σοφία Τρικούπη. Ο λόγιος, πολιτικός και διπλωμάτης προσεγγίζεται μέσα από προσωπογραφίες, φωτογραφίες, επίσημα έγγραφα από την πολιτική και διοικητική του δράση και έργα της λογοτεχνικής του παραγωγής. Αντίστοιχα, τεκμήρια όπως το λεύκωμα της Σοφίας Τρικούπη (1838–1916) με τα δείγματα Μεσολογγίτικων υφασμάτων, ο κεντημένος από την ίδια σελιδοδείκτης και το τραπεζομάντιλο με τα αρχικά της, επιστολές, φωτογραφίες κ.ά.

ΕΣΠΕΡΟΣ
ΕΣΠΕΡΟΣ

αναδεικνύουν την καλλιτεχνική της ευαισθησία, την ξεχωριστή προσωπικότητά της αλλά και τον διακριτικό της ρόλο στο πλευρό του αδερφού της Χαρίλαου.

Ο πρώτος όροφος, χωρίς να επιδιώκεται μια «σκηνογραφική» πιστή αναπαράσταση, αποπνέει την αίσθηση μιας αστικής μεσολογγίτικης οικίας του 19ου αιώνα. Γραφεία, χώροι υποδοχής, τραπεζαρία και υπνοδωμάτια συγκροτούν μια διαδρομή όπου αντικείμενα εντάσσουν τα μέλη της οικογένειας, γνωστά και λιγότερο γνωστά, στη συλλογική ιστορική αφήγηση.

Μέσα σε αυτά φωτογραφίες από τη ναυπήγηση και την καθέλκυση των πολεμικών πλοίων που παραγγέλθηκαν κατά τη θητεία του Κωνσταντίνου Θεμιστοκλή Τρικούπη ως υπουργού Ναυτικών, αποτυπώνουν το μεταρρυθμιστικό του έργο για τον εκσυγχρονισμό του στόλου· την εμπειρία του μετώπου και την προσωπική στρατιωτική διαδρομή του Νικολάου Θεμιστοκλή Τρικούπη (1868–1956) διασώζουν το τραπέζι και η καρέκλα εκστρατείας από τον Μικρασιατικό πόλεμο. Τα λογοτεχνικά ενδιαφέροντα του επίσης βουλευτή και υπουργού Σπύρου Κωνσταντίνου Τρικούπη δηλώνει το τεύχος του φιλολογικού-λογοτεχνικού περιοδικού Δάφνη· Αντίστοιχα, προεκλογικό υλικό και δημοσιεύματα της πολιτικής σταδιοδρομίας του δωρητή του Μουσείου, Κωνσταντίνου Σπύρου Τρικούπη αναδεικνύουν τη συμμετοχή του στον δημόσιο βίο.

Στην ίδια διαδρομή, οι γυναικείες μορφές αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα και φωτίζεται η δική τους παρουσία. Ανάμεσά τους η Καλυδώνα Ιγγλέση-Τρικούπη, που μέσα από την προσωπογραφία της, προβάλλει ως σταθερός πυρήνας της οικογένειας στο πλευρό του Θεμιστοκλή. Το βιβλίο «Από την ζωήν της γυναικός» (1921) που δημοσιεύει με το ψευδώνυμο «Δάφνη Λώρα», η Μαρία Αντωνιάδου, σύζυγος Κωνσταντίνου Τρικούπη, γνωρίζει στους επισκέπτες μια γυναικεία φωνή με λογοτεχνική ευαισθησία· το επιζωγραφισμένο πορτρέτο της Ελένης Κορδέλλα, συζύγου του Νικόλαου Τρικούπη, διασώζει την μορφή μίας σπουδαίας γυναίκας, που ως μία από τις πρώτες Ελληνίδες αδελφές νοσοκόμες υπηρέτησε κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική εκστρατεία.

Σε όλους τους χώρους φωτογραφίες από στιγμές της ιδιωτικής ζωής συμπληρώνουν τη δημόσια διαδρομή της οικογένειας και συμβάλλουν στη συγκρότηση μιας ενιαίας αφήγησης, όπου οι διαφορετικές όψεις της ζωής των μελών της συνυπάρχουν.

Ο εξωτερικός προαύλιος χώρος του Μουσείου, εκεί που κάποτε έφτανε η θάλασσα και για χρόνια μετά δέσποζαν αιωνόβιοι φοίνικες, σήμερα είναι ένας φροντισμένος κήπος, όπου από το 2007 περίπου είχε τοποθετηθεί η προτομή του δωρητή του Μουσείου Κωνσταντίνου Τρικούπη, έργο του γλύπτη Βασίλη Παπασάικα. Τον Ιούνιο του 2025 προστέθηκαν οι προτομές του Σπυρίδωνα Τρικούπη και της συζύγου του, Αικατερίνης Μαυροκορδάτου, έργα επίσης του Βασίλη Παπασάικα (δωρεά του Γαβριήλ Κοκολίνη).

Σήμερα, το μουσείο αποτελεί πλέον ιστορικό αλλά και πολιτιστικό τοπόσημο της πόλης που έχει εγγραφεί στον πολιτιστικό της χάρτη και διανύει τη δική του διαδρομή. Καθημερινά το επισκέπτονται ετερογενείς ομάδες κοινού από την Ελλάδα και το εξωτερικό, ενώ ιδιαίτερα σημαντικός είναι και ο εκπαιδευτικός του ρόλος, καθώς ειδικά σχεδιασμένες βιωματικές δράσεις για παιδιά συνδέουν την ιστορία με τον χώρο ως «ζωντανό τόπο πολιτισμού». Παράλληλα, το Μουσείο λειτουργεί πια ως ενεργός πολιτιστικός πυρήνας. Φιλοξενεί παρουσιάσεις

στο πλαίσιο των Εορτών Εξόδου, ενισχύοντας τον δεσμό του με τους κατοίκους. Γίνεται «δικός τους χώρος» όχι μόνο ως φορέας του παρελθόντος αλλά και ως ενεργός πολιτιστικός πυρήνας, όπου γεννιούνται νέες συλλογικές εμπειρίες. Έτσι, αφενός η κληρονομιά της οικογένειας Τρικούπη παραμένει εστία μνήμης και γνώσης, αφετέρου νέα ερεθίσματα ενισχύουν τη δημιουργική επανασύνδεση των κατοίκων με την ευρύτερη ιστορία και την ταυτότητα του Μεσολογγίου.

Η σχέση της Βιβλιοθήκης της Βουλής με το Μουσείο με στόχο τη συνεχή αναβάθμισή του παραμένει σταθερή και δημιουργική αποτελώντας παράδειγμα θεσμικής συνέργειας μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών φορέων, με κοινό στόχο τη διαφύλαξη και ανάδειξη της ιστορικής μνήμης.

Για το μέλλον, οι προκλήσεις και οι προοπτικές που διαγράφονται για το Μουσείο είναι ποικίλες· συνδέονται δε με τη συνεχή αναβάθμιση των υποδομών, την περαιτέρω ενίσχυση της εκπαιδευτικής του διάστασης και την εξέλιξη της ψηφιακής παρουσίας του, στοιχεία που θα διευρύνουν την ακτινοβολία του. Σε ευρύτερο επίπεδο, μέσα από συνέργειες με άλλους πολιτιστικούς φορείς της περιοχής, αναδύεται η δυνατότητα ένταξής του σε ένα δίκτυο ιστορικών και πολιτιστικών διαδρομών, συμβάλλοντας στη συγκρότηση ενός συνεκτικού πλέγματος σημείων αναφοράς στην πόλη.

Το παλιό Τρικουπέικο συνεχίζει να αφηγείται την ιστορία του τόπου και των ανθρώπων που έζησαν σε αυτό, αποτελώντας πλέον δυναμικό μέρος της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Βλασσοπούλου Μ., Καραπάνου Α., (επιμ.) (2012, Μάρτιος). *Χαρίλαος Τρικούπης: Έκθεση ιστορικών κειμηλίων της οικογένειας Τρικούπη* [Κατάλογος έκθεσης]. Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων / Βουλή των Ελλήνων

Καβάγιας Α. Ξ. (1994). *Μουσείο Οικογένειας Τρικούπη*. Μεσολόγγι: [χ.ε].

Κανίνιας Σ. Α. (1999). *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και το Μεσολόγγι*. Αθήνα: Εκδόσεις Φιλιππότη.

Καραπάνου Α., Δρούλια Έ. (επιμ.) (2024). *Μουσείο Οικογένειας Τρικούπη* [Κατάλογος Μουσείου], [Αθήνα]: Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Καραπάνου Α., (επιμ.) (2018). *Μουσείο Οικογένειας Τρικούπη* [εικονογραφημένο φυλλάδιο], Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων / Βουλή των Ελλήνων

Τρίχα Λ. (2019). *Σπυρίδων: ο άλλος Τρικούπης 1788–1873*. Αθήνα: Πόλις.

Τρίχα Λ. (2009). *Χαρίλαος Τρικούπης*. Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν.

Τρικούπης Κ. (1984), «Το σπίτι του Χαρ. Τρικούπη», εφ. *Καθημερινή* (9–10.9.1984)

Δέσποινα Κανελλή
Εκπαιδευτικός, ΜΑ Δημόσιας Ιστορίας
Διευθύντρια Μουσείου Άλατος

Δήμητρα Καρέτσου
Γεωλόγος, ΜΑ Επιστήμες της Αγωγής
Υπεύθυνη δράσεων Μουσείου Άλατος

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΜΝΗΜΗ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο «ΛΕΥΚΟΣ ΘΗΣΑΥΡΟΣ» ΕΝΟΣ ΤΟΠΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Στο δυτικό άκρο της Ελλάδας, εκεί όπου η στεριά διαπραγματεύεται αδιάκοπα τα όριά της με το νερό, απλώνεται το Μεσολόγγι – μια υδάτινη πολιτεία που δεν επιβάλλεται με την όψη της, αλλά αποκαλύπτεται σταδιακά, σχεδόν μυσταγωγικά. Δεν υψώνει τείχη ούτε διατηρεί επιβλητικά κάστρα για να επιβεβαιώσει το ιστορικό της βάρος. Κι όμως, κάτω από την ήρεμη επιφάνειά της πάλλεται μια ιστορία πυκνή, τόσο συμπαγής όσο οι κρύσταλλοι του αλατιού που γεννά η λιμνοθάλασσά της.

Η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, προϊόν των προσχώσεων του Αχελώου και του Ευήνου, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα υγροτοπικά οικοσυστήματα της Μεσογείου. Ρηχά υφάλμυρα νερά, αλοπήγια, νησίδες, καλαμιώνες και ανοιχτοί ορίζοντες συνθέτουν ένα πολιτισμικό τοπίο όπου η φύση και η ανθρώπινη δραστηριότητα συνυπάρχουν επί αιώνες. Η περιοχή προστατεύεται από διεθνείς συμβάσεις, όπως οι συνθήκες Natura 2000 και Ramsar, επιβεβαιώνοντας την οικολογική της σημασία. Στο ίδιο αυτό τοπίο, μέσα από την αλληλεπίδραση ήλιου, ανέμου και θαλασσινού νερού, παράγεται ο «λευκός θησαυρός» του τόπου: το αλάτι.

Οι αλυκές του Μεσολογγίου λειτουργούν ήδη από τον 15ο αιώνα σε πρώιμη μορφή. Το 1521 ο οικισμός αναφέρεται ως συγκροτημένη κοινότητα, με βασικό προϊόν εμπορίου το αλάτι, του οποίου η συλλογή και εμπορία δεν διακόπηκε ποτέ. Η γεωγραφική θέση της πόλης, στα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τα Επτάνησα που ανήκαν αρχικά στη Βενετία και αργότερα στη Μεγάλη Βρετανία, ευνόησε το εμπόριο. Τα αλιεύματα, το αυγοτάραχο και κυρίως το αλάτι αποτέλεσαν πηγές πλούτου και μέσο ένταξης του τόπου σε ευρύτερα εμπορικά δίκτυα.

Το αλάτι υπήρξε για αιώνες στρατηγικό αγαθό. Ήταν το μοναδικό αποτελεσματικό μέσο συντήρησης τροφίμων από την Εποχή του Λίθου και απαραίτητο στοιχείο επιβίωσης, ιδίως για τις ναυτικές κοινωνίες. Δεν είναι τυχαίο ότι η λέξη "salary" προέρχεται από το λατινικό "salarium", το επίδομα που λάμβαναν οι Ρωμαίοι στρατιώτες για την προμήθεια αλατιού. Στην περίπτωση του Μεσολογγίου, το αλάτι δεν υπήρξε μόνον οικονομικός πόρος· αποτέλεσε και πολιτικό παράγοντα.

Κατά την Ελληνική Επανάσταση, οι δύο αλυκές της περιοχής ανήκαν στην πόλη χωρίς φορολογική επιβάρυνση. Όταν ο Λόρδος Βύρων έφθασε στο Μεσολόγγι και χορήγησε προσωπικό δάνειο για την ενίσχυση του Αγώνα, απαίτησε την αποπληρωμή του από τις αλυκές του Μεσολογγίου και του Μποχωρίου (το σημερινό Ευηνοχώρι). Μετά τον θάνατό του, οι αλυκές υποθηκεύτηκαν εκ νέου για την αποπληρωμή του αγγλικού δανείου. Το αλάτι, έμμεσα και άμεσα, ενίσχυσε τον Αγώνα, μετατρέποντας έναν φυσικό πόρο σε εργαλείο εθνικής επιβίωσης.

Η ηρωική Έξοδος του 1826 σφράγισε τη συλλογική μνήμη. Στις μαρτυρίες των πολιορκημένων αναφέρεται ότι «όλοι είχαμεν αλάτι εις ταις τζάνταις». Σε μια νύχτα όπου εγκαταλείπονταν τα περιττά, το αλάτι παρέμενε απαραίτητο. Ήταν τροφή και συντηρητικό, αλλά στην συγκεκριμένη περίπτωση φυλαχτό απέναντι στο κακό, απέναντι στον θάνατο.

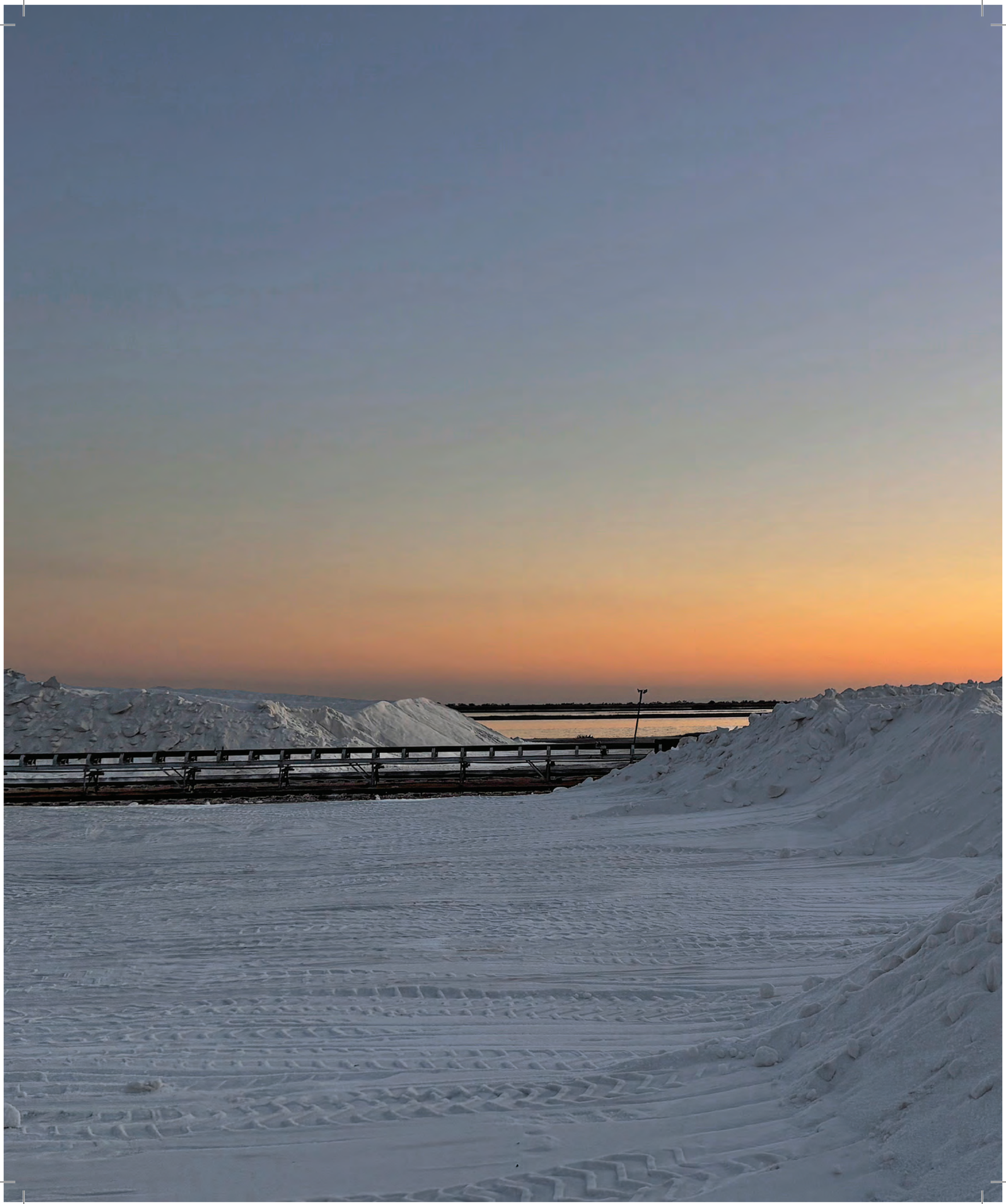
Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, οι αλυκές πέρασαν στην κυριότητα του Δημοσίου και θεμελιώθηκε η συστηματική οργάνωση και καλλιέργειά τους με διατάγματα έως το 1840. Το αλάτι συνέχισε να αποτελεί κρίσιμο οικονομικό πόρο, συνδέοντας το Μεσολόγγι με τη νεότερη κρατική συγκρότηση.

Μέσα σε αυτό το ιστορικό και φυσικό πλαίσιο γεννήθηκε το Μουσείο Άλατος. Στεγάζεται στην αλυκή της Τουρλίδας, σε κτήριο του 1930 που φιλοξενούσε τους αλυκάριους – τους εργάτες της συγκομιδής, που έρχονταν από μακριά για να εξοικονομήσουν τα προς το ζην, αφού η σκληρή δουλειά στην αλυκή ήταν προσοδοφόρα.

Η ίδρυσή του προέκυψε ως ανάγκη διάσωσης μνήμης. Μια αρχική έκθεση για το αλάτι, που οργανώθηκε το 2010 από το «Κέντρο Λόγου και Τέχνης – Διέξοδος», ανέδειξε τη βαθιά σύνδεση της τοπικής κοινωνίας με το προϊόν. Το 2020 το Μουσείο απέκτησε μόνιμη στέγη στις ίδιες τις αλυκές.

Ο δρόμος που ενώνει το Μεσολόγγι με την Τουρλίδα, την τοποθεσία που βρίσκονται οι αλυκές και το Μουσείο, μα-

THE WORLD
NORTH POLAR REGION
SOUTH POLAR REGION
GREENLAND
VEGETATION AND LAND USE
POPULATION DENSITY

«Μες από τον αφρό σου λιμνοθάλασσα
Σαν κάτι, αντάμα σκαλιστό και αγέρινο
Σαν κάτι που δούλεψε το χέρι του ποιητή,
Να το καθάριο κρούσταλλο, να το χιονάτο αλάτι.»

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

γεύει όποιον τον διασχίζει. Ένα ήσυχο, χλωμό, αρυτίδωτο γαλάζιο τον τυλίγει: η λιμνοθάλασσα. Κάθε τόσο ένας λευκός ερωδιός περπατά νωχελικά μέσα στα ρηχά νερά της, ροζ φλαμίνγκο χορεύουν τον χορό του ζευγαρώματος, κάτασπροι πελεκάνοι ψαρεύουν, κατάμαυροι κορμοράνοι ανοίγουν τα φτερά τους για να στεγνώσουν, μικρές πρασινογάλαζες αλκυόνες σκίζουν ντροπαλές τον αέρα. Στο βάθος ξύλινες πελάδες στηριγμένες σε πασσάλους καθρεπτίζονται μέσα στο νερό. Πολύχρωμες, παραδοσιακές βάρκες λικνίζονται με το παραμικρό φύσημα του ανέμου. Εικόνες απόκοσμες προκαταβάλουν θετικά τους περιπατητές. Στο βάθος αυτού του σχεδόν υδάτινου δρόμου βρίσκεται το Μουσείο Άλατος.

Ο επισκέπτης, περπατώντας ανάμεσα στην ανοιχτή θάλασσα και την κλειστή λιμνοθάλασσα, περνά δίπλα από παραδοσιακές βάρκες, εργαλεία ψαρικής, μηχανήματα παλαιότερων δεκαετιών και ένα ξύλινο παρατηρητήριο που επιτρέπει την παρατήρηση των εκατοντάδων ειδών πτηνών. Έργα τέχνης διάσπαρτα δίνουν μία πρόσθετη διάσταση, εκτός από την χρηστική, σε κάθε εκτιθέμενο αντικείμενο. Η εμπειρία δεν είναι αποκομμένη από το περιβάλλον· το μουσείο λειτουργεί ως προέκταση του τοπίου.

Στο εσωτερικό, η αφήγηση ξεκινά από τη γεωλογική δημιουργία του άλατος και εκτείνεται έως τις 14.000 καταγεγραμμένες χρήσεις του στη σύγχρονη κοινωνία: από τρόφιμα και φαρμακευτικά προϊόντα έως καλλυντικά, χαρτί, γυαλί, υφάσματα και χημικές διεργασίες. Εκτίθενται αλάτια από 35 περιοχές του πλανήτη, θαλασσινά και ορυκτά, σε ποικιλία χρωμάτων – ροζ, κόκκινο, γκρι, πράσινο, μαύρο – αποκαλύπτοντας την παγκόσμια πολιτισμική διάσταση του υλικού.

Το αλάτι μάς συνδέει με το απώτατο παρελθόν μας. Στο σώμα μας κουβαλάμε τη μνήμη της καταγωγής μας στην περιεκτικότητα σε αλάτι, που είναι ίδια με αυτήν των πρώτων ζωντανών οργανισμών που βγήκαν από τη θάλασσα και κατέκτησαν τη στεριά. Όλα μας τα υγρά – το αίμα, τα δάκρυα, ο ιδρώτας, το σάλιο – είναι θαλασσινά, έχουν αλάτι. Αυτή η πληροφορία ίσως είναι η σημαντικότερη που δίνεται μέσα στο μουσείο, γιατί υπογραμμίζει τη συνέχεια της ζωής και εν ταυτώ την ευαλωτότητά μας, την ευαισθησία του περιβάλλοντος και των οργανισμών στις αλλαγές που λειτουργούν καθοριστικά στην επιβίωση, στην εξέλιξη ή και στον αφανισμό των ειδών.

Φυσικά περιγράφονται με λεπτομέρειες οι διαδικασίες καλλιέργειας, συγκομιδής και επεξεργασίας του αλατιού – πώς το αλάτι από το θαλασσινό νερό φτάνει στο πιάτο μας. Ιδιαίτερη θέση κατέχει η «Αφρίνα», ο ανθός του αλατιού του Μεσολογγίου. Προκύπτει από το στέγνωμα του αφρού που σχηματίζεται στην επιφάνεια των αλοπηγίων και συλλέγεται με το χέρι σε όλη τη διάρκεια της καλλιέργειας. Με περιεκτικότητα 99,5% σε χλωριούχο νάτριο, διατίθεται ανεπεξέργαστη, διατηρώντας τα φυσικά της χαρακτηριστικά. Αποτελεί προϊόν υψηλής ποιότητας και σύγχρονο πρεσβευτή της τοπικής παραγωγής, όχι μόνο στην χώρα μας, αλλά και στο εξωτερικό. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Παλαμάς την ύμνησε σε ένα από τα ποιηματά του:

Μες από τον αφρό σου λιμνοθάλασσα
Σαν κάτι, αντάμα σκαλιστό και αγέρινο
Σαν κάτι που δούλεψε το χέρι του ποιητή,
Να το καθάριο κρούσταλλο, να το χιονάτο αλάτι.

Όμως ο επισκέπτης δεν θα συναντήσει μόνο μία μορφή τέχνης, όπως η ποίηση και η λογοτεχνία, που εξυμνούν το αλάτι. Έργα ζωγραφικής, γλυπτά, εικαστικές εγκαταστάσεις, φωτογραφίες καταξιωμένων καλλιτεχνών εμπλουτίζουν τα εκθέματα και του εσωτερικού χώρου.

Το Μουσείο φιλοξενεί φωτογραφικό υλικό σχεδόν ενός

αιώνα, έγγραφα, χάρτες, εργαλεία, μαρτυρίες εργατών που ζωντανεύουν το παρελθόν. Εξηγεί γιατί υπάρχουν αναφορές του αλατιού σε κάθε θρησκεία, γιατί το αλάτι απέκτησε συμβολική σημασία, γιατί το χρησιμοποιούμε σαν φυλαχτό, γιατί το καίνε στα ξεματιάσματα, γιατί ρίχνουμε αλάτι πίσω από την πόρτα για να φύγει ο ανεπιθύμητος επισκέπτης... Η παγκόσμια και εγχώρια παράδοση έχει ατελείωτα παραδείγματα «μαγικών» χρήσεων του αλατιού.

Πέρα από τα εκθέματα, όμως, το ουσιαστικό του περιεχόμενο είναι η άυλη πολιτιστική κληρονομιά. Οι τεχνικές της αλατοπαραγωγής δεν διδάχθηκαν ποτέ σε σχολές. Μεταδίδονται βιωματικά, από γενιά σε γενιά. Η προετοιμασία των «τηγανιών», η ρύθμιση της ροής του νερού, η ανάγνωση των καιρικών συνθηκών, η στιγμή της κρυστάλλωσης, οι εορτασμοί όταν κρυσταλλώνει το αλάτι – τα Κρυστάλλια – όλα συνθέτουν ένα ζωντανό σώμα γνώσης. Το Μουσείο καταγράφει προφορικές μαρτυρίες, οργανώνει εκπαιδευτικά προγράμματα, συνεργάζεται με σχολεία και πανεπιστημιακά ιδρύματα, μετατρέποντας την παράδοση σε ενεργό πεδίο μάθησης.

Σε μια εποχή όπου η πολιτιστική κληρονομιά συχνά αντιμετωπίζεται ως παρελθόν, το Μουσείο Άλατος λειτουργεί ως σύγχρονο κύτταρο της τοπικής ζωής. Υποδέχεται χιλιάδες επισκέπτες ετησίως, ενισχύει τον πολιτιστικό τουρισμό και συμβάλλει στην οικονομική και κοινωνική αναζωογόνηση της περιοχής. Επιδιώκει την εξοικονόμηση των φυσικών πόρων, τη βιωσιμότητα, τη συμπερίληψη με μία σειρά έργων που έχουν αναβαθμίσει το φιλικό του αποτύπωμα απέναντι στην φύση και τον άνθρωπο. Έτσι εκτός από τα έργα και της παροχές που το καθιστούν προσβάσιμο σε ανθρώπους με δυσκολίες στην κίνηση, όραση και ακοή, επιμένει να συλλέγει ανακυκλώσιμα υλικά, να καθαρίζει τις ακτές της αλυκής από φερτά υλικά και απορρίμματα. Ιδιαίτερα σημαντική παρέμβαση πιστεύουμε ότι ήταν η επισκευή μίας κατεστραμμένης υδατοδεξαμενής που συγκέντρωνε το βρόχινο νερό από την στέγη και ικανοποιούσε τις ανάγκες των αλυκάριων για γλυκό νερό. Τώρα το μουσείο έχει εξασφαλίσει τις ετήσιες ανάγκες του για καθαριότητα και ποτίσματα, χωρίς να καταναλώνει το νερό του δικτύου, που τόσο πολύτιμο έχει καταστεί.

Η διεθνής αναγνώριση επιβεβαιώνει την ποιότητα των προσπαθειών μας. Το Μουσείο εντάχθηκε στο δίκτυο ERIH (European Route of Industrial Heritage) και τιμήθηκε με το Activist Museum Award από το Πανεπιστήμιο του Leicester. Το 2024 απέσπασε το Portimão Museum Prize for Welcoming, Inclusion and Belonging, στο πλαίσιο των βραβείων EMYA του European Museum Forum,

Αλάτι – 14.000 χρήσεις / Salt – 14000 uses
Nesquik
FAIRY
calgon
FORMIL
AJAX
Lenor
Cajoline
Soupline
Bens
FOOD

ΖΥΓΙΣΤΗΡΙΟ
ΑΛΥΚΗΣ

διάκριση που απονέμεται μετά από αυστηρή αξιολόγηση ανώνυμων κριτών. Τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών για τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς του τόπου. Οι αναγνωρίσεις αυτές δεν αποτελούν απλώς επιβράβευση· συνιστούν ευθύνη για διαρκή εγρήγορση, ενσωμάτωση και κοινωνική ευαισθησία.

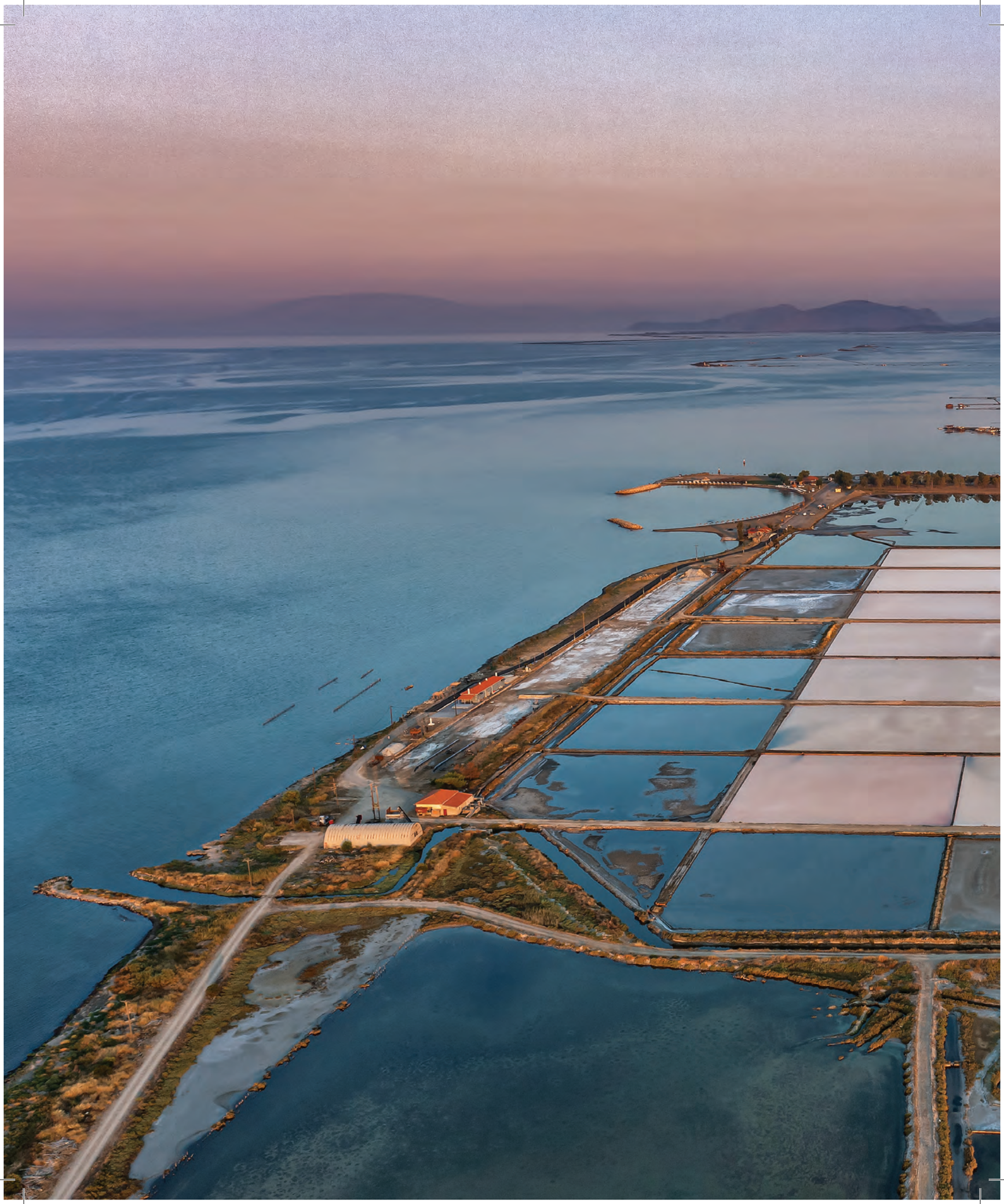
Το Μουσείο Άλατος τοποθετεί το Μεσολόγγι σε έναν παγκόσμιο διάλογο για τη βιομηχανική κληρονομιά, την περιβαλλοντική βιωσιμότητα και τη συμμετοχική πολιτιστική διαχείριση. Το αλάτι, στοιχείο ταπεινό αλλά αναγκαίο, γίνεται αφετηρία για να αναστοχαστούμε τη σχέση μας με τους φυσικούς πόρους και την ιστορική μνήμη.

Καθώς ο ήλιος δύει πάνω από τις αλυκές και το φως παίρνει ροζ αποχρώσεις, γίνεται σαφές ότι το αλάτι στο Μεσολόγγι δεν είναι απλώς ορυκτό προϊόν. Είναι αποτύπωμα ανθρώπου και χρόνου, σύμβολο αντοχής και δημιουργίας. Το Μουσείο Άλατος δεν φυλάσσει μόνον αντικείμενα· διαφυλάσσει την αφήγηση ενός τόπου που έμαθε να μετατρέπει τον ήλιο και το νερό σε πολιτισμό. Και όσο αυτή η αφήγηση συνεχίζει να μεταδίδεται, η μνήμη παραμένει ζωντανή – λευκή, λαμπερή και ουσιαστική, όπως ο «λευκός θησαυρός» που την γέννησε.

Έκδοση αναφοράς

Νίκος Κορδόσης, *Οι Αλυκές του Μεσολογγίου και οι Άνθρωποί τους 14ος – 21ος αιώνας*, Μεσολόγγι: «Διέξοδος», 2022

TRIBALS

Σισία Ρούσση
Τεχνικός Σύμβουλος,
Σύνδεσμος Αλιευτικών Συνεταιρισμών
Ελληνικών Λιμνοθαλασσών

Η ΚΙΒΩΤΟΣ ΤΗΣ ΛΙΜΝΟΘΑΛΑΣΣΑΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Οι λιμνοθάλασσες αποτελούν αβαθείς υδάτινες εκτάσεις στην παράκτια ζώνη, όπου διαχωρίζονται από τη θάλασσα με αμμονησίδες, ενώ η επικοινωνία με αυτή πραγματοποιείται μέσω στενών στομίων ή μέσω μετώπων μεταξύ των νησίδων. Το μικρό βάθος και η έντονη επίδραση του χερσαίου και του θαλάσσιου περιβάλλοντος διαμορφώνουν ένα καθεστώς ευμετάβλητων οικοσυστημάτων με έντονες διακυμάνσεις των φυσικοχημικών παραμέτρων (αλατότητα, θερμοκρασία, διαλυμένο οξυγόνο, κ.α.).

Το 2022 μια ομάδα επιστημόνων δημοσίευσε μια εργασία με τίτλο «*Μεσογειακές λιμνοθάλασσες: περιοχές που αξίζει να επισκεφτείτε πριν εξαφανιστούν*».

Είκοσι χρόνια νωρίτερα (2001) σε μια λεπτομερή μελέτη πανελλαδικής κλίμακας με αντικείμενο την αξιολόγηση της αλιευτικής εκμετάλλευσης των λιμνοθαλασσών, η ομάδα έργου έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου για το μέλλον των αλιευτικών εκμεταλλεύσεων στις λιμνοθάλασσες της Ελλάδας. Μια από τις σημαντικές αποκαλύψεις αυτής της μελέτης ήταν ότι οι λιμνοθάλασσες στις οποίες υπήρχε ενεργή αλιευτική εκμετάλλευση ήταν σε καλύτερη περιβαλλοντική κατάσταση από τις μη εκμεταλλευόμενες. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώθηκε πολλαπλά και διεθνώς και σήμερα πλέον είναι κοινά αποδεκτό ότι το μέλλον των λιμνοθαλασσών, ως οικοσυστήματα, είναι στενά συνδεδεμένο με το μέλλον της αλιευτικής τους εκμετάλλευσης.

Το σύστημα του υγροβιότοπου που σήμερα ονομάζεται λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου–Αιτωλικού δέσποζε από την αρχαιότητα στην περιοχή αποτελώντας πηγή πλούτου και ανθρώπινης δραστηριότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι, παρά τις αντίξοες συνθήκες που δημιουργούσε ιδιαίτερα η δράση του ποταμού Αχελώου, σημαντικές πόλεις, όπως η Πλευρώνα, η Καλυδώνα, Αλίκηρνα και οι Οινιάδες, αναπτύχθηκαν στην περιοχή κατά τους αρχαίους χρόνους.

Για το πως γινόταν αντιληπτή τόσο η σημασία της λιμνοθάλασσας όσο και ο τρόπος της διαμόρφωσής της είναι χαρακτηριστικός ο μύθος του άθλου του Ηρακλή που πάλεψε με τον θεό ποταμό Αχελώο τον νίκησε και του έκοψε από το κεφάλι του, που ήταν ταύρου, ένα κέρατο: Ο κέρας απέκλασεν Ηρακλής Αχελώου και έδωκεν Οινεί, των γάμων ένδον (Στράβων, βιβλίο 1 κεφ. Β' παρ. 20).

Για να επανακτήσει το κέρατο αυτό ο Αχελώος πρόσφερε στον Ηρακλή το κέρατο της Αμάλθειας που είχε στην κατοχή του. Είναι το γνωστό "κέρατο της Αμαλθείας" το οποίο ο Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις* (μτφρ. Αλ. Κάσδαγλη) περιγράφει:

«Αι δε Νηίδες το ριφθέν αναλαβούσαι κέρας

ανθών παντοίων ευωδών και οπωρών πληρούσι

και ούτως η πολύπλουτος των δώρων αφθονία

τω κέρατι ου έγκειται τω καθιερωθέντι.»

Ρητά ο αρχαίος μύθος ορίζει ότι ο Ηρακλής έσπασε το αριστερό κέρατο. Αυτό παρίσταται, όχι τυχαία, σε όλες τις σωζόμενες εικόνες που αφορούν τον μύθο. Η μετατόπιση της εκβολικής κοίτης του Αχελώου ποταμού γίνεται προς την δεξιά του όχθη ενώ αριστερά του ο ποταμός άφηνε γόνιμα εδάφη και λιμνοθάλασσες, πηγή ψαριών και αλατιού, δεξιά του προκαλούσε πλημμύρες και καταστροφές.

Η δυναμική των ποταμών και κυρίως του Αχελώου στην διαμόρφωση της γεωμορφολογίας, η ταχύτητα των αλλαγών που επέφεραν στην περιοχή, περιγράφεται με χαρακτηριστικές αναφορές σεκείμενα του Θουκυδίδη και του Παυσανία, που βοηθούν στην κατανόηση του πώς γίνονταν αντιληπτές οι διαφοροποιήσεις αυτές κατά τους αρχαίους και ιστορικούς χρόνους:

«κείνται δε και των νήσων των Εχινάδων, αι πολλαί καταντικρύ Οινιάδων, του Αχελώου των εκβολών ουδέν απέχουσαι ώστε μέγας ων ο ποταμός προοχοί αεί, και εισί των νήσων αι ηπείρωνται ελπίς δε και πάσας ουκ εν πολλώ τινι αν χρόνο τούτο πάθειν το γαρ ρεύμα εστί μέγα και πολύ και θολερόν αι τε νήσοι πυκναί, και αλλήλοις της προσχώσεως, τω μη σκεδαντυσθαι, σύνδεσμοι γίγνονται, παραλλάξ και ου κατά στοίχον κείμεναι, ουδ' έχουσαι ευθείας διόδους του ύδατος ες το πέλαγος» (Θουκυδίδης, βιβλ. 2, 102).

«Τας δε Εχινάδας νήσους υπό του Αχελώου μη σφάς ήπειρον άχρι ημών απειργάσθαι γέγονε [...] ταίς Εχινάσι νούν άτεα σπόρου μενούσης της Αιτωλίας ουχ ομοίως ο Αχελώος επάγει την ιλύν» (Παυσανίας, *Αρκαδικά* VIII, 24,11).

Σχηματισμός συμπλέγματος λιμνοθαλασσών

Το σύμπλεγμα λιμνοθαλασσών Μεσολογγίου–Αιτωλικού δημιουργήθηκε ως συνδυασμός των εκβολικών συστημάτων του Αχελώου και του Ευήνου με τη δράση των ρευμάτων του Πατραϊκού κόλπου, του κυματισμού και της παλίρροιας.

Τα Μεταβατικά Υδάτινα Οικοσυστήματα (Transitional Water Ecosystems), στα οποία ανήκουν οι λιμνοθάλασσες, είναι εύθραυστα οικοσυστήματα, που υφίστανται υψηλή ανθρώπινη πίεση. Ο κίνδυνος εξαφάνισης αιτιολογείται από τις πολυάριθμες πιέσεις που δέχονται. Οι πιέσεις σχετίζονται τόσο με τη γεωμορφολογία τους όσο και με τη συσσώρευση ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Οι λιμνοθάλασσες αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό οικολογικό δίαυλο μεταξύ της στεριάς και της θάλασσας, καθώς και μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης. Από την αρχαιότητα οι ανθρώπινες κοινωνίες συγκεντρώνονται γύρω από τις παράκτιες λιμνοθάλασσες για να εξασφαλίσουν πρόσβαση στους πόρους και τα αγαθά που αυτές προσφέρουν. Είναι από τη φύση τους ευαίσθητα υδάτινα οικοσυστήματα ευάλωτα σε υψηλή ανθρώπινη πίεση. Όμως τα μη υγιή οικοσυστήματα παρουσιάζουν μείωση του φυσικού κεφαλαίου, με αποτέλεσμα τη μείωση ή την έλλειψη των οικοσυστημικών υπηρεσιών που μπορούν να παρέχονται προς όφελος των ανθρώπων και αυτή με τη σειρά της οδηγεί τις κοινωνίες σε απομάκρυνση από τις λιμνοθάλασσες.

Σήμερα η κατάσταση διατήρησής τους για τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες στις οποίες απαντώνται, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, καταγράφεται ως μη ικανοποιητική-ανεπαρκής με αρνητική τάση (U2-) σύμφωνα με την πιο πρόσφατη αξιολόγησή τους (περίοδος αναφοράς 2013–2018). Στην Ελλάδα, από τους θαλάσσιους και παράκτιους υδάτινους οικοτόπους οι λιμνοθάλασσες είναι αυτές που δέχονται το μεγαλύτερο αριθμό απειλών (10 απειλές). Οι σημαντικότερες σχετίζονται με δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στην ξηρά ή/και στη θάλασσα. Είναι προφανές ότι οι λιμνοθάλασσες είναι τελικοί αποδέκτες των δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται στα οικοσυστήματα που τις περιβάλλουν.

Το σύμπλεγμα των λιμνοθαλασσών Μεσολογγίου–Αιτωλικού στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών έχει υποστεί πλήθος ανθρωπογενών παρεμβάσεων με αποτέλεσμα να έχει μεταβληθεί εξαιρετικά έντονα η μορφολογία του. Η δυναμική αυτή αλληλοεπίδραση αρχίζει από τους χρόνους της μυθολογίας και συνεχίστηκε με τη μορφή, συχνά, ευρύτατων καταστροφών τα σχετικά πρόσφατα χρόνια. Σήμερα, που η έννοια της «αειφορίας» κυριαρχεί, οι ανθρωπογενείς επιδράσεις συνεχίζονται και θα συνεχίσουν να υφίστανται ακόμα και μέσα από την προσπάθεια αντιμετώπισης των επιδράσεων από αλληλοσυγκρουόμενες χρήσεις.

Το 1952 εκπονήθηκαν από την Αμερικανική εταιρεία Knappen-Tippets-Abbot, με χρηματοδότηση από το σχέδιο Marsal, οι τεχνικές μελέτες για την αποξήρανση όλου του υγροτόπου και την μετατροπή του σε καλλιεργούμενες εκτάσεις. Ο συνολικός προϋπολογισμός των έργων ήταν – με τιμές της εποχής – 704.000.000 δραχμές, που αντιστοιχούν σε σταθερές τιμές 2005 σε 183.596.940 ευρώ.

Ένα μεγάλο τμήμα των έργων, που σχεδιάστηκαν το 1954, υλοποιήθηκε στη διάρκεια της δικτατορίας, την περίοδο 1970–1973, από την εταιρεία ΕΔΟΚ ΕΤΕΡ και είχε ως αποτέλεσμα, εκτός των άλλων, να περιορισθεί η λιμνοθάλασσα και οι γύρω από αυτή περιστασιακά κατακλυζόμενες από νερά εκτάσεις στο 59% της συνολικής της έκτασης, δηλαδή στα 131.500 στρέμματα από τα 220.000 που ήταν αρχικά. Από τις χερσαίες εκτάσεις που προέκυψαν ένα μικρό τμήμα έγινε καλλιεργούμενο, ενώ οι υπόλοιπες μετατράπηκαν σε χέρσα εδάφη, σκουπιδότοπουςκαι χώρους καταπάτησης.

Οι ιχθυοσυλληπτικές εγκαταστάσεις των λιμνοθαλασσών βρίσκονται στο στενότερο σημείο επικοινωνίας της λιμνοθάλασσας με τη θάλασσα. Για την αποδοτική λειτουργία τους απαιτείται συντήρηση των στομίων ώστε να εξασφαλίζεται η ομαλή επικοινωνία με τη θάλασσα. Έτσι διατηρούνται τα φυσικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά των λιμνοθαλασσών αλλά και η βιοποικιλότητα.

Η εγκατάλειψη της εκμετάλλευσης των ιχθυοσυλληπτικών εγκαταστάσεων, όταν συνοδεύεται από διακοπή επικοινωνίας με τη θάλασσα, οδήγησε σε περιβαλλοντική υποβάθμιση της λιμνοθάλασσας και συρρίκνωση της βιοποικιλότητας με τελικά αποτελέσματα την αλλαγή στις χρήσεις γης και την απώλεια της αξίας των λιμνοθαλάσσιων οικοσυστημάτων. Το φαινόμενο αυτό έχει διαπιστωθεί τόσο σε ελληνικές όσο και άλλες λιμνοθάλασσες της Μεσογείου. Στις κατευθυντήριες οδηγίες που εξέδωσε η Ευρωπαϊκή Ένωση το 2018 για τις υδατοκαλλιέργειες εντός περιοχών του δικτύου NATURA 2000 η ενίσχυση της παραδοσιακής αλιευτικής εκμετάλλευσης στις λιμνοθάλασσες προτείνεται ως διαχειριστικό μέτρο.

Εκτός όμως από τη διατήρηση των βασικών φυσικών λειτουργειών του οικοσυστήματος, η ενεργή αλιευτική εκμετάλλευση αποτελεί παράγοντα άμυνας απέναντι σε πιέσεις όπως η λαθραλιεία, το παράνομο κυνήγι, το μπάζωμα, η απόθεση απορριμμάτων αλλά και αποβλήτων (όσο κι αν φαίνεται υπερβολικό υπάρχουν πολλά παραδείγματα στην επικράτεια) που υποβαθμίζουν τα οικοσυστήματα αυτά τόσο στο αβιοτικό, όσο και στο έμβιο κομμάτι τους.

Σήμερα, είναι ορατά τα προβλήματα διάβρωσης των αμμονησίδων που οριοθετούν την λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου από τον Πατραϊκό κόλπο. Οι επιπτώσεις από την διάβρωση απειλούν την ίδια τη λιμνοθάλασσα αλλά και τα ιστορικά μνημεία.

Είναι αναγκαία η παρέμβαση διατήρησης των φυσικών χαρακτηριστικών, των οικολογικών λειτουργιών της περιοχής που τελούνται και υφίστανται κοντά στη λιμνοθάλασσα:

Κοντά στη λιμνοθάλασσα αναπτύσσεται ένα παζλ μορφών και σχηματισμών, μια ποικιλότητα οικοτόπων που ο ένας διαδέχεται τον άλλο σε αρμονική συνέχεια. Ανοιχτή θάλασσα, εκβολικά συστήματα, λιμνοθάλασσες, βαλτώδεις εκτάσεις, λοφώδεις και ορεινές περιοχές, σε αυτά περιλαμβάνονται το μεγαλόπρεπο φαράγγι της Κλεισούρας, χαρακτηρισμένο ως «περιοχή ιδιαιτέρου κάλλους», και το δάσος του Φράξου, χαρακτηρισμένο ως «Διατηρητέο Μνημείο της Φύσης».

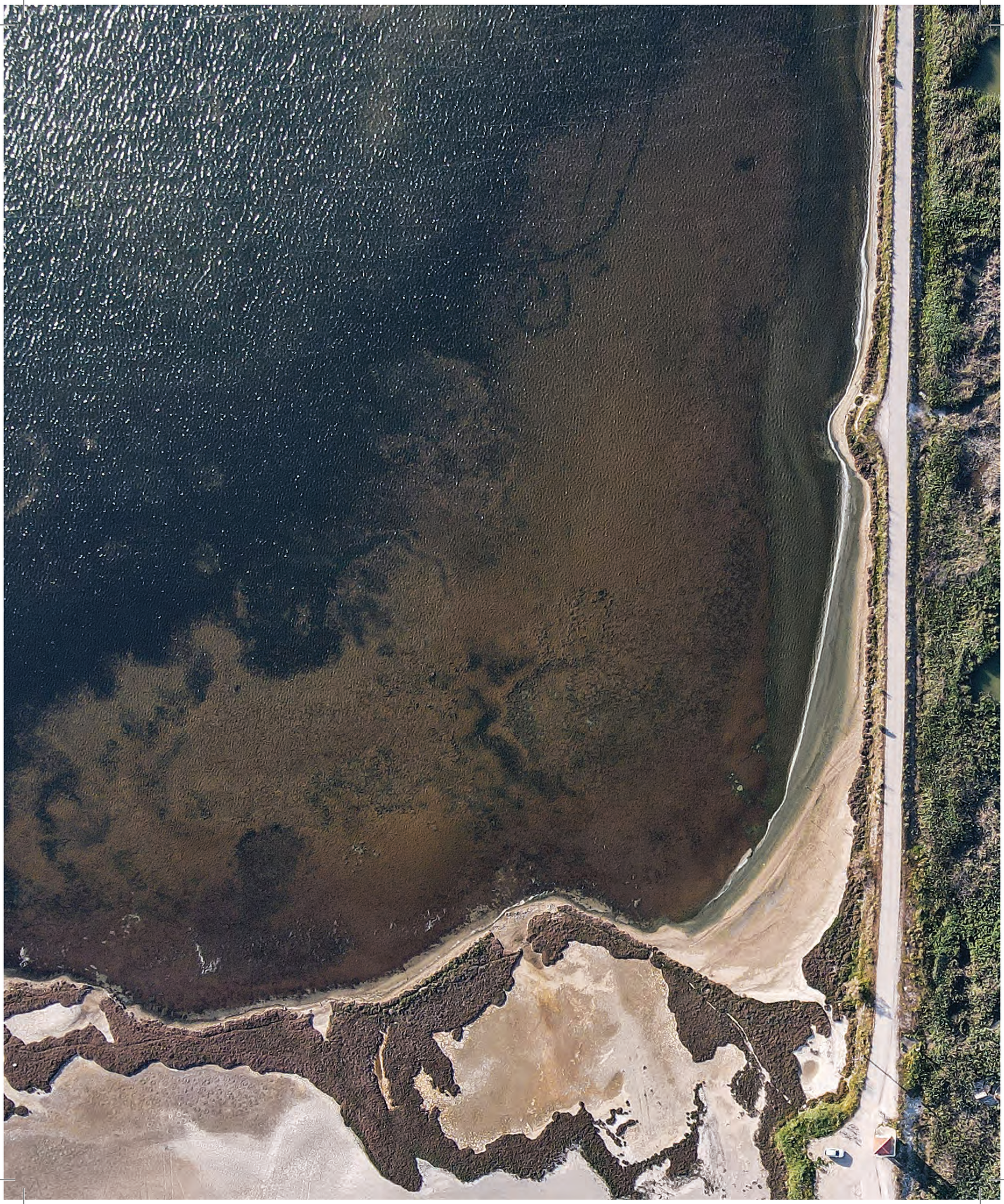
Κοντά και μέσα στη λιμνοθάλασσα μια μεγάλη ποικιλία φυτών και ζώων με έντονη βέβαια την παρουσία των πουλιών, κοινών και σπάνιων, συναρπάζουν με την αρμονία στην κίνησή τους, με τα χρώματά τους, με τις φωνές τους αλλά και με την ευεργετική τους προσφορά στην ισορροπία της φύσης. Οι βασιλαετοί του Κουτσιλάρη, τα όρνια της Κλεισούρας, οι αβοκέτες και τα φοινικόπτερα των αλυκών, οι καλαμοκανάδες, οι χουλιαρομύτες, οι ερωδιοί, οι αλκυόνες, είναι μερικά από τα είδη που ζουν πλάι μας.

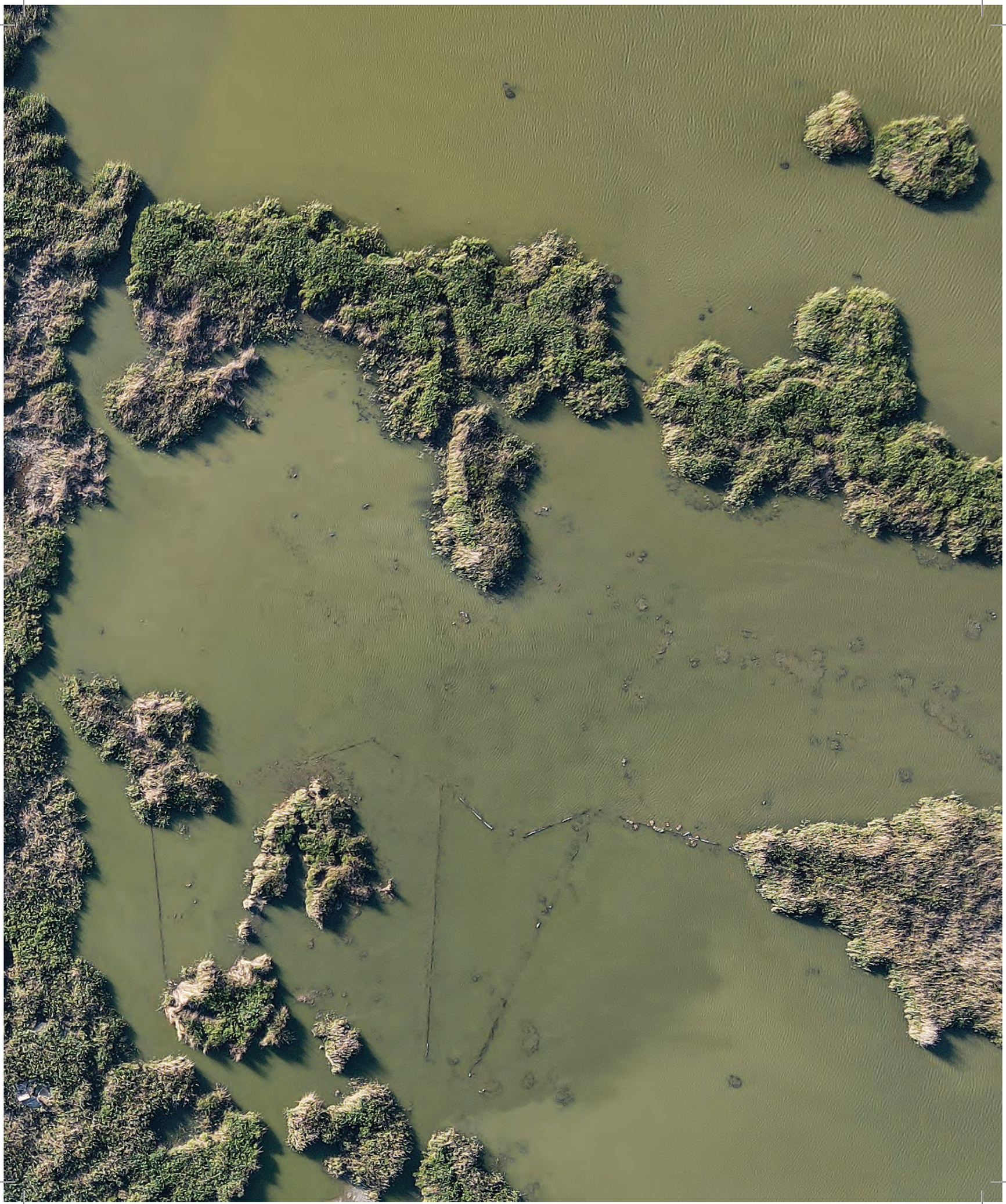
Κοντά στη λιμνοθάλασσα συναντάμε επίσης και τα ίχνη συνεχούς ανθρώπινης ζωής από τα προϊστορικά ευρήματα, την ελληνική μυθολογία, τους αρχαιολογικούς χώρους, τους πρωτοχριστιανικούς ναούς και τα βυζαντινά μνημεία, στους ζωντανούς ακόμα χώρους της νεότερης ιστορίας μας, αλλά και τα ιβάρια που η τεχνική τους διατηρείται στο πέρασμα του χρόνου ζωντανή μεταφερόμενη από γενιά σε γενιά.

Σε αυτή την ποικιλία μορφών και ζωής που αποτελεί από μόνη της αξία, να προσθέσουμε και τη διεθνή άμεση αναγνώριση της οικολογικής αξίας της περιοχής, καθώς και την εγγραφή των παραδοσιακών αλιευτικών εγκαταστάσεων, της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής και ναυπηγικής

«Ήρκει εις τους Μεσολογγίτες ψαράδες ολιγόωρος αλιεία δια να φορτώσωσι τα πλοιάριά των από μεγάλους και εκλεκτούς ιχθύς, οίτινες απετέλουν τροφή άφθονον και θρεπτική»

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΚΡΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ»

στον εθνικό κατάλογο της άυλης πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Το δέσιμο της ζωής της πόλης με τη Λιμνοθάλασσα και τη συμπεριφορά των οργανισμών της εκφράστηκε ακόμα και στο κορυφαίο γεγονός της ιστορίας της: την Έξοδο του Μεσολογγίου το 1826. Κατά την διάρκεια της πολιορκίας του Μεσολογγίου, ο Ν. Μακρής στην Ιστορία του Μεσολογγίου αναφέρει ότι μέχρι να αποκλειστεί η δυνατότητα διεξόδου των πολιορκημένων προς τη Λιμνοθάλασσα, επειδή τα ψάρια «εκ της ακαλλιεργησίας των ιχθυοτροφείων επί τοσούτον χρόνο, είχον καταπληκτικώς πολλαπλασιασθεί [...] ήρκει εις τους Μεσολογγίτες ψαράδες ολιγόωρος αλιεία δια να φορτώσωσι τα πλοιάριά των από μεγάλους και εκλεκτούς ιχθύς, οίτινες απετέλουν τροφή άφθονον και θρεπτική». Ίσως το γεγονός ότι το Μεσολόγγι έπεσε τον Απρίλιο του 1826 οφείλεται, πέραν των άλλων αιτιών, και στο γεγονός ότι η περίοδος αυτή έπεται του χειμώνα, οπότε εξαιτίας των χαμηλών θερμοκρασιών η αφθονία των ψαριών στη Λιμνοθάλασσα ελαχιστοποιείται. Άλλωστε ο Νικόλαος Κασομούλης αναφέρει πως το τελευταίο γεύμα των πολιορκημένων πριν από την έξοδο ήταν τριμμένα καβούρια με λίγο αλεύρι. Επισημαίνεται ότι τα καβούρια είναι ο μόνος οργανισμός με διατροφικό ενδιαφέρον για τον άνθρωπο που αφθονεί στη Λιμνοθάλασσα την περίοδο μετάβασης από την εποχή του χειμώνα στην εποχή της άνοιξης.

Αξίζει να σταθεί κανείς ιδιαίτερα στις αλιευτικές τέχνες και τεχνικές που εξακολουθούν να εφαρμόζονται και σήμερα στη λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου.

Η αλιευτική εκμετάλλευση των λιμνοθαλασσών στηρίζεται στις μετακινήσεις των ψαριών, για λόγους διατροφής, για λόγους αναζήτησης ευνοϊκότερων περιβαλλοντικών συνθηκών και για λόγους αναπαραγωγής. Η δραστηριότητα αυτή συνδυάζεται με την τάση των περισσότερων ψαριών να κινούνται αντίθετα στο ρεύμα (αρνητικός ρεοτακτισμός). Έτσι τους ανοιξιάτικους μήνες, που η θερμοκρασία του νερού της λιμνοθάλασσας ανεβαίνει λόγω του μικρού βάθους της και της ανόδου της θερμοκρασίας του περιβάλλοντος, ψάρια από την ανοιχτή θάλασσα εισέρχονται σε αυτήν ακολουθώντας τα αντίθετα ρεύματα των νερών που εξέρχονται από την λιμνοθάλασσα κατά την άμπωτη.

Η διαδικασία αυτή αφορά ψάρια είτε σχετικά μεγάλης ηλικίας είτε γόνο ψαριών από προνυμφικό στάδιο, στα οποία το αβαθές και εύτροφο περιβάλλον του μετώπου της λιμνοθάλασσας και της ίδιας της λιμνοθάλασσας παρέχουν ευνοϊκές συνθήκες επιβίωσης και ανάπτυξης.

Η ανθρώπινη παρέμβαση αφορά αρχικά τον εγκλωβισμό των ψαριών, ώστε να μην είναι δυνατή η ελεύθερη επιστροφή του στην θάλασσα, και στην συνέχεια η σύλληψή τους με διάφορους τρόπους που αναφέρονται παρακάτω.

Η αλιεία εξασκείται είτε από μεμονωμένους αλιείς (ελεύθερους ψαράδες) είτε από ομάδες αλιέων με μορφή συνεταιρισμών που νοικιάζουν αλιευτικές θέσεις ή ολόκληρες λιμνοθάλασσες στις οποίες έχουν το αποκλειστικό αλιευτικό δικαίωμα. Οι αλιευτικές θέσεις είναι τα ιχθυοτροφεία της Κλείσοβας της Κεντρικής λιμνοθάλασσας (Βασιλάδι, Τουρλίδα, Κόμα, Σχοινιάς, Προκοπάνιστος), όπου στις λιμνοθάλασσες αυτές εξασκείται και ελεύθερη αλιεία. Στις λιμνοθάλασσες Θολή και Παλαιοπόταμος δεν έχουν δικαίωμα αλιείας οι ελεύθεροι ψαράδες.

Τα μέσα αλιείας που χρησιμοποιούν οι ελεύθεροι αλιείς είναι πυροφάνι, συρτή, παραγάδι και σταφνοκάρι.

Οι ιχθυοσυλληπτικές εγκαταστάσεις βρίσκονται στα ενοικιαζόμενα ιχθυοτροφεία και είναι δυο μορφών:

α) Τα διβάρια παραδοσιακού τύπου. Στην πραγματικότητα πρόκειται για αντιγραφή του σχεδίου των ιχθυο-

συλληπτικών που χρησιμοποιούντο τα παλαιά χρόνια με αντικατάσταση των καλαμωτών με πλαστικό πλέγμα ανοίγματος 13χλμ. Από το ίδιο υλικό κατασκευάζονται και οι φραγμοί που κλείνουν το μέτωπο της λιμνοθάλασσας. Το πλαστικό πλέγμα αυτό θεωρείται από του ψαράδες μαζί με άλλες αιτίες υπεύθυνο για την μείωση της παραγωγής λόγω των εμποδίων στην διακίνηση και τελικά την αναγκαστική σύλληψη του μικρού μεγέθους ψαριών. Ο Στασινόπουλος το 1923 ανέφερε ως μια αιτία για την μείωση της παραγωγής της λιμνοθάλασσας τότε, την χρήση λεπτών καλαμιών με τα οποία οι ψαράδες κάλυπταν τον χώρο που άφηναν κενό τα χοντρότερα καλάμια με τα οποία οι ψαράδες κατασκεύαζαν τις καλαμωτές.

β) Τις μόνιμες ιχθυοσυλληπτικές εγκαταστάσεις. Οι εγκαταστάσεις αυτές γίνονται από τσιμέντο σε κλειστές λιμνοθάλασσες με περιορισμό του ανοίγματος του στομίου τους. και συνδυάζονται με χώρους διαχείμασης. Οι Ρογδάκης και Δημητρίου (1993) θεωρούν ότι οι εγκαταστάσεις αυτές κυρίως βελτίωσαν τις συνθήκες εργασίας ενώ δεν αξιοποιούνται ακόμα για την ορθότερη αλιευτική διαχείριση.

Σύλλογος Πανηγυριστών
Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου «Ο Άη Συμιός»

Η ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΤΟΥ ΑΗ ΣΥΜΙΟΥ

Στο Μεσολόγγι η μνήμη της Εξόδου
δεν ζει μόνο μέσα από τα βιβλία
της ιστορίας και τις επίσημες τελετές.
Ζει μέσα στην ίδια τη ζωή της πόλης.
Ζει στις διαδρομές, στα τραγούδια
και στους χορούς, στις χειρονομίες
και στα χωρατά που επαναλαμβάνονται
κάθε χρόνο με πανομοιότυπο τρόπο.

Δύο είναι οι μεγάλες βιωματικές στιγμές που την επαναφέρουν στη μνήμη μας: οι Γιορτές Εξόδου και το Πανηγύρι του Αη Συμιού. Η πρώτη αποτελεί τον επίσημο τρόπο εορτασμού της μνήμης του τόπου. Η δεύτερη εκφράζει τη λαϊκή του πλευρά. Και οι δύο, όμως, έχουν την ίδια αφετηρία: την ανάγκη να παραμείνει άσβεστη και ανεξίτηλη η μνήμη της θυσίας.

Οι Γιορτές Εξόδου καθιερώθηκαν από την ελληνική πολιτεία το 1937. Το Πανηγύρι του Αη Συμιού είναι παλαιότερο και ανήκει βαθύτερα στην ψυχή των Μεσολογγιτών. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, άρχισε να παίρνει τη μορφή που γνωρίζουμε αμέσως μετά την απελευθέρωση της περιοχής, το 1829. Τότε οι επιζώντες της μεγάλης καταστροφής επέστρεψαν στην ερειπωμένη πόλη τους. Είχαν χάσει συγγενείς, φίλους και συμπολεμιστές. Είχαν ζήσει την πείνα, τις κακουχίες, την πολιορκία και το χαλασμό. Έπρεπε όμως να αρχίσουν ξανά τη ζωή τους. Και μαζί με τη ζωή γεννήθηκε η ανάγκη να τιμήσουν εκείνους που δεν επέστρεψαν ποτέ.

Το Πανηγύρι του Άη Συμιού, προς τιμήν του γέροντα Άη Συμιού, πραγματοποιείται δύο φορές τον χρόνο. Στις 2 και 3 Φεβρουαρίου, της Υπαπαντής και του Αγίου Συμεών, τελείται το λεγόμενο χειμωνιάτικο ή γυναικείο πανηγύρι. Ο χαρακτηρισμός «γυναικείο» προέρχεται από το γεγονός ότι παλαιότερα συνήθιζαν να πηγαίνουν κυρίως γυναίκες με τα παιδιά τους, εκπληρώνοντας τάματα.

Μετά την Έξοδο το πανηγύρι αυτό απέκτησε νέο περιεχόμενο. Έγινε ένας λαϊκός τρόπος μνήμης. Οι άνθρωποι άρχισαν να ανεβαίνουν στο μοναστήρι φορώντας τη φουστανέλα και ζωσμένοι με τα άρματά τους, όπως είχαν πολεμήσει οι πρόγονοί τους. Στην τοπική μνήμη η πορεία προς τον Αη Συμιό άρχισε να συνδέεται συμβολικά με τη διαδρομή των Εξοδιτών.

Η μνήμη αυτή δεν στηρίζεται σε επίσημα πρωτόκολλα. Στηρίζεται κυρίως στις παρέες των πανηγυριστών. Οι αρματωμένοι και οι καβαλαραίοι οργανώνουν κάθε χρόνο το πανηγύρι, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι την ευθύνη για τη συνέχισή του. Με τον τρόπο αυτό το έθιμο διατηρεί τον αυθεντικό του χαρακτήρα, χωρίς να χάνει τη ζωντάνια του.

Κάθε παρέα συνοδεύεται από τη ζυγιά, δηλαδή δύο ζουρνάδες και ένα νταούλι. Οι μουσικοί αυτοί συνεχίζουν μια παλιά παράδοση που συνδέεται με τη δημοτική μουσική της Ρούμελης. Στην τοπική μνήμη οι ήχοι του ζουρνά και του νταουλιού θυμίζουν συχνά τα χρόνια των κλεφτών και των αρματολών. Οι καπεταναίοι χρησιμοποιούσαν τη μουσική πριν από τη μάχη για να εμψυχώσουν τα παλικάρια τους και μετά τη σύγκρουση για να εκτονώσουν την ένταση του αγώνα.

Το Μοναστήρι του Αη Συμιού είχε ιδιαίτερη σημασία και πριν από την Επανάσταση. Κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας αποτελούσε τόπο συνάντησης για τους κατοίκους της περιοχής. Στο καλοκαιρινό πανηγύρι συγκεντρώνονταν όχι μόνο οι Μεσολογγίτες, αλλά και οι κλέφτες του Ζυγού. Στον χώρο γύρω από το μοναστήρι γίνονταν εμπορικές συναλλαγές, ενώ παράλληλα ανταλλάσσονταν ειδήσεις και πληροφορίες για τις κινήσεις των ενόπλων σωμάτων.

Οι σχέσεις των κλεφτών με το Μοναστήρι ήταν στενές. Οι κλέφτες το προστάτευαν και συχνά αφιέρωναν λάφυρα, καντήλια ή άλλα τάματα στον Άγιο ως ένδειξη ευγνωμοσύνης. Σύμφωνα με την παράδοση, το Μοναστήρι αποτελούσε έναν από τους τόπους όπου πραγματοποιούνταν τα ετήσια ανταμώματα των κλεφτών της περιοχής.

Το καλοκαιρινό πανηγύρι τελείται κατά το τριήμερο της Πεντηκοστής: την Κυριακή της Πεντηκοστής, τη Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος και την Τρίτη της Αγίας Τριάδας. Τα προεόρτια ξεκινούν ήδη από την ημέρα της Αναλήψεως, περίπου δέκα ημέρες πριν από την Πεντηκοστή, οπότε γίνεται το πρώτο «δοκιμαστικό» μάζεμα της κάθε παρέας, το οποίο φυσικά συνοδεύεται από γλέντι.

Το πανηγύρι αρχίζει ουσιαστικά το Σάββατο το βράδυ, όταν οι παρέες ξεκινούν να γυρίζουν τα σοκάκια της πόλης υπό τους ήχους της ζυγιάς. Η περιδιάβαση αυτή λειτουργεί σαν προαναγγελία της γιορτής. Οι πανηγυριστές περνούν από τα στέκια των άλλων παρεών, ανταλλάσσουν ευχές για «καλό Αη Συμιό» και ασπάζονται σταυρωτά. Η χειρονομία αυτή, απλή αλλά ουσιαστική, θυμίζει έναν παλαιό κώδικα τιμής και αδελφοσύνης.

«Σε κάθε σπίτι επαναλαμβάνεται το ίδιο τελετουργικό: ο πανηγυριστής αρματώνεται με τη βοήθεια της παρέας, ασπάζεται την οικογένεια και τους συντρόφους του, δέχεται τις ευχές όλων και ξεκινά.»

Την Κυριακή της Πεντηκοστής αρχίζει το κύριο μέρος του πανηγυριού. Μετά τη θεία λειτουργία, ο καπετάνιος της κάθε παρέας – ο λεγόμενος παλαιότερα μπουλουκτσής – ως ο πρώτος μεταξύ ίσων, φορά τον ντουλαμά, αρματώνεται και ξεκινά μαζί με τη ζυγιά για να συγκεντρώσει τα μέλη της παρέας. Σε κάθε σπίτι επαναλαμβάνεται το ίδιο τελετουργικό: ο πανηγυριστής αρματώνεται με τη βοήθεια της παρέας, ασπάζεται την οικογένεια και τους συντρόφους του, δέχεται τις ευχές όλων και ξεκινά.

Σιγά σιγά η παρέα μεγαλώνει και σχηματίζεται η πομπή που θα κατευθυνθεί προς το Μοναστήρι. Το απόγευμα οι πανηγυριστές συγκεντρώνονται έξω από τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Σπυρίδωνα. Εκεί παραλαμβάνονται οι σημαίες και ο δίσκος με τα κόλλυβα για το μνημόσυνο που θα τελεστεί την επόμενη ημέρα.

Πρώτος σταθμός της πορείας τους είναι ο Κήπος των Ηρώων. Στον χώρο όπου βρίσκονται τα οστά των αγωνιστών τελείται επιμνημόσυνη δέηση. Για πολλούς Μεσολογγίτες αυτή είναι ίσως η πιο συγκινητική στιγμή της διαδρομής, καθώς συνδέει άμεσα το πανηγύρι με τη μνήμη της θυσίας.

Από εκεί αρχίζει η πορεία προς το Μοναστήρι του Αη Συμιού. Οι καβαλαραίοι ανεβαίνουν με τα άλογά τους, ενώ οι υπόλοιποι πανηγυριστές μεταβαίνουν οργανωμένοι σε παρέες. Η διαδρομή αυτή έχει για πολλούς ιδιαίτερη σημασία, γιατί θεωρείται ότι ακολουθεί συμβολικά την κατεύθυνση που είχαν πάρει οι Εξοδίτες.

Φτάνοντας στο μοναστήρι, οι πανηγυριστές προσκυνούν την εικόνα της Αγίας Τριάδας και ανάβουν κεριά. Στη συνέχεια αρχίζει το γλέντι στα στέκια τους, το οποίο διαρκεί όλη τη νύχτα. Το τραγούδι, ο χορός και η μουσική δεν αποτελούν απλώς μορφές διασκέδασης. Είναι τρόποι με τους οποίους μεταδίδεται η παράδοση και διατηρείται η συνοχή της κοινότητας.

Το πρωί της επόμενης ημέρας τελείται θεία λειτουργία και επιμνημόσυνη δέηση στον Μεγάλο Σταυρό για τους αγωνιστές της Εξόδου και για όσους σκοτώθηκαν στις μάχες της περιοχής του Αη Συμιού. Μετά τη λειτουργία, το γλέντι συνεχίζεται μέχρι το μεσημέρι, οπότε οι παρέες ξεκινούν την κάθοδο προς την πόλη.

Το απόγευμα οι παρέες συγκεντρώνονται στην περιοχή του Αγίου Αθανασίου και ξεκινά η μεγάλη πορεία των Αη Συμιωτών προς το κέντρο του Μεσολογγίου, καταλήγοντας στον Άγιο Σπυρίδωνα. Οι παρέες, πρώτα οι αρματωμένοι και ύστερα οι καβαλαραίοι, εισέρχονται στην πόλη όπου τους υποδέχεται ο κόσμος. Τραγουδώντας και

STOP
STOP

«Για όσους μεγάλωσαν στο Μεσολόγγι το Πανηγύρι του Αη Συμιού δεν είναι απλώς μια γιορτή. Είναι μια εμπειρία που συνοδεύει τη ζωή τους από τα παιδικά χρόνια.»

χορεύοντας ενώνονται μαζί τους, μέχρι να φτάσουν στα στέκια τους για να συνεχίσουν το ολονύκτιο γλέντι.

Την Τρίτη το απόγευμα, αφού τελεστεί το μνημόσυνο στο εκκλησάκι της Αγίας Τριάδας στη νησίδα της Κλείσοβας προς τιμήν των πεσόντων στη νικηφόρα μάχη της 25ης Μαρτίου του 1826, οι πανηγυριστές επιστρέφουν στα καθιερωμένα στέκια για το τελευταίο γλέντι.

Για όσους μεγάλωσαν στο Μεσολόγγι το Πανηγύρι του Αη Συμιού δεν είναι απλώς μια γιορτή. Είναι μια εμπειρία που συνοδεύει τη ζωή τους από τα παιδικά χρόνια. Πολλοί το έζησαν πρώτα ως παιδιά, βλέποντας τους μεγαλύτερους να ετοιμάζονται για την πορεία προς το Μοναστήρι, και αργότερα ως ενεργά μέλη των παρεών. Έτσι η μνήμη μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, όχι μόνο μέσα από την αφήγηση αλλά και μέσα από την ίδια τη συμμετοχή.

Διακόσια χρόνια μετά την Έξοδο, το Πανηγύρι του Αη Συμιού συνεχίζει να αποτελεί έναν ζωντανό φορέα μνήμης της πόλης. Οι ίδιες διαδρομές, οι ίδιοι ήχοι και οι ίδιες τελετουργικές κινήσεις επαναλαμβάνονται κάθε χρόνο, συνδέοντας το παρόν με το παρελθόν. Με τον τρόπο αυτό η ιστορία της Εξόδου δεν παραμένει μόνο ένα κεφάλαιο της εθνικής ιστορίας, αλλά εξακολουθεί να βιώνεται μέσα στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων του Μεσολογγίου. Στο Πανηγύρι του Αη Συμιού η μνήμη της θυσίας των Εξοδιτών παραμένει ζωντανή και συνεχίζει να δίνει νόημα στη συλλογική ταυτότητα της πόλης.

Νίκος Αλιάγας
Δημοσιογράφος, Φωτογράφος

ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Δύο αιώνες μετά την Έξοδο, το Μεσολόγγι δεν έχει μετατραπεί σε μακρινή ανάμνηση ενός παρωχημένου κεφαλαίου της Ιστορίας. Παραμένει ερώτημα. Και ίσως σήμερα, περισσότερο από ποτέ, το ερώτημα αυτό δεν αφορά την Ιστορία, αλλά εμάς. Ο Κωστής Παλαμάς διατύπωσε με ακρίβεια αυτό που ήδη από τον 19ο αιώνα είχε αρχίσει να διαφαίνεται: το Μεσολόγγι δεν είναι τόπος, είναι ιδέα. Δεν εξαντλείται στη γεωγραφία του ούτε στο γεγονός της ηρωικής Εξόδου. Μετατρέπεται σε μέτρο συλλογικής συνείδησης, σε κριτήριο στάσης απέναντι στην ελευθερία, σε πρότυπο ηθικής.

«Το Μεσολόγγι δεν είναι τόπος, είναι ιδέα»

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Από την πρώτη στιγμή, η Έξοδος υπερέβη τα σύνορα της Ελλάδας. Στις ευρωπαϊκές εφημερίδες του 1826, στις επιστολές των φιλελλήνων, στους λόγους των διανοουμένων, το Μεσολόγγι δεν παρουσιάζεται ως «εξωτικό» επεισόδιο της Ανατολής. Αγγίζει κάτι βαθύτερο. Λειτουργεί ως υπαρξιακός καθρέφτης. Η Ευρώπη αναγνωρίζει εκεί ένα τμήμα του ηθικού της εαυτού. Η θυσία αποκτά οικουμενικό νόημα και η ιδέα της ελευθερίας παύει να είναι αφηρημένη έννοια. Γίνεται πράξη που απαιτεί ευθύνη.

Ο Διονύσιος Σολωμός στους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» δεν περιγράφει μια πολιορκία ως ιστορικός. Δημιουργεί ένα εσωτερικό τοπίο που ενσαρκώνεται στη συνείδηση του καθενός. Η άνοιξη, το φως, η φύση φέρουν τα ιμάτια μιας ενδοσκοπικής δοκιμασίας. Η ελευθερία, πέρα από το πεδίο της μάχης, διεκδικείται εκεί όπου ο άνθρωπος αποφασίζει ποιος τελικά θέλει να είναι.

Ο Ντελακρουά, στην «Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου», αποτυπώνει με οξυδέρκεια τη σιωπή που ακολουθεί την Έξοδο. Το βλέμμα της γυναικείας μορφής, που προσωποποιεί την Ελλάδα, απευθύνεται σε εμάς και μας καλεί να αναλάβουμε το μερίδιο ευθύνης που μας αναλογεί. Ο πίνακάς του μετουσιώνεται σε ηθικό αίτημα και αγγίζει μια οικουμενική αλήθεια. Το γεγονός ότι παρουσιάζεται για πρώτη φορά στην πόλη μας δεν αποτελεί απλώς ένα καλλιτεχνικό γεγονός. Συνδέεται με μια βαθύτερη πράξη επιστροφής, σχεδόν «επαναπατρισμού». Η εικόνα που γεννήθηκε ως ευρωπαϊκή συγκίνηση, επανέρχεται στον τόπο που τη γέννησε ιστορικά. Κλείνει έναν κύκλο δύο αιώνων και ανοίγει έναν νέο. Ο πίνακας έρχεται να συνομιλήσει με τη γη, με τη λιμνοθάλασσα, με τους ανθρώπους που συνεχίζουν να ζουν κάτω από το ίδιο φως. Η παρουσία του στο Ξενοκράτειο Μουσείο λειτουργεί ως καθρέφτης. Μας επιτρέπει να δούμε πώς μας είδε ο κόσμος τότε και πώς στεκόμαστε εμείς σήμερα απέναντι σε εκείνη την εικόνα. Η τέχνη επιστρέφει για να μας ρωτήσει αν η ιδέα που ενσάρκωσε παραμένει ζωντανή.

Τι απομένει λοιπόν δύο αιώνες μετά; Απομένει η απαίτηση της αξιοπρέπειας. Σε έναν κόσμο που συχνά συγχέει την ελευθερία με την ευκολία, το Μεσολόγγι μας υπενθυμίζει ότι η ελευθερία δεν είναι δεδομένη. Είναι αναγκαία και εύθραυστη. Έχει βάρος και ευθύνη που υπερβαίνει κάθε διαφορά που μας αποξενώνει από τον άλλον.

Απομένει η έννοια της συλλογικής συνείδησης. Η Έξοδος δεν υπήρξε αποτέλεσμα υπόγειων διευθετήσεων για τη διασφάλιση προνομίων. Ήταν κοινή απόφαση, δύναμη που αντλούσε το νόημά της από κάτι μεγαλύτερο από τα πρόσωπα που την ενσάρκωσαν. Σε μια εποχή έντονου ατομικισμού και υλισμού, η ιδέα αυτή αποκτά νέα σημασία, εντελώς επίκαιρη.

Απομένει επίσης η εσωτερική διάσταση της πολιορκίας. Οι σημερινές πολιορκίες δεν είναι μόνο στρατιωτικές. Είναι ηθικές, πνευματικές, κοινωνικές. Πώς στεκόμαστε απέναντι σε ό,τι μας περιορίζει; Με παραίτηση, με συνενοχή ή με επίγνωση;

Δεν γεννήθηκα στην Ελλάδα, αλλά έζησα στην Ιερά Πόλη όλα τα καλοκαίρια μου. Οι γονείς μου, μετανάστες στη Γαλλία, δεν έκοψαν ποτέ το νήμα που μας συνδέει με τον τόπο μας. Την ιδέα της ελευθερίας την άγγιξα στα ροζιασμένα χέρια ενός ψαρά, στην αξιο-

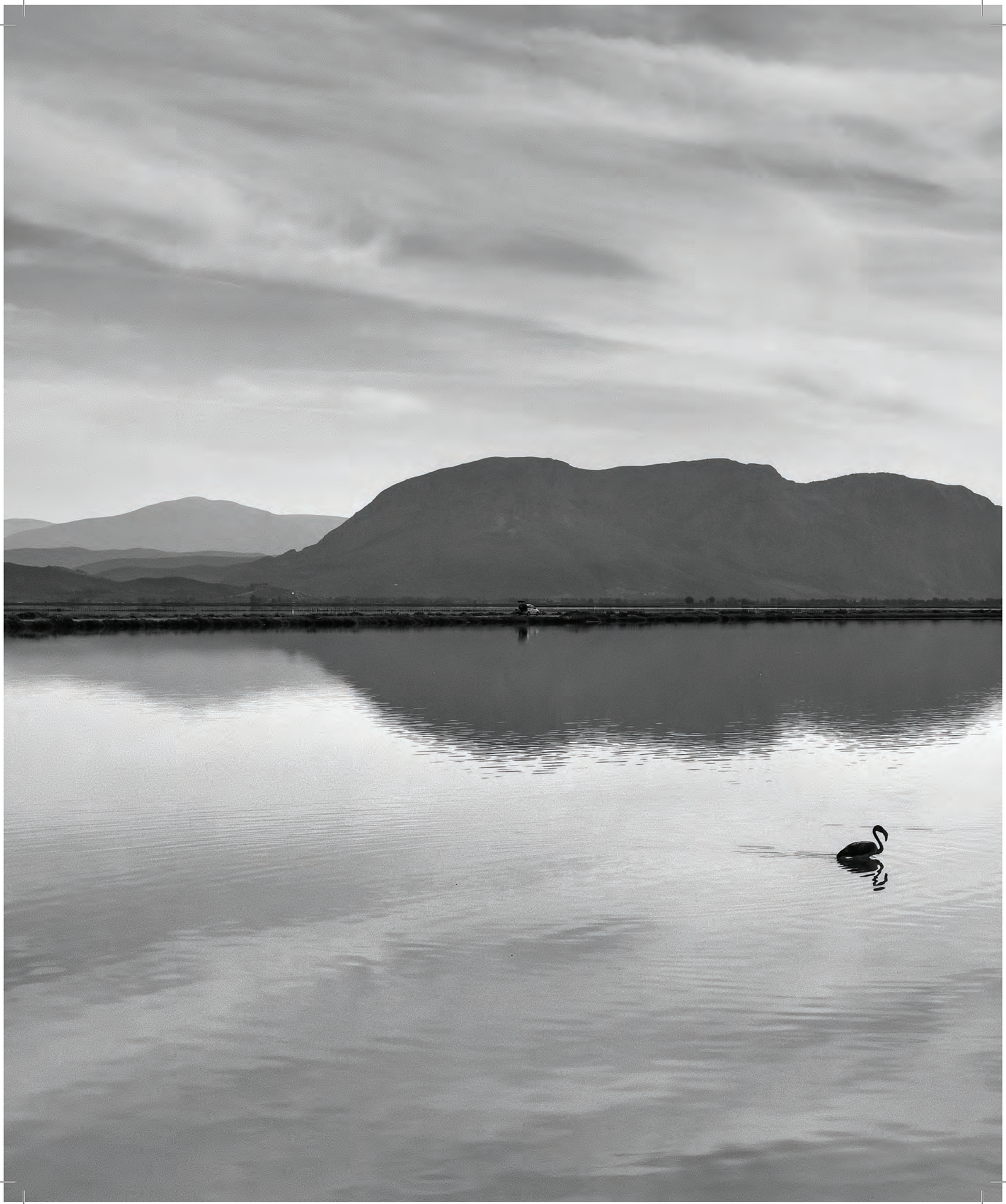
πρέπεια μιας αγρότισσας, στην περηφάνια του φίλου που σε κερνά στο καφενείο της γειτονιάς. Οι Μεσολογγίτες, όπως και η λιμνοθάλασσα που τους περιβάλλει, δεν φωνάζουν. Δεν εντυπωσιάζονται και δεν επιδιώκουν να εντυπωσιάσουν. Η σχέση τους με τον χρόνο είναι διαφορετική. Δεν τον μετρούν με θριάμβους ούτε με επετείους. Τον ζουν σιωπηλά και ξέρουν πως κάθε σπιθαμή γης που πατούν ποτίστηκε με δάκρυα και αίμα. Ξέρουν πως ο άνθρωπος είναι θεριό και άγγελος μαζί. Και πως η μεγαλύτερη πολιορκία δεν γίνεται έξω από τα τείχη, αλλά μέσα στην ψυχή.

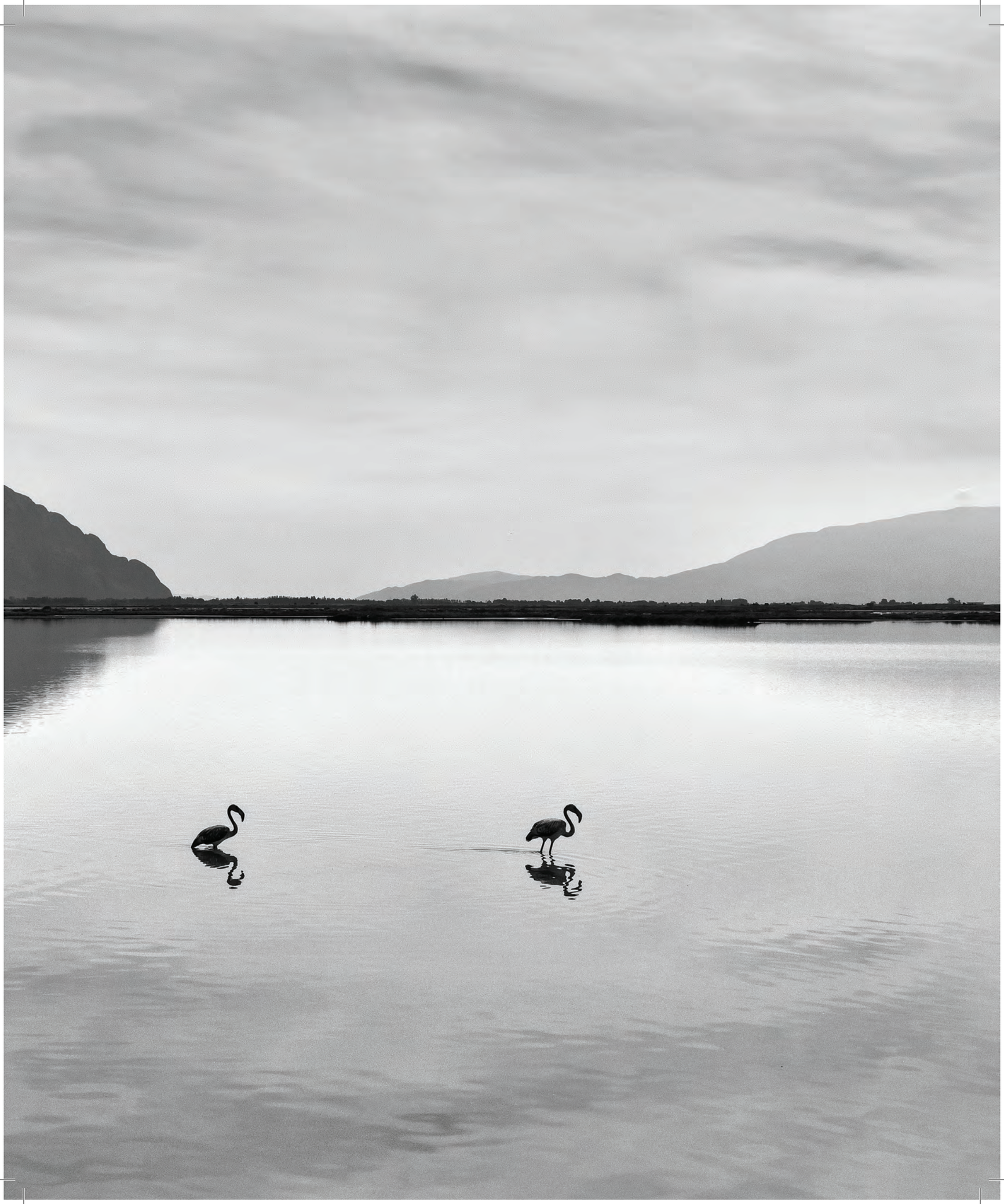
Από την Αρχαία Πλευρώνα και την Καλυδώνα μέχρι τις Οινιάδες και τον Κήπο των Ηρώων, η γη αυτή δεν κρατά μόνον ίχνη πέτρας και μνήμης. Κρατά μια στάση που δεν χρειάζεται διακήρυξη. Το φως της λιμνοθάλασσας ούτε θριαμβεύει ούτε εκτυφλώνει. Είναι ήρεμο και επίμονο, άλλοτε πένθιμο και άλλοτε εξαγνιστικό. Αντανακλά τον εσωτερικό κόσμο του καθενός μας και τον φέρνει μπροστά στην κλίμακα του ουσιώδους. Δεν ξέρεις αν το φως σε σχεδιάζει ή αν σε κοιτά μέσα σου. Ξέρεις μόνον ότι δεν σου επιτρέπει να ξεχαστείς. Όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, οι άνθρωποι εδώ δεν μιλούν για ηρωισμό με τυμπανοκρουσίες. Ασπάζονται και τον τιμούν σιωπηλά. Γνωρίζουν ότι ο εχθρός του ανθρώπου δεν στέκεται πάντα απέναντί του. Συχνά κατοικεί μέσα του. Και ξέρουν πως η ελευθερία είναι περισσότερο από ένα σύνθημα. Είναι αδιαπραγμάτευτη προϋπόθεση από τη στιγμή της πρώτης κραυγής στην αγκαλιά της μητέρας.

Στο Μεσολόγγι οι άνθρωποι γίνονται ένα με τον άνεμο, το νερό, τον χρόνο και το αλάτι. Έχουν μάθει να περιμένουν χωρίς να παραιτούνται. Να αντέχουν χωρίς να διαφη-

μίζουν την αντοχή τους. Η ελευθερία δεν είναι τρόπαιο. Δεν αγοράζεται, δεν επιδεικνύεται. Κατακτιέται ξανά και ξανά, σαν «φλόγα άσβεστη», όπως έγραφε ο Άγγελος Σικελιανός. Η φλόγα αυτή δεν αφορά δημόσιες διακηρύξεις, αναζωπυρώνεται καθημερινά. Είναι εσωτερική εγρήγορση, αθόρυβη δύναμη που δεν φαίνεται, αλλά ορίζει. Όπως το φως της λιμνοθάλασσας που επιμένει, το ίδιο και η ιδέα του Μεσολογγίου. Πέρα από την επετειακή ανάμνηση, η εσωτερική στάση απέναντι στον χρόνο, στον φόβο και στην ευκολία ίσως να αποτελούν την αφετηρία της επομένης μέρας. Ίσως αυτή η «άσβεστη φλόγα» να είναι τελικά ό,τι απομένει δύο αιώνες μετά. Η ήρεμη επιμονή των ανθρώπων που θυμούνται και πράττουν, ο καθείς στο μέτρο του.

Όταν ο Κωστής Παλαμάς υπενθυμίζει ότι Μεσολόγγι είναι ιδέα, μιλάει για το πνευματικό μέτρο της Εξόδου το οποίο δεν μπορεί να επιβιώσει από την ρητορική αυτάρκεια. Αντέχει μόνο την εσωτερική επίγνωση. Με τον δικό του τρόπο ο ποιητής απαιτεί ευθύνη απέναντι σε αυτό που παραλάβαμε. Το ερώτημα παραμένει ανοιχτό. Και η απάντηση, κάθε φορά, αρχίζει από μέσα μας. Μας προσκαλεί να στεκόμαστε αξιοπρεπείς και ξάγρυπνοι. Για αυτόν το λόγο, το σύμβολο της Εξόδου ανήκει στην κάθε εποχή που δοκιμάζει τα όριά της. Και για να παραμείνει ζωντανή και ατόφια αυτή η ιδέα, καλούμαστε όλοι μας να μετατρέψουμε σε πράξη τις αξίες που κληρονομήσαμε, για τους προηγουμένους και κυρίως για τους επομένους.

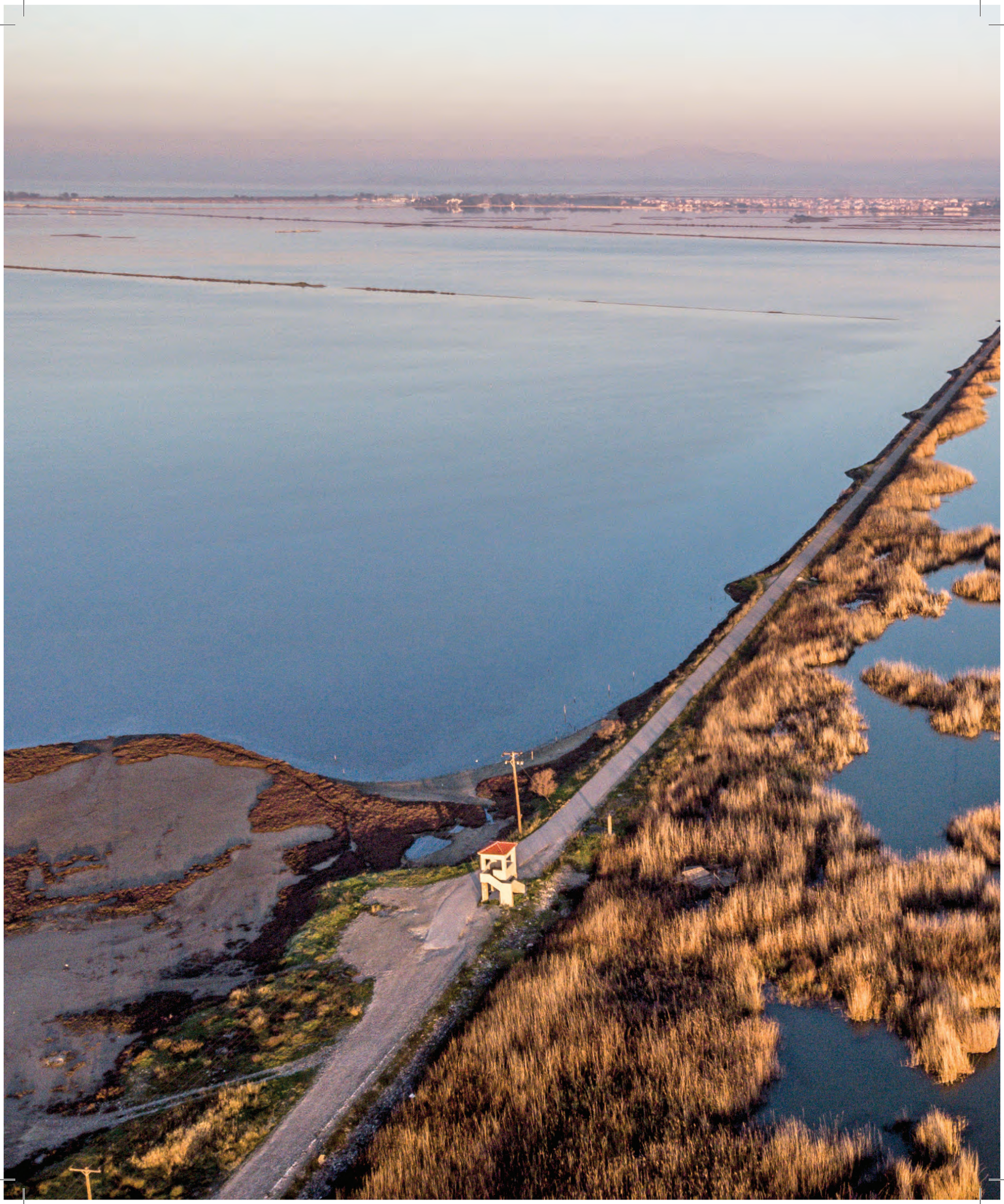
Το Μεσολόγγι σήμερα μας καλεί να αναρωτηθούμε ποιοι είμαστε και πώς θέλουμε να σταθούμε μέσα στον κόσμο, όσο ζούμε ανάμεσά του.

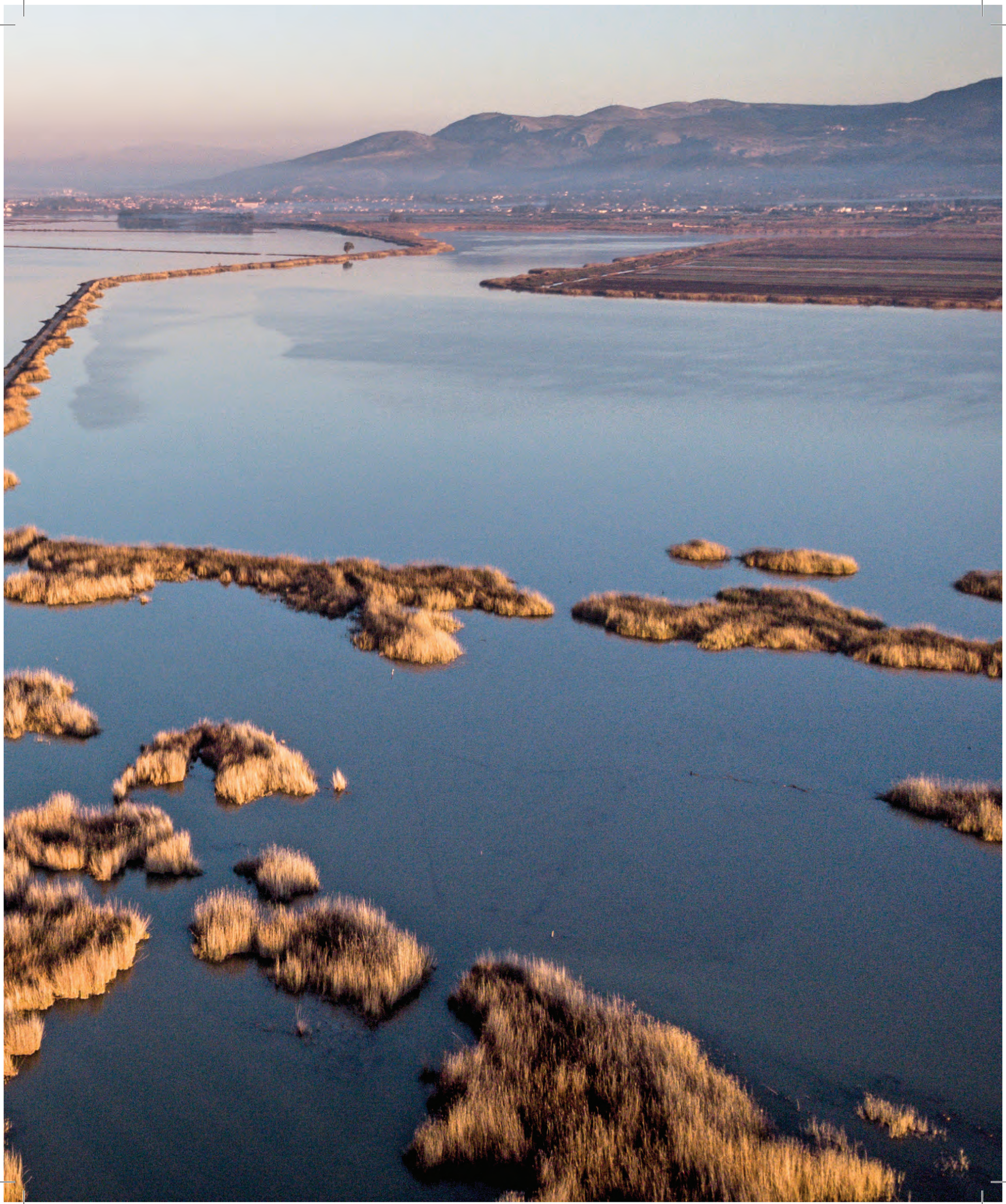

Η ΕΠΕΤΕΙΑΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ 1826-2026 ΤΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΟΞΑΣ

ΣΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΘΟΔΩΡΗ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗ
ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ ΘΥΜΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΗ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗ ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2026

ISBN 978 960-560-269-7

